CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 730 Subject: Jyotiṣa

Title: Yoginīhradayadīpikā

Author: Amṛtānanda Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: —

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 11" by 4.8" Extent: 136 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanāgarī

Remarks: —

यो॰हृ॰
१

॥ ॐ नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जगत्कंषवेतौ गणपवटुकौ विश्वविदितौ जगद्
ग्रासीभूतौ जगन्निरतसाहित्यवरदौ ॥ रथांगेसल्लौ रविवह्नित्रिकूटागुहाह्लादरचौगम
यिस्मातारत्ता परवशाधियोम कुरुमयौ ॥ मन्त्रिलज्ज्योतिषां ज्योतिर्जमत्येकमनुत्त
रं ॥ नंऊमसमतेस्तूर्येनत्राशाको नतारकाः ॥ विमर्शरूपिणी शक्तिणी शक्तिरस्यवि
म्बगुरोपराः परिः स्फुरति सौकापिनानामातुरूपिणी ॥ पञ्चपत्यादिक्रमात्मा देनैजा
तौ प्रश्नोत्तरात्मना ॥ तत्रावतारतत्वानि सर्वत्रानुजिघृक्षया ॥ तन्नामकेश्वरे तंत्रे
सूचितान्यनपरापरान ॥ व्यक्तीकर्तुं प्रमतते योगिनीहृदये धुना ॥ मानुषीहृदयं
मन्त्रे विन्नि नैकापि तत्कृत ॥ योगिनीहृदयं तेतुकः समर्थः शिवं विना ॥ अनन्तोध्या
टितं दिव्यागमकोशगृहावरं ॥ उद्घाघनेमयेदानीमहार्घ्यगिरस्यतां बुधैः ॥ तदने
कार्थसंदर्शनं नानासंकेतसंकुलं ॥ विह्रणोम्मनानंदः शिवयोरेवरागमनात् १

अन्यथानादिसंसारे किंनेदं व्याकृतं पुरा ॥ तदानसंतिसंततः किं किं वानात्र प्रयोज
नं ॥ शिवादिगुरुपर्यंतपारंपर्यक्रमागतं ॥ गतज्ञानं मयालंध्वम क्रमाणामगोच
रं ॥ इहखलु जगत्प्रकाशमूर्त्तिपरमशिवः स्वात्मानं विमर्शांशेन विजन्मपञ्चपत्या
दिक्रमात्पृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाचेति ॥ शिवएवाहं वैखरीपर्यंतव्याहृत्य विमर्शांशेन
एवानितियावत ॥ उवाचेति ॥ लिडुत्तमपुरुषैकवचनं ॥ नतलंचवक्तव्यस्यस
दास्तत्वनत्वात ॥ अनद्यतनत्वमकालकृजितत्वतपरोक्षत्वमनिंद्रियगोचरत्वा
त ॥ अनेनश्रीभैरवउवाचेत्येतदपिव्याख्यातं प्रकाशात्मकः परमशिवोहमेवाव
स्थानुग्रहपरः परापश्यंतीमध्यमावैखरीक्रमेणव्याहृत्यविमर्शांशेनप्रश्नात्मना
प्रकाशांशेनप्रतिवचनदातापिसनतंत्रेसमवतारयामीत्यर्थः ॥ तदुक्तं श्रीमह
त्संछंदे ॥ गुरुशिष्यपदेस्थित्वास्वयमेवसदाशिवः ॥ पूर्वोत्तरपदैर्वाक्यैस्तंत्रं सम

वतारमत॒॥ देवदेवमहादेवपरिपूर्णरहस्यमयवामकेश्वरतंत्रेऽस्मिन्नज्ञातार्थास्त्व
नेकशः तांस्तानर्थानशेषेण वक्तुमर्हसि भैरव॥ विश्वस्य भरणात् रमणात् वमनात
स्थितिसंहारसृष्टिकारी भैरवः॥ देवदेवेति देवा द्योतनात्मानो ब्रह्मादयस्तेषां देवप्र
काशक महादेव महाप्रकाशात्मन् निरत्ययसमर्थ॥ तव महाप्रकाशात्मकत्वात्त्वमेव
विमृष्टुमास्वयितुमर्हसीति॥ तत्र श्रुतिः॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो
भान्ति कुतोऽयमग्निः॥ तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति॥ परिपूर्ण
रहस्यमय॥ रहस्यज्ञानं परिपूर्णं रहस्या विमर्शविषयिणी ज्ञप्तिस्तन्मय॥ तद्रूपतया सर्व
ज्ञत्वात्त्वमेव सर्वान् बोधयितुमर्हसि॥ न त्वां कोऽपि बोधयितुमलमिति॥ अतो वा
मकेश्वरतंत्रे चतुःषष्टितंत्रेषु अज्ञातार्था अविदितार्था बहवः सन्ति अर्थाः तांस्ता
नशेषेण वक्तुं व्यक्तीकर्तुमर्हसि मम विमर्शपदवीं प्रापयितुमर्हसीत्यर्थः॥ भक

शंग्रोन प्रतिवदति॥ श्रीभैरव उवाच॥ शृणु देवि महागुह्यं॥ योगिनीहृदयं परं॥ त्वत्प्रीत
कथयाम्यद्य गोपितव्यं विशेषतः॥ हे देवि विश्वसर्जनादिव्यवहारक्रीडापरे हे विमर्शवि
ग्रहे परे महागुह्य॥ सर्वलोके गोपनीयमयं वस्तु तत्तत्कालमनीडिमगोचरं रत्नवतीत्यस्य तुस
र्वदा मनोवाग्गिन्द्रियातीतत्वात् महागुह्यत्वं योगिनीहृदयं योगिन्याः॥ स्वस्वे विदो हृदयं
ममाविर्भावतन्मित्वात् हृदयं अत्र तु योगो नाम सर्ववस्तुसमवायसंबंधः तेन नासत
इति॥ तदुक्तमभियुक्तैः॥ देशकालपदार्थात्मा यद्यद्वस्तु यथा यथा तत्तद्रूपेण यो भाति तां श्र
ये संविदं कलापरमुल्लकृष्टसर्वज्ञानोत्तरत्वतत्त्वत एव वक्ष्यति॥ एतेनात्मा वरारोहे स
घः खेचरतां व्रजेत् इति॥ एतत्सद्गुरुविमर्शपदवीं प्रापय॥ त्वत्प्रीत्यै त्वदेकरहस्य
हेतोः कथयामि॥ अस्य पुरा न कस्यचित् दारव्यातमतिरहस्यत्वात्॥ अतो विशेषतो
गोपितव्यं आत्मा हृन्नाव्वज्ञावनमज्ञाविनव्यमित्यर्थः॥ अत्यंतगोपनीयतामेव दर्शयि

मो॰ फू॰ ३ तुमाह॥ कर्णात्कर्णोपदेशेन संप्राप्तमवनीतले॥ कर्णात्कर्मणि त्वत्सोपेयं चमीतिक
र्णं प्राप्य पुनः कर्णएवोपदेशक्रमेण वपारंपर्यक्रमेणास्वमाप्तं आदिकर्मणिक्रम
त्वमः॥ अवनीतलज्ञाप्तेन तत्रस्थाम तुष्यालत्वं तेमप्यामचाः क्रोशंतीत्यादि तेना
ममर्थः संपद्यते॥ दिव्यसिद्धमानवक्रमेणातिरहस्यत्वात कर्णपरंपरामात्रगम
मेवेदमिति॥ अत्रमानवग्रहणं दिव्यसिद्धानामुपलक्षणार्थं॥ अनर्हेभ्यो न देय
मित्याह॥ नदेयं परशिष्येभ्यो नास्तिकेभ्यो न वेश्वरि॥ नाशुश्रूषारतानां च नैवा न
र्थप्रदायिनां॥ स्वशिष्येभ्य इति परशिष्या एव केयेभ्यो न देयमित्यत आह येविद्यां
तरेषु पारंपर्येणाधिगतां ज्ञेयपरहस्यपरमार्थां संप्राप्तपूर्णाभिषेका अतेभ्योदे ३
यं॥ तैरपि ग्रास्यं॥ गंधलुब्धो यथा भृंगः पुष्पात्पुष्पांतरं व्रजेत॥ ज्ञानलुब्धस्तथा
शिष्यो गुरोर्गुर्वंतरं व्रजेत॥ इतिवचनात॥ नते परिशिष्याः पूर्णाभिषेककर्त्ता

योगुरुस्तस्यैव ग्रहुकामिति वचनात॥ नास्तिकेभ्यो नास्ति परलोक इति येमन्व
ते ते नास्तिकाः॥ श्रद्धाविहीनाः धनधान्याद्यपेक्षमाते पां रुचिमुत्साद्य न देयमि
त्यर्थः॥ तदुक्तं भगवद्गीतायां न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनां॥ जोषयेत्स
र्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन्निति॥ नाशुश्रूषारतानां च येशुश्रूषालसास्ते
भ्यो न देयं॥ नैवानर्थप्रदायिनां॥ शुश्रूषालसा अपि धनेचेद्वितरंति तेभ्यो देयं॥
येशुश्रूषालसा अधनन वितरंति तेभ्यो न देयमित्यर्थः॥ तदुक्तं॥ गुरुशुश्रूषया
विद्या पुष्कलेन धनेन वा॥ अथवा विद्यया विद्या चतुर्थो नोपपद्यत॥ इति परीक्ष्या
हो यमित्यर्थः॥ परीक्षितायदातव्यं वत्सरो र्द्धं पितामा च॥ परशिष्यतादि दो
षपरीक्षणं वत्सरो र्द्धं न सहवासेन कर्तुं शक्यते गुरोर्विवेकित्वात॥ उक्तार्थमेव द
ढयन् शिष्य प्रवृत्त्यैफलमाह॥ एतज्ज्ञात्वा वरारोहे सम्यः खेचरतां व्रजेत॥ अस्य

यो॰ रू॰
४

तुपरं महार्थत्वात्परा हृन्नाम देयं॥ एतस्य परिज्ञानेनैव शिष्यः खेचरतां खेपरमव्यो
चरतीति खेचरः परशिवः तदुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायां॥ इक्किमात्मज्ञाशिवानुमध्य
गः खेचरत्वमनत्व हृष्टिधामयः॥ मन्त्र दर्शी स्वरं परं नमस्तत्र दर्शयन्ति मात्मज्ञाशिना
नुमध्यगः खेचरत्वमनत्व हृष्टि धामयः॥ मन्त्र ददर्शी स्वरं परं न वस्तत्र दर्शयमशिवत्व
विकेरति॥ स यस्तत्वं व्रजेत॥ जीवन्मुक्तो न वेदि स यः॥ तदुक्तं वेदरहस्ये तस्यैवात्माप
रविन्नं विदित्वा न कर्मणा लिप्यते॥ पापकेनेति॥ आरुह्मारन्नते॥ चक्रसंकेतको मन्त्रसंज्ञा
संकेतकस्तथा॥ त्रिविधस्त्रिपुरादेव्याः संकेतः परमेश्वरि इति संकेतत्रयसंकेतकः सं
कतः यस्मात्तत समसौ कामिनी कामुको यत्र कापि निवसतः एवमस्मिन चिवाविति ४
चक्रसंकेतः॥ मन्त्रसंकेतकः पूजासंकेतकश्चैवं त्रिविधः संकेतः त्रिपुरादेव्याधा
मतत्त्वपीठलिंगमातृकादिस्त्वधिश्लोपि पुराम्याविद्यानेसादेवीप्रकाशविमर्शसामरस्य

रूपीणि परा यस्यास्त्रिविधः संकेतः परमेश्वरीति॥ परमुक्तएमिंद्रादिनिरपिपरिपा
ल्यमानमैश्वर्यमाज्ञा यस्याः तदुक्तं वेदरहस्ये॥ भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः
भीषादग्निश्च इश्व स्कंम स्क र्धावति पंचम इति॥ एतज्ज्ञानविहीनस्य फलं नैव परीत्यमात
॥ यावदेतन्न जानाति संकेतत्रयमुत्तमं॥ न तावत्त्रिपुराचक्रे परमाज्ञापरो भवेत॥ इ
ति॥ यावदेतद्वक्ष्यमाणं संकेतत्रयं यो न जानाति॥ स तावत्त्रिपुरायाः परायाः स्वसवि
म्र्शकेमान मेयमत्तणे तत्त्वसम्हे परमाज्ञाधरो न भवेत॥ आस्तानामनिग्रहसाम
र्थ्यं तदाज्ञामपि लोके स्तितदुच्यते परमेति॥ परमा सर्वलोकेष्ठ मतिहता परमेश्वर
स्यैव परमाज्ञाधरः परमेश्वरो न भवेत॥ यएतद्विजानाति स सप्यः खेचरतां व्रजेत
योयो नैतद्विजानाति स न खेचरत्वं व्रजेदित्यन्वयव्यतिरेकसिद्ध मित्यर्थः॥ अत्रैतत्प्र
योजनकीर्तनमधिकारिविषयसंबंधानामाप्युपलक्षणं मुमुक्षुरधिकारी सं

विदेवताविषयः सोक्तः प्रयोजनं प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः संबंधः तत्रादौ चक्रसंकेतं व
क्तुमुपक्रमते॥ न तच्छक्तिपंचकं सृष्ट्या लयेनाग्निचतुष्कं॥ पंचशक्तिचतुर्वह्नि
संयोगाच्चक्रसंभवः॥ तच्चक्रं सृष्ट्यासृष्टिरूपेण शक्तिपंचकस्याग्निमुखाग्रत्रिको
णशक्तिरुच्यते॥ तादृशं शक्तिपंचकं॥ लयेनाग्निचतुष्कं लयेन संहाररूपेण
पराङ्मुखाग्रत्रिकोणमग्निरुच्यते॥ तच्चतुष्कं एवं पंचशक्तीनां चतुर्वह्नीनां सं
योगात्तत्समष्टियोगः संयोगः शक्त्याशक्तिं विनिर्दिश्य इत्यादि चतुःशतीशास्त्रोक्तरी
त्या संधिभेदक्रमेण समत्रिकोणशक्त्यंशसमरेखं मध्याद्भवति॥ तथाजेरव तसंयो
गस्तस्माच्चक्रस्य संभवो भवति॥ सामान्यतश्चक्रस्य मनुष्यमनुष्याद्य इदानीमवयवशः ५
संभवं प्रतिजानीते॥ एतच्चक्रावतारं स्यादवतारो नाम लोके सौधाधुत्पतत्पदेशात्
निम्नदेशप्राप्तिस्त्वत्र तु विश्वोत्तीर्णकाशात्मनः परशिवात् तत्क्रमेण प्रसरः॥

तादृशं चक्रावतारमनवधेपरशिवस्यत्वादिदोषपरिहितेन प्रकाशात्मनो ममात्रान्नतामा
विमर्शांशकेः कथ्यमानिकथमक्रिमात्मपराशिवत्तत्त्वमयं चक्रं संभवतीत्यतत्त्वा
हरूपिणी॥ स्फुरत्तात्मनः परपेत्तराचक्रस्य संभव इति परामर्शिकाले प्राणिनाम
द्रष्ववज्ञातत्वांतः संहृतविश्वोल्लसितत्त्वया सैव पराशक्तिर्विसर्गरूपिणी॥ स्वेच्छ
याविश्वरूपेण विश्वं सृजति त्रिवस्त्रटस्थउदासीन इत्यर्थः अत एव श्रुतिः न तस्य कार्यं क
रणं च विद्यते॥ न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते॥ परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभावि
की ज्ञानबलक्रिया चेति॥ श्रुत्यावतारेप्युक्तं स्वेच्छयैव जगत्सर्वं निर्गिरत्युद्गिरत्यपि
इति विश्वसृजनमेव पराशक्तेः स्फुरत्तासृष्टिरूपत्वात्तदापद्ग्रन्तत्वात्कुविश्व
सृष्टिकाले चक्रस्य परदेवताचक्रस्य विश्वमयस्य संभवः॥ एतदेवाह॥ स्वमाकार
द्विसर्गोतात् विंदुपंसरसंविदः॥ प्रसादपरमार्थतात् स्फुरत्तालहरीमुन्नात॥ प्र

सारपरमार्थत्वात्स्फुरत्तालहरीयुतात्॥ प्रसृतं विम्बलहरीस्थानं मात्रत्रयान्वितं॥
वैंदवं चक्रमिति॥ अस्यायमाशयः अकारस्त्वतिमूलाकारः अन्यत्वपुरस्तात्तन्निरस्तनिखि
लप्रपंचत्वात्॥ अत एव परमशिवः॥ तदुक्तं संकेतपद्धत्यां॥ अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्र
काशः परमः शिव इति॥ अत्र श्रुतिरप्य इतिब्रूते॥ विसर्गांता हिसर्गांते मस्यात्तस्मात्
द्विसर्गांतात बिंदुप्रसरः रसविरः बिंदुरग्नीषोमात्मकः कामाख्यो रविः शिवशक्तिसामर
स्यवाच्यात्माजातः तदुक्तं चिद्गगनचंद्रिकायां नोक्तो गमनमगो विसर्गगो रेविमो वि
दुरध्वेदंठा॥ दशांत्यपर्मनलनजसोमसमिश्रणस्त॥ द्विमर्शदहमात्तुजनलगइति॥
शिवशक्तिसमरस्यरूपकामाख्यस्य संस्कारः प्रसरः इहनेंदुरूपसितशोणबिं
दुद्वमात्मकः अकारहकारसामरस्यविरः प्रसरदातसितशोणबिंदुद्वमात्मक
अकारहकारसामरस्यविरः प्रसरदात्सितशोणविंदुयुग्मजात विन्मीरहनेंदुस ६

पाकलाजामृतइत्यर्थः प्रसारपरमार्थत्वात्॥ स्फुरत्तालहरीयुतात्॥ स्फुरत्तायाविं
मर्शशक्तेर्लहरी बिंदुद्वयांतरालमिश्रिताहार्द्धकलारूपा तयायुक्तात्॥ एवं लात्
कामकलाप्रसरात् प्रसृत विम्बलहरीस्थानेमात्रत्रयात्मकं वैंदवं चक्रं विम्बलह
रीस्थानेविम्बालहर्यो॥ वाचमः पद्धिशान्तत्वरूपास्तासांस्थानेउत्पत्तिहेतुत्वात्मात्
त्रयान्वितं पश्यंती मध्यमा वैखरीरूपं तैवेतत्समष्टिरूपपरात्मकमत्शिवाख्यतुरी
यविंदरूपत्वात्॥ वैंदवं चक्र॥ मध्यत्रिकोणं प्रसरते॥ एतदत्रैव वक्ष्यति॥ आत्मनः स्फु
रणं पश्येद्दिव्यादिनावैंदवरी॥ विम्बविग्रहेत्यंतेन चक्रं कामकलारूपं प्रसारपरमा
र्थतइत्येतत्कामकलाविलासेप्यस्मद्गुरुभिः प्रपंचि॥ स्फुटशिवशक्तिसमागम
बीजांकुररूपिणी पराशक्तिरणुतररूपानुत्तरविमर्शलिपिलक्षणविग्रहाजा
तिपरशिवरविकरनिकरे प्रतिफलति विमर्शदर्पणे॥ विशद॥ प्रतिरूविरूरेकु

यो॰ रु॰ ऐ चित्तमये निविशते महाबिंदुः चित्तमयो हकारः सुव्यक्ताहर्णस्समरसाकरः॥ त्रि
७ वशक्तिमिथुनपिंडकवलीकृतभुवनमंडलो जतसति॥ सिसितशोणबिंदुयुगलं वि
विक्तशिवशक्तिसंकुचत्प्रसरं॥ वागर्थसृष्टिहेतुः परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टं॥ बिंदु
रहंकारात्मा रेतन्मिथुनसमरसाकारः॥ कामनीयतयोकलाचरहंतेंदुविग्रहौ
विंदू॥ इति कामकलाविद्यादेवीचक्रक्रमात्मिका॥ सेयं विदिता येन समुक्तो भ
वति महात्रिपुरसुंदरीरूपइत्यादि॥ एतस्मात्त्रिरूपत्वं पुनर्नवेदिति॥ एतस्मात्त्रिको
णात्मनश्चक्रस्य पुनस्त्रिरूपत्वं नवेत पुनः शब्देन प्रवोक्तस्य वगुणांतरकथनं गम्य
ते इदमेव त्रिकोणात्मकं जन्मोपि शक्तिलं सथ्यावक्तित्वं च संहारात्मना प्रपद्यतत ७
त्रिधा न्यूदित्यर्थः एवं कृत सति सवासनं नवयोनिचक्रं निष्पन्नमित्याह॥ धर्माधर्मा
त्मात्मानौ मातृमेयौ तथा प्रमा॥ नवयोन्यात्मकमिदं चिदानंदघनं महत् इति॥ ध

र्माधर्मौ पुण्यपापे आत्मानः आत्मांतरात्मा परमात्मा ज्ञानात्मा चेति चत्वारः मातृमे
यौ माता जीवः मेयो ग्राह्यवर्गः प्रमाज्ञप्तिः एवमेतन्नवमयं नवयोन्यात्मकं चक्रं चिदा
नंदघनं चित्स्वैतन्यकला आनंदो विम्बाहंभावपरिणामस्ता न्तो घनं बहिरंतर्निश्चि
ड्य यात्रवणाघनं महत्तद्रूपकालाकारैरनाकलितं चिन्त्वन्मयतात प्रथमत्रिको
णस्य पत्ररूपत्वादित्रिनयहेतत्त्वात् तन्मयता प्रतिपाद्य इदानीं वासुचक्रस्य वैश्वरी मय
तातत्वरूपतां चक्रयमति॥ चक्रं नवात्मकमिदं नवधा भिन्नमंत्रकं इत्यादिना वामारू
पत्वमित्रयमिसंतेनाः॥ इदं चक्रं त्रिकोणत्रयरूपेण नवात्मकं त्रैलोक्यमोहनादिन
वचक्रात्मना परिणतं नवधाभिन्नमंत्रकं॥ वक्ष्यमाणकरम्यु आदिनवचक्रेश्वरीमंत्र
नचक्रनेरवत॥ वैंदवासनसमरूढसंवर्त्तानलचित्कलां वैंदवासनं महाबिंदात्मकं सदा
शिवासनं च त्रैववस्तति॥ सदाशिवासनेदेवि महाबिंदुमयं परमिति॥ शिवशक्तोः स

दाघशिवतत्त्वोपरिस्थितत्वात् बैंदवासनसंरूढत्वे संवर्त्तानलोलयानलः मत्त्वात्तिसा
दिशिवपर्यंतं लीयते तदनलं कुंपररूपं सकलवर्णाघ्रंतत्वेनुत्तरं अकारात्मकं संव
र्त्तानलचिदेवकलाचित्कलाविमर्शात्मिका सर्ववर्णास्वंतरहाईकलातदुक्तं संकेत
पद्धत्यां॥ अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः हकारोन्त्यः कलारूपो विमर्शा
ख्यः प्रकीर्तित इति॥ बैंदवासनसंरूढे संवर्त्तानलचित्कलेयस्मिंस्तथैव त्रिकोणं॥
अविकारूपमेवेदं अपरस्थस्वरावृते॥ शिवशक्तिसमरस्यमहाबिंदुमयवक्रोत्प
न्नत्वात्॥ अविकारूपं॥ अपरस्थं त्रिकोणस्याधस्तनमसमुत्पन्नत्वादष्टकोणस्यत
तोपरस्थं स्वरावृतं अकारादिविंदुतपंचदशस्वरैस्त्रिधाविनक्षैरावृतिनरेखात्रये ८
अः स्वरांतं तदुक्तं मनिमुक्तैः विनाव्यंचमहाशास्तत्समरे खेखरोदरमिति॥ अय
मर्थः॥ इदमेव त्रिकोणचक्रं नवचक्रात्मना परिणतं त्रिपुरादिनवचक्रेश्वरीकर

णामुक्तत्वात्सुमेरुदरकारस्फुरद्दशारूपमित्यत्रापि रूपशब्देन कथं गम्यते॥ नैवंत
न्मात्रपदेन तत्तस्माणमनिदिश्यगोचराणां ग्रहणरूपशब्देन तुन्नतगुणाः शब्द
दयः श्रोत्राद्यागम्यंते॥ अतो न विरोधः॥ चतुर्दशारमाह॥ चतुष्कप्रचारूपसंयु
क्तपरिणमतः चतुर्दशाररूपेण संविन्निकरणात्मना॥ खेचर्यादिजयोतार्णपरम
र्यं प्रथाम्यं इति॥ चत्वारि चक्राणि बैंदवत्रिकोणाष्टकोणप्रथमदशाररूपाणि तेषां
प्रचाश्चततस्लोविप्रकृष्टत्वात्॥ प्रचामात्रमेव गम्यते यथा बहवोदत्तावनमितिना
दमवनैरस्तयातच्चक्रप्रचावतुष्टमसंयुक्तस्य द्वितीयदशारस्य संनिकृष्टत्वादव
मवभ्रतीति॥ तत्प्रचावच्चतुष्टयसमेतद्वितीयदशारावमवबत्॥ चतुर्दशाररूपेण सं
वीन्निकरणात्मना सवित्तिर्ज्ञानं संवित्तिशब्देन क्रियापि जन्यते करणानद्रियं॥ इश
कं श्रोत्रादिकं वागादिकं च मनोबुद्ध्यहंकारचित्तानि चतुर्दशात राात्मना खेचरीह

कारः ज्ञयात्मकारः बकारादिक्षकारांताश्चतुर्द्दश वर्णास्तेषां परमाद्यस्य या कारण
त्वतारूप्या विमर्शस्तन्मयं ॥ कोयं मध्यचक्रमेव ॥ त्रिकोणं एककोणं द्विदशकोणं क्रमे
ण श्रोत्रादिज्ञानेंद्रियवागादिकर्मेंद्रियमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मककरणचतुर्द्दशात्
कारात वर्णचतुर्द्दशकस्य कार्यविमर्शमयचतुर्द्दशाररूपेण परिणतमित्यर्थः ॥ त्रि
कोणचक्रस्यापि विकारूपमेवेदमष्टारस्थं स्वरात्मकमित्युक्तो बिंदुरूपतामुक्त्वा इदानीम
ष्टारादिचतुर्द्दशारपर्यंतस्य चक्रस्य रौद्रीरूपतामाह ॥ एवं वशाक्तनलाकारेण पंचश
क्तिचतुर्वह्निरूपेण स्फुरच्चक्रं द्विचत्वारिंशद्योन्यात्मकं रौद्रीरूपमयं रौद्रीशक्तिवि
स्फारविजृंभितमित्यर्थः ॥ शिष्टचक्रमाह ॥ ज्येष्ठारूपचतुष्कोणं वामारूपपञ्चमित्रयं १०
इति ॥ ज्येष्ठरूपशक्तिरूपाणि चतुष्कोणानि चतुष्कोणानि चतुरस्राणि यस्य तत्ज्ये
ष्ठारूपचतुष्कोणं वामाशक्तिरूपं पञ्चमित्रयं हृत्तत्रयं यस्य तत्त्रमित्रयमष्टदलं तदंतरा

लस्थितपद्मद्वयमपि लक्ष्यते ॥ अत्रैव वक्ष्यते च पद्मद्वयमेनेति अत्र वामारूपपञ्चमित्र
यं ॥ ज्येष्ठारूपचतुष्कोणमिति पाठे सुक्तेपि अयं बिंदुत्रिकादिशक्तिपाठक्रमामानतया ज्ये
ष्ठारूपचतुष्कोणं ॥ वामारूपपञ्चमित्रयमित्युक्तं रेखेन ॥ पुनरस्यैव चक्रस्य वासनं
तरमाह ॥ बिंदुगतस्त्रिकोणांतर्गतं मतीतात् एककोणकं ॥ द्वात्सद्वादिदशारं चतुश्चैव
तुर्वनारकं ॥ विद्याकलामयारूपदलाष्टकसमावृतं ॥ प्रतिष्ठावपुषा स्पष्टस्फुर
द्दलांबुजं ॥ निवृत्त्याकारविलसच्चतुष्कोणविराजितं ॥ बिंदुः शांतिकलात्मकं
मंतस्त्रिकोणं शांत्यतीतरूपं ति विद्या प्रतिष्ठा निवृत्तिमोगगदि पंचतत्त्वकलास्तन्म
यमेतच्चक्रमित्यर्थः ॥ अवश्यवार्थं सुस्पष्ट एव ॥ अस्यैव चक्रस्य संहारक्रमेण वा
सनेतमाह ॥ त्रैलोक्यमोहनाद्येति त्यादिक्रिया रोपमित्यतेन अत्र नतु शाष्ट्रः पूर्वोक्ते
कामकलारूपत्व प्रतिपादनप्रसंगपरिसमाप्तौ ॥ त्रैलोक्यमोहनाद्येनु नवचक्रा

यो॰हृ॰ एषु चक्रं तेनेषां नामान्युत्तरत्र वक्ष्यति॥ त्रैलोक्यमोहनाख्येन चक्रे जातावेकवचनं त्रैलोक्य
११ मोहनाद्येष्विति द्रष्टव्यं॥ नादो बिंदुः कलाज्येष्ठा रौद्री वामा तथा पुनः। विषघ्नी दूतरी चैव सर्वानं
दाः क्रमात्स्थिता॥ नादादि सर्वानंदांता नव शक्तयस्त्रैलोक्यमोहनादि॥ बैंदवांत नव चक्रे
षु क्रमेणाधिवसंतीत्यर्थः॥ पदार्थः स्पष्टत्वात्पूर्वमेवोक्तरूपमेवेत्यादिना प्रकाशांशाना
मं बिंद्वादीनां चतुर्णां त्रिकोणादि चतुरस्रांतमवतारवासनामुक्त्वा इदानीं विमर्शांशानां
शांतादीनां चतुर्णां चतुरस्रादि बैंदवांत चक्रमयतावासनामाह॥ निरंशो नादबिंदू च
कला ज्येष्ठास्वरूपकं॥ ज्येष्ठाज्ञानक्रियात्रयमिति॥ निरंशाः शांताशक्तिः शांतायाः
निरंशत्वं चिद्रूपत्वात्॥ तेन निरंशो नादबिंदू शांतावपि शांताशक्तिमयौ नादबिं १२
दुरूपं चतुरस्रं षोडशकलात्मकं॥ चक्रद्वयं शांताशक्तिमयमित्यर्थः॥ कला ज्येष्ठास्व
रूपकं इच्छायाः स्वरूपं कलारूपं ज्येष्ठारूपं पद्ममिच्छाशक्तिमयमित्यर्थः॥ ज्येष्ठाज्ञानं

शुद्धादितत्त्वं मंत्रनवककलितमष्टकोणगतं षोडशस्वरावृतमविकारांशं तासम
रसमरसरूपं महाबिंदुमयं सदाशिवासनारूढप्रकाशविमर्शात्मककामेश्वरकामे
श्वर्यधिष्ठितमिति उपरिचक्रे सवासनमुत्तरस्यति॥ नव त्रिकोणस्फुरितप्रभारूप
दशारकं॥ शक्त्यादि नवपर्यंतरश्मिस्फूर्तिकारणं॥ एतत्तन्मात्रदशकं प्रकाशात्ले
वनत्वत इति॥ नवचत्रिकोणं च नवत्रिकोणशब्देन त्रिकोणमध्यबैंदवे योजयते॥ न
वकोणानां बैंदवस्य च स्फुरिताः प्रतीयमानाः प्रभा दशारं तद्रूपं दशारं यत्र यस्यापा
परिणमनेन तथा परिकारविधं शक्तीरेफतदुक्रमाध्यारोपितं तत्र रमा शक्तिबीजो
द्धारे॥ चंद्रः शक्तिर्महाशक्तिर्ब्रह्माणि कालिकादिकामिति शक्के रेफस्यादिर्मकार
ःशक्त्यादिर्मकारमारभ्य नवानां पर्यंतगः त्तकारस्तेषां दशानां स्फूर्तिकारकं॥ स्फू
र्तिर्विमर्शः यरकारादिक्षकारांत दशावर्णं विमर्शांकमित्यर्थः एतत्तन्मात्रमिति॥

यो॰ हृ॰
८

तत्वानिपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशास्तन्मात्राः पंचगंधरसरूपस्पर्शशब्दास्तेषां दशानां प्र
काशदशतेषामात्मकत्वात्शिवात्मकत्वात् पृथिव्यादीनांशक्त्यात्मकत्वात्मक
रादिवर्णानांतद्रूपप्रकाशविमर्शमयदशकोणद्वयमिदंचक्रमित्यर्थः॥ पृथिव्यादि
तत्काशांत॥ वर्णदशकमनेन प्रथमदशारादिचक्रद्वयस्यस्थितिरूपताप्रोच्यते॥ द्विती
यदशारस्फुरद्रूपंक्रोधीशादिदशार्णकं॥ द्वितीयंदशारंद्वितीयदशारतयास्फुरं
तोरूपंतइतिरूपाइदिमार्यांदशाशारस्योवचनादस्यद्वितीयदशारतयास्फुर
तोरूपायस्यतत्तथाविधंक्रोधीशः ककारः ककारादिदशवर्णवृत्तकोर्थः॥ बैंदवत्रि
कोणमष्टकोणचक्रेपुनर्मध्यस्थप्रकाशविमर्शमयदीपरूपदीपितेपुनर्दशकप्रत्या ८
छापाकद्वयमयमकारादिपृथिव्यादिककारादिशाद्यादिदशकद्वयात्मकंदशारच
क्रद्वं॥ यात्मनादृष्टमिनिनतुन्नुततन्मात्रदशकप्रकाशात्वंननततइत्यथैवदशाष्टारा

ज्ञानशक्तिरेवज्येष्ठाज्येष्ठारूपंचतुर्दशारंचक्रंज्ञानशक्तिमयमित्यर्थः॥ क्रिया
शेषंरौद्रीवामाविषघ्नीदूतरीसर्वानंदेतिशक्तिपंचकरूपंद्विदशारमष्टकोणंत्रिको
णंबैंदवाख्यंचक्रपंचकंक्रियाशक्तिमयमित्यर्थः॥ पूर्वंचक्रस्यसृष्ट्याकारादिना
रत्नकामकलारूपतांप्रतिपाद्यइदानीमुपसंहरति॥ इत्थंत्रितयात्मकं॥ चक्रंका
मकलारूपंप्रसारपरमार्थतइति॥ मध्यस्मात्मिस्ततत्तस्यपरमार्थः तद्रूपंचत
तत्पद्यामध्यस्थस्यरूपोघटतंनवः परस्यतुरूपः परः एवकामकलाक्षरोत्मस्त
स्यचक्रस्यकामकलाक्षरंपरार्थः॥ तद्रूपंचेदंचक्रमित्यर्थः॥ पुनरस्यैवचक्रस्यप्रका
रांतरेणवासनांतस्माह॥ अकुलंविषुसंज्ञेचसादिनापरमानंदविघूर्णितमित्यं
तनः॥ अकुलेविषुसंज्ञेचशाक्तेचकौलतयापुनः॥ नाभावनाहतेभ्रुमध्येबिकाग्रेत्तु
वेंतरे॥ इंद्रैतदेशोधिम्यांनारेनादांतएवच॥ शाक्तौपुनर्व्यापिकायांसमनोन्मनगो

श्वरे॥ महाबिंदौ इति कुलादन्यदकुलं सुषुम्नामूलसह॥स्रदलकमलं नाम तदुपरि
अष्टदलोर्ध्वस्थितमष्टदलं कुलपद्मं॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ अधश्चोर्ध्वं सुषुम्नायाः स
हस्रदलसंयुतं॥ रक्तं श्वेतं च सहस्रदलस्थशक्तिनिर्युतं॥ ऊर्ध्वाधोमुखमीशानि कर्णि
काकेसरान्वितं॥ शक्तिरूपं महादेवि कुलमस्मर्युतं॥ पंकजद्वयमीशानि स्थितं शाश्व
तमव्ययं॥ तयोर्मध्ये सुषुम्नांतस्त्रिंशदाधारपंकजं॥ शक्तिरूपं शिवाकारं सर्वांत्मास
निजालयं॥ तेषां रूपं क्रमं चैव क्रमाद्वक्ष्येधुना शृणु॥ गुदमेढ्र॥ तदेदेवि पंचांगुलसमु
छ्रितं॥ गुदमेकांगुलं मध्ये द्व्यंगुलविसारणं॥ तस्मान्मूलं महामायो निस्त्रिकोणाका
ररूपिणी॥ सुषुम्नायोनिमध्ये स्थात्स्यान्मूलं महेश्वरि॥ अधःपद्मसहस्राद्यं क
र्णिकाकेसरान्वितं॥ तेजसं रक्तवर्णं तद्दलस्थितशक्तिभिः॥ प्रतिकिंजल्कसंस्थाभि
श्शक्तिभिः संवृतं प्रिये॥ कर्णिकामध्यता देवि कुलदेवी च संस्थिता॥ तदूर्ध्वं सुषु

म्नायां मध्ये लिंकांगुलोपरि॥ पद्ममष्टदलैर्युक्तमष्टग्रंथिसमन्वितं॥ रक्तं सुकर्णिकोपेतं
रक्तकिंजल्ककिंजल्कशोभितं॥ अष्टपत्रस्थितिर्भंगा च ब्रह्माद्यष्टभैरवैः अष्ट
पत्रस्थितं ग्रंथिस्थितवर्णादिशक्तिभिः॥ तदन्यशक्तिभिश्चैव मंगस्थाभिः समावृ
तं॥ तन्मध्ये कौलशक्त्या तु सेवितं च स्मरेत्ततः॥ एकांगुलप्रमाणोर्ध्वषट्दलं कुलपंक
जमिति॥ ननु कुलादन्यदकुलमिति चेद्यस्तर्हि तदंतरालस्थिताष्टदलपद्मस्याप्य
कुलत्वं किं न स्यादित्यत आह॥ विषुसंज्ञे चेति॥ विष्लृ व्याप्तौ मत सुषुम्नांतर्गतत्रिंश
त्पंकजानि व्याप्नोति॥ ततः सहस्रदलकमलं विमतसर्वाधारत्वात् इतो नाष्टदल
कमलमकुलमित्यर्थः॥ शाक्ते वक्त्रौ वक्त्रौ शाक्ते इति व्युत्क्रमेण पठितव्यं॥ वह्निर्मूला
धारः वह्निर्बिंबाधारत्वात्॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ आधारपंकजं पीतं चतुःपत्रं सुकै
सरं॥ अधोमुखं च तन्मध्ये कुंडली परमेश्वरि॥ स्वयंभूमध्यगा चित्रा वरदादि निराह

यो॰प्र॰
१३

ताः पार्थिवं पंकजं स्यात्तस्याधः पंकजं परं ॥ तैजसं परमेशानि तन्मध्ये सितशंकरा ॥ नि
ष्कलाः स परमेशानि विद्युल्लुंजनिभाः स्मरेत् ॥ तदूर्ध्वे कर्णिकामध्ये वह्निबिंबं तदूर्ध्व
गं ॥ पूर्वपीठं च तस्योर्ध्वे शाकिनी ॥ संस्थिता त्रिवेद इति ॥ शाके शाकि हत्येरवा तदूर्ध्वस्थि
तत्वात् ॥ शाक्तं स्वाधिष्ठानं ॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ आधारपंकजस्योर्ध्वसार्धद्व्यं
गुलकोपरि ॥ तैजसं साष्टपत्रं च पीतकर्णिकमायुतं ॥ हत्येरवा कर्णिकामध्ये स्थिता
नंगादिसेविता ॥ ततस्मात्त्र्यंगुलादूर्ध्वं स्वाधिष्ठानं ॥ पउत्सकं आप्यं च वंधिनी शाकि
पूर्वांत्रि शाकिनि दृष्टं ॥ काकिनी मंत्रि संचिंत्येति ॥ नाभौ दशारकमले मणिपूरके
त ॥ दुक्तं तत्रैव नाभिरष्टांगुलोपरि ॥ तत्पंमणिपूरं च दशापत्रं सुशोभनं ॥ ला १३
किनीमध्यगं तत्र उमामर्वादिभिरावृतमिति ॥ अनाहते हृदयस्थाने द्वादशाकम
ले ॥ तदुक्तं तत्रैव चतुर्दशांगुलादूर्ध्वं मणिपूराख्यपंकजात् ॥ पंकजं राकिनीमध्ये

द्वादशारमनीध्येहते ॥ तत्रस्थ कालरात्र्यादि शक्तिभिस्समावृतं ॥ तत्रस्थ स्य
व वेतुनादोज्ञानाख्य पीठकमिति ॥ मुद्रेके वस्थितं षोडशारदलकमले ॥ तदुक्तं तत्रै
व ॥ तस्मादेकांगुलादूर्ध्वं विशुद्धं षोडशारकं ॥ मध्यगा डाकिनी बाह्यपत्रेषु परमेश्व
रि ॥ अमृताद्युत्तरांतस्था चंद्रबिंबं तदूर्ध्वतः ॥ लंबिकाग्रे अष्टदलाकमले ॥ तदुक्तम
त्रैवा कंठोर्ध्वे परमेशानि लंबिकाचतुरंगुले ॥ तस्मादष्टदलपद्मं वशिकादिभिरा
वृतमिति ॥ भ्रुवोरंतरे आज्ञाख्ये ॥ द्विदलकमले ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ आज्ञाधारं द्विपत्राब्जं
हक्षद्विदलसंयुतं हंसवतीक्षमापार्श्वद्वय मध्ये तु हाकिनी ॥ भ्रुवइत्येकवचनं ॥ त
दुपलक्षणं ॥ भ्रुवोरंतरइत्यर्थः ॥ इंदौ विंदौ बिंदुतदूर्ध्वरोधिनी नाद ॥ नादांतशक्ति
व्यापिकासमनोन्मनीनामसु परमुपरि रूपासु सारणकलेचवर्तंति ॥ विंदवाद्युन्मन्यं
तानां सूक्ष्मात्सूक्ष्मतराः देहचक्रविद्यानां साधारणाः ॥ अत्र त्रैलोक्यमोहनाद्युन्म

यो॰ हृ॰
१५

न्यंतातस्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरांश्चकलाणानकुलापुन्मनंतेषुस्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरेभ्रूत्वागे
षुमहाबिंदौचतातबिन्नावमेदित्यर्थः॥पुनरपित्रैविध्यमाह॥पुनश्चैवत्रिधाचक्रंतुना
वयेतइति॥एवमुक्तप्रकारेणज्ञावितचक्रंपुनस्त्रिधाज्ञावयेत॥माहाबिंदौत्रैविध्यमे
वाह॥आज्ञांतेसकलंप्रोक्तंततःसकलनिष्कलं॥उन्मन्यंतेपरेस्थानेनिष्कलंचस्थि
तंपुनः॥आज्ञातमकुलीपर्यंतापर्यंतंचतुरस्रादित्रिकोणांतंचक्राष्टकंस्थूलंत्वावयेत
॥तद्भावनंसकलंततोबिंदुमारभ्यउन्मन्यंतंचक्रंसूक्ष्मतरत्वागानत्वावयेत॥तद्भावनं
सकलनिष्कलं॥तत्त्वातुलन्नातिष्यंशाक्तमन्यसंवितउत्सन्नवस्थासूक्ष्मभूताधारत
प्रथममुदितेतिपरापरेस्थानेमहाबिंदौमूलभूतसंविदंत्वावयेततद्भावनेनिष्कलं १५
त्रिधास्थितं॥अकुलपर्यंतानांत्वंत्रांतरेविसर्गेणाकारमतोनांत्रोक्ता॥वैंदवापुन्मन्य
तानांचरूपमुच्चारणकालंचाह॥दीपाकारोर्द्धमात्रश्चेत्सादिनामनोन्मन्यतेन॥दीपाका

रोर्द्धमात्रश्चललाटेवृत्तइष्यते॥दीपाकारोदीपसमाद्यंतेत्वासनंतादग्रामस्येमर्थ
॥अर्द्धमात्रश्चहृस्वस्योच्चारणकालोमात्रोच्यते॥मात्राया अर्द्धमुच्चारणकालोयस्य
सोर्द्धमात्रः॥ललाटेवृत्तइष्यतेवर्त्तुलसन्निवेशः॥ललाटेस्थकवृत्तरूपरिज्ञानेदीपाका
रोर्द्धमात्रोच्चारणकालोवृत्तसंनिवेशोबिंदुरित्यर्थः॥बिंदादीनांतुविस्तारःस्वछं
दसंग्रहेप्रपंचितः॥तत्रबिंदोर्यथाविस्तारेणनतद्वर्ण्यते॥सूर्यकोटिप्रतीकाशमति
शोभमहद्गुणं॥तन्मध्येरदशाकोदानांसंख्यायोजनंपंकजंतत्कर्णिकायामासीनचा
रुतीतेश्वरःप्रभुः॥पंचवक्त्रोदशभुजोविद्युत्पुंजनिभाकृतिः॥निवृत्तिश्चप्रतिष्ठाच
विद्याशांतिरनुक्रमात्॥परिवार्यस्थितास्त्वेताःशांत्यतीतस्यसुंदरि॥वामभागेसमासी
नाशांत्यतीतानामनोन्मनी॥पंचवक्त्रधराःसर्वादशबाहुविभूषणाः॥बिंदुतत्वंसमाख्या
तंकोटिर्बुदशतैर्वृतं॥अर्द्धचंद्रस्तथाकारःपारमात्रस्तदृष्टतः॥अर्द्धचंद्रेविंदोरर्द्धता

यो॰ चू॰ गस्तथाकारोदीपाकारएवपादमात्रः॥ मात्राकालस्यचतुर्थभागोच्चारणकालइत्यर्थः॥
१५ तदूर्द्ध्वेकेविंदोरूर्द्ध्वभागेविंदूपरिदेशेपादमात्रोच्चारणकालोदीपाकारोर्द्धचंद्रइत्यथ
ःज्योत्स्नाकारातथाएतन्नारोधिनीश्चस्त्वविग्रहा॥ ज्योत्स्नाकाराचंद्रिकासमकांतिश्च
ष्टांशमात्राष्टांशो॥ च्चारणकालत्वात्॥ त्र्यस्तविग्रहात्रिकोणाकारारोधिनीदर्भोरपिस्व
च्छंदसंग्रहेमयाप्रपंचः॥ अर्द्धचंद्रस्तदूर्द्ध्वेतुरोधिनीतस्यचोपरिज्योत्स्नावतीकांतिः
सुप्रज्ञाविमलापिच॥ अर्द्धचंद्रोस्थितास्येताःकलाःपंचप्रकीर्तिताः॥ रुंधतीरोधिनी
रोधात्तानरोधातमोपहा॥ निरोधिकाकलाःपंचकथितास्तववसुंदरि॥ ब्रह्मादिपर
मेशानांपरमप्राप्तिनिरोधनात्॥ निरोधिकेतिसाप्रोक्तातस्मान्नेहाद्वराननेपरपारा १५
स्यसंप्राप्तिरिविंदुर्द्ध्यातरेहंडशिवरूपोमणिप्रभः॥ कलाशाइति॥ विंदुद्वयमध्य
गतऋजुरेखाकारःशिवरूपःशुक्लद्वयमध्यगतशिरःशिवइत्युच्यते॥ तत्स्वरूप

मणिप्रभः॥ पद्मरागसवर्णवर्णकलोशाकला॥ षोडशमात्राषोडशांशोच्चारणकालइ
त्यर्थः॥ सपुनःकलांशोनादसंज्ञेणोच्यतेकलोनादः॥ ध्वनौतुमधुरास्फुटेकलइत्य
मरः॥ मधुरास्फुटोध्वनिर्नादः॥ प्रपंचःस्वच्छंदसंग्रहेमयारोधिन्यारव्यमुक्तंतेना
दस्तस्योर्द्ध्वसंस्थितः॥ पद्मकिंजल्कशंकाशःसूर्यकोटिसमप्रभः॥ पुरैःपरिवृतोसंख्यै
र्मध्येपंचकलावृतः॥ इंधिकादीपिकाचैवरेचिकामोचिकातथा॥ ऊर्द्ध्वगामध्यगातासां
पंचमीपरमाकला॥ चंद्रांशुप्रतीकाशंपंचवक्त्रंत्रिलोचनं॥ इंधिकादौर्ध्वतःदेवमूल
पाणिंजटाधरं॥ तस्योत्संगगतामूर्द्ध्वगामिनीपरमांशिवां॥ ध्यायेदिति॥ द्विगुणंशास्त्र
नादांतोविद्युदुज्वलः॥ हलाकारस्तुसव्यस्थविंदुयुक्तोविराजते॥ हलाकारोलांगल
मदशास्त्रपःसव्यस्थविंदुयुक्तोबिंदुद्वयमध्येदक्षिणभागस्थितविंदुयुक्तः॥ विद्युदु
ज्वलतडित्सदृशकांतिः॥ द्विगुणंशास्त्रपूर्वोक्तषोडशांशोद्विगुणंशेणद्वात्रिंशन्मो

मो॰ क्रु॰ णः कोऽर्थः मात्राद्वात्रिंशत्तमांशोच्चारणकालो हलाकारादिविशेषणविशेषितो नादात

१६ इत्यर्थः॥ नादस्यांतेज मोनवति॥ यत्र ब्रह्मरंध्रे तस्य प्रपंचः स्वच्छंदसंग्रहे यथा॥ हला

कारस्तु नादांतो नित्यः सर्वमिदं तज्जगत्॥ अधः शक्त्या विनिर्भिद्य ऊर्ध्वशक्त्यवसानक

ः॥ नादाख्यं ब्रह्मबिले लीनं स्वव्यक्तध्वनिलक्षणं॥ अतो ब्रह्मबिलं ज्ञेयं रुकोपबुद्बुदे युतं

॥ तत्र ब्रह्मसन्निवेशेऽपि शक्तीकृतं तत्संस्थितः॥ दशबाहुस्त्रिनेत्रश्च पंचवक्त्रैकेंदुशेख

रः॥ ब्रह्माणी तु परा शक्तिर्ब्रह्मणोऽङ्गगामिनी॥ द्वारं सा मोक्षमार्गस्य रोधयित्वा व्य

वस्थितैतति तेति॥ ऊर्ध्वशक्तिर्वामस्कंधविधृतत्रिशिराकारात॥ यापुनः पुनः शाष्टे

न पूर्वेभ्यो विशेषोप्योऽस्ति तेपूर्वेषां विदुःप्यंशानां स्वरूपवर्णमात्राकलाशाः कल्पि १६

ताः शक्तीमारभ्य समनांतानामंशानां स्वरूपवर्णमात्राकाः पश्चाद्वक्ष्यंते इत्यर्थः

शक्तिबिंदुप्रमाणध्येयामनगच्छबिंदूयते शिवारूपशक्तिमस्य पंचः स्वच्छंदसंग्रहोक्तो

यथा॥ शक्तितत्वं समाख्यातं भुवनैराश्रितं महत्॥ आधारं भुवनानां च प्रवक्ष्यामि

समासतः॥ सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च तथा चामृता मता॥ चतुर्दिक्षु स्थितास्तासां मध्य

स्था व्यापिनी स्थिता पंचवक्त्रा त्रिनेत्रा च सुतेजस्का च पंचमी॥ शक्तितत्वं समाख्या

तं ध्यानान्मुक्तिफलप्रदं॥ व्यापिका बिंदुबिजसत्रिकोणाकारतां गता व्यापिका बि

दोर्विजसद्वामादित्रिशक्तिमयत्रिकोणरूपतां गतेत्यर्थः॥ इयं तु शक्तितत्वकथने नै

कथिता स्वच्छंदसंग्रहे यथा सूक्ष्मा चैव सूक्ष्मा चेत्यत्र हितमुक्तं॥ बिंदुरूपांतरालस्थकु

टुरेखामयी पुनः॥ समना इति स्पष्टं॥ समनाख्याः प्रपंचः स्वच्छंदभैरवे यथा॥ चिदानंद

स्वरूपा तु परा शक्तिः सरूढ्यंतः समना नामा सा शक्तिः सर्वकारणकारणं॥ सर्वां तानि वि

नर्त्यार्थं शिवेन समधिष्ठिता॥ अत्र रूढः सन् गवाच्छिवः परमकारणं॥ शिवः सर्वस

कर्त्तेयं शक्तिः कारणमित्येते बिंदुविजसद्भुरेखा तथोन्मना॥ एकस्मादेव बिंदो

विसर्गरेखारूपोन्मनायाः प्रपंचः स्वच्छंदसंग्रहे मया॥ याच्छक्तिः कारणत्वेन तद्रूढे
उन्मनी स्मृता॥ नात्र कालकलाध्यानेन तत्त्वं न च देवता॥ सुनिर्वाणं परं शुद्धं रुद्रवक्त्रं
तदुच्यते॥ शिवशक्तिरिति ख्याता निर्विकल्पा निरंजनेति॥ शक्त्यादीनां वपुः स्फुर्जद्धा
दशाग्रादित्यसंनिभं॥ चतुःषष्टिस्तु हृद्वृत्तुटियुग्मं ततः शक्त्यादीनां तु मात्रा शोमन्योन्म
न्या इति॥ मनोन्मनीपर्यंतं मनोन्मनी नाम समनामनः॥ सहितत्वात्॥ तद्रहितत्वा
दुन्मनी उच्यते॥ शक्त्यादीनामुन्मनीपर्यंतानां वपुः स्वरूपं स्फूर्जद्धा दशाग्रादित्यसन्नि
भं॥ एकत्र हेलयोदितद्वादशादित्यसवर्णमात्रा शाक्त चतुःषष्टिमात्रा शाकालः चतुःष
ष्टितमांशा इत्यर्थः तद्रूद्वंतु व्यापिकाया मात्रा शोच्चारणं द्वियुगलं॥ व्यापिको च्चारणमा
त्रावयवकालषड्धिकपंचाशदुत्तरद्विशततमोभाग इत्यर्थः॥ तथोन्मनीयप्येतानि
मकथितविशेषणा तथा निराकारा निरुच्चारा मनो वाचो निवर्त्तंते अप्राप्य मनसा

सहेत्युपनिषदुक्तरीत्या मनोन्मनीतगोचरत्वात् उन्मनीत्युच्यते॥ महाबिंदौ चाका
ररूपवर्णोच्चारकालान विद्यते॥ अतो नात्रोच्यते तस्य विभ्रम्योत्तीर्णत्वात् तदुक्तं स्व
च्छंदसंग्रहे॥ तत्त्वातीतं वरारोहे तत्त्वातीतं वरारोहे वाङ्मनातीतगोचरं सुनिष्कलं
चासकलं नीरूपं निर्विकल्पकं॥ निर्द्वंद्वं परमं तत्त्वं शिवाख्यं परमं पदमिति हका
रादिबिंदंतानां स्थूलवर्णानामुच्चारणकालाल्लवे॥ नलिनीपत्रसंहत्यां सूक्ष्मसू
च्यभिवेधने॥ दले दले तु यः कालः स कालो लववाचक इति वचनात्॥ तद्रूद्वं सूक्ष्म
एव तदधिकसूक्ष्मतरकालाज्ञात्वात्॥ एवं विधविभ्रच्चावनमाशिवाय वन्दाद्रित्य
र्थः॥ तदुक्तं विज्ञानभैरवतंत्रद्वारकैः॥ पिंडरूपस्य मंत्रस्य स्थूलवर्णक्रमेण तु॥ अर्धे
दुनादांतशून्योच्चाराद्भवेच्छिव इति॥ अत्र बिंदुर्द्धं दीतिवक्त्रव्ये छंदानुरोधेन व्य
त्यासः॥ बिंद्वर्द्धेदुनादांतशून्योच्चाराद्भवेच्छिव इति॥ प्रत्याहाररीत्याग्रहणं अर्धें

यो॰हृ॰ दोरूपपरिरोधिनीनादयोर्नादांतमप्रशक्तिव्यापिकासमनानांचविद्यमानत्वात्तन्मन्यत्रा
१८ स्थितोन्मनोच्यते॥अतोर्द्धबिंदुनादातमन्योच्चाराद्भवेदिति॥पिंडरूपस्यमंत्रस्यसं
ग्रहणोक्तिः॥देशकालानवच्छिन्नंतदूर्द्धंपरमंमहत्॥निसर्गसुंदरंतत्तुपरानंदवि
घूर्णितं॥तदूर्द्धंहकारादिबिंदुतानांसकलसकलनिष्कलकेवलनिष्कलानांत्रयाणा
मप्यूर्द्धंपरमंमहत्॥महत्वंघटादीनामप्यस्तिन्यूनपरिमाणापेक्षया॥अतउक्तंप
रमितियतःपरमंमहत्वंनास्तितत्परमंमहत्॥अतएवदेशकालानवच्छिन्नंदेश
कालाकारैरवछिन्नमेवपरमंमहदिति॥तत्तन्निसर्गसुंदरंलोकेऽसुंदरमपि
वस्त्राद्यलंकारैःसंशोभितेसुंदरमिवप्रतीयते॥इदंतुस्वभावसुंदरंसर्वस्वस्यात्म १८
तयास्पृहणीयत्वात्परानंदविघूर्णितं॥आनंदःशब्दादिविषयानुभवेप्यस्तिक्षणि
कस्तदुच्यतेपरानंदविघूर्णितमितिकोर्थः॥त्रिनिरूपसमवस्थः॥वस्तुन्यःपुरातनी

देशकालानवच्छिन्नपरममहद्रूपासत्तावसुंदरीपरप्रकाशात्मकपरशिवसमा
रस्यपरानंदशालिनीविमर्शशक्तिर्महात्रिपुरासुंदरीत्यर्थः॥प्रसक्तंबिम्बलहरीस्थ
नेइतिपूर्वमंत्रसूचितामातृकामयतावासनाश्यानीविवरणेति॥आत्मनइत्यादि
ना॥आत्मनःस्फुरणंपश्येद्यदासापरमाकला॥अंबिकारूपमापन्नापरावाक
समुदीरिता॥सापरमासर्ववर्णापन्नतविमर्शरूपाकलाविमर्शशक्तिस्वात्मनः
परमशिवस्यस्फुरणं॥पश्यंतादिक्रमेणवैखरीपर्यंतंविमर्शनंपश्येत्तदनुमि
च्छेत्तदापरमाशांतात्मिका॥एतांबिकारूपमापन्नाप्रकाशांशान्तताप्ताः॥सामरस्य
मापन्नापरावाकसमुदीरिता॥परमात्कोन्यतेतदुक्तंसंकेतपद्धत्यांअनयोःसा
मरस्यंयत्परस्मिन्नेमहसिस्फुटमिति॥बीजभावस्थितंविश्वंस्फुटीकर्तुंयदोन्मु
खी॥वामाविश्वस्यवमनोदंकुशाकारतांगता॥इच्छाशक्तिस्तदासेयंपश्यंती

यो० हृ०
१८
वपुषास्थिते॥ तिबीजत्वावस्थितं विश्वं यथा बीजे द्रुस्तथा षड्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं वि
श्वं परापाकारतां तावन्मात्रतामास्थिते॥ स्फुटीकर्तुंमद्योन्मुखा स्फुटीकर्तुमुन्मा
दयितुमुन्मुखी अत्रोन्मादनं नाम स्फुटीकरणं॥ अत एव कार्यस्य स्फुटीकरणतया
माविश्वस्य वमनात् कारणेन तो विश्वस्य वमनात् वमनं नाम उदरस्थस्यापाहारे
र्बहिर्निवासनं उन्मादनमप्येवमेव अत्र तरवगर्नत्तावेनात्मोदरगतस्य विश्वस्य ब
हिर्वमनाद्वामा अत्र कुरगाकारतां गता वक्रत्वात्त्वामी शृंगाटस्य वामरेखा स्थि
रूपाजन्यदित्यर्थः॥ तथेच्छाशक्तिः इच्छाशक्तिसामरस्यमापन्ना यद्वपत्तोरूपेणास्थि
तेत्यर्थः॥ ज्ञानशक्तिस्तथा ज्येष्ठा मध्यमावागुदारिता ऋजुरेखामयी विश्वस्थितौ १८
प्रथितविग्रहा॥ तथा ज्येष्ठाशक्तिर्ज्ञानशक्तिमयी वामा शक्तिरिच्छाशक्तिसाम
रस्यमापन्ना विश्वास्थितौ प्रथितविग्रहा॥ स्त्रष शृंगाटवपुरुज्ज्वला क्रियाशक्तिस्तु रौ

द्री यं॥ वैखरी विश्वविग्रहा॥ सृष्टस्य विश्वस्य संहारकाले देवरूपमास्थिता॥ अं
बिकाशक्तिस्तासां सामरस्यरूपास्थिता॥ मध्यबिंदोराविनिर्गमप्रसृष्टिं स्थितिंत्र संपाद्य त
त्संहारोन्मुखा पुनर्बिंदुमेव प्रविष्टेत्यर्थः॥ एवं प्रकारत्रिकमेण इयं रौद्री क्रि
याशक्तिसामरस्यात्मै विश्वस्थितौ हेतुत्वात् ऋजुरेखामयी अत्र शृंगाटाग्ररे
खाकारा मध्यमामातृकात्वमापन्ना॥ तत्संहृतिदशायां तु वैदवं रूपमास्थिता अ
स्याः त्रिकमेणैव शृंगाटवपुः शृंगाटस्य दक्षिणरेखात्मना उज्ज्वला॥ शृंगाटस्वरू
पेण त्वासमाना शृंगाटं नाम त्रिकोणं वैखरी विश्वविग्रहा वागुरूपप्रपंचमय वैख
रूपा जातेत्यर्थः प्रकाशविमर्शात्मनामंबिकादीनां शगतादीनां च विसरणं शक्तिनां
शृंगाटरूपतामुक्ता पुनरिदानीं त्रिकोणांतर्गतपीठाकारवर्णलिंगावस्थां च तुष्ट
यतावासनामह॥ वासनाद्विश्वरूपस्येत्यादिनातुर्यरूपाणां प्रमनिचेतंस्ततेन॥ उक्त

रार्द्धवृत्तमार्गचतुष्टयत्वे हेतुमाह॥ नासनादिस्वरूपस्य स्वरूपे वास्यतोपि च॥ एता
स्वतंत्रशक्तास्तु का प्रज्ञा उ इति क्रमात्॥ विम्बं त्रिवादितत्त्वं तं नाम रूपात्मकं॥
तद्रूपस्य स्वरूपे बीजता वेनवास्तुतः स्वध्यात्मना नासनात एता स्वतन्त्राः शक्तास्तु
शक्तिव्याप्ताविति तस्य धातोः शक्तिशब्दस्य व्युत्पत्तिः॥ चतस्रः क्रमेण परस्परसामर
स्यमापन्ना का प्रज्ञा उ ईत्यासनं का कामरूपपीठं पूर्णगिरिपीठं उड्डियानपीठं
प्रकाशविमर्शात्मासमरसीभूताः पूर्वोक्ताः स्वतन्त्राः शक्तयः कामरूपपूर्णगिरि
जालंधरोड्डियानरूपेण परिताः पीठचतुष्टयं पिंडादिमयतां वासनामाह॥ पीठाः
कंदपदे रूपे रूपातीते क्रमात्स्थिताः कंद इति सुषुम्णामूलं रूपं कंदशब्देन तत्र स्थापि
ताख्या कुंडली लक्ष्यते॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ लंघीत्वा तं सुषुम्णाधः स्कंदस्थाने च
मारुतं॥ इच्छाज्ञानक्रियारूपां कुंडलीं परमेश्वरीं॥ प्रसुप्तभुजगाकारां मातृकारू

पिणीं शिवामिति पदं हंसः रूपं बिंदुः रूपातीतं निरंजनं तत्र तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥
पिंडं कुंडलिनी शक्तिः पदं हंसः प्रकीर्त्तितः रूपं बिंदुरिति ख्यातं रूपातीतं तु चिन्मय
मिति पीठाश्चत्वारः पिंडपदरूपरूपातीतशब्देन तत्र स्थानानि मूलाधारहृदयभ्रूम
ध्यब्रह्मरंध्राणि लक्ष्यन्ते॥ तेन क्रमात्तेषु स्थानेषु स्थिता इत्यर्थः॥ तेषां पृथि
वीवायुसलिलतेजोरूपतां स्वचमनतत्त्वरूपत्वेदमाह॥ चतुरस्रं तथा बिंदुपकजु
कं च वृत्तकं॥ अर्द्धचंद्रं त्रिकोणं च रूपाण्येषां क्रमात्त्विति॥ चतुरस्रं चतुरस्ररूपं॥
कामरूपपीठः तत्त्वमित्यर्थः भूमंडलस्य चतुरस्ररूपत्वात् बिंदुषट्कं: वृत्तकं
पूर्णगिरिपीठः अर्द्धचंद्ररूपः अप्सत्त्वमयः अपांमंडलस्यार्द्धचंद्ररूपत्वात् त्रिकोणं उ
ड्डियानपीठः त्रिकोणरूपेस्तजस्तत्त्वमयः अग्निमंडलस्य त्रिकोणरूपत्वात् क्रमे
ण कामरूपादिपीठानामेतानि रूपाणीत्यर्थः गगनरूपस्यारूपत्वात् निरवयवत्वा

मो॰ कृ॰ २१

ख्यातुक्तिः पीठानामेव क्रमेण वर्णानाह॥ पीतो धूम्रस्वेतरक्तवर्णत्वात् पीठनाम पित
ादिवर्णाइत्यर्थः अवमवार्थः स्पष्टः अत्रन्तानामक्रमः पीठानुसारेण पीठानां ताल
ते देनक्रमस्यनियमात्॥ पीठेषु लिंगान्याह स्वंभमन्त्र बाणलिंगं चेतरं च परं पुनः पीठे
षेतानि लिंगानि संस्थितानि वरानने॥ जीवनवासं इन्द्रियागोचरं चिद्रूपमद्यंगमभ्यं ती
तिलिंगानि मनोहंकारबुद्धिचित्तात्मकानि कामरूपादीनि चितत्॥ स्फुरत्ताधारत्वात
पीठानि एतेषु तः करणचतुष्टयेषु तत्तद्वृत्ति चतुष्टयमयानि स्वयंभ्वादीनि वसंतीत्य
र्थः॥ एतत्सर्वं सौन्नाणप्रसुधोद्ग्येयपंचित पुनरेव कामपीठे तदग्रकोणस्थितेमनोरू
पेप्रतिफलित तज्ज्योति स्वयंभुलिंगं समीरितं सद्भिर्द्दक्षिणकोणे हकृतिरूपे ज्ञाला २१
धरेतु संक्रान्तं॥ परधाम बाणलिंगं जातं संक्रान्तुपाधिनेदवत्वात्॥ मध्यत्रिकोणको
णेवामेस्त्रीपूर्णपीठमेतस्मिन् बुद्धिमये परतेज प्रतिफलितं वितरलिंगं तेयानं॥ चि

त्तमये श्रीपीठे ज्योतिर्बिंदोस्तदस्य संक्रान्तं प्रतिफलितं परधाम्नः परलिंगं तत्त्वकी
र्त्तितेघाङ्गैरितिलिंगानां स्वरूपं पीतादिवर्णान्वैरवरीवर्णांश्च विन्यसाह॥ हेमबंधू
ककुसुमद्राक्षरखंडनिजानि तु॥ स्वराद्वृतं त्रिकूटं च महालिंगं स्वयंभुकं॥ कादितां
ताक्षरवृतं बाणलिंगं त्रिकोणकं॥ करवगोलकाकारं थादिसांताक्षरवृतं॥ सूक्ष्म
रूपं समस्तार्णवृतं परमलिंगकं॥ बिंदुरूपं परानंदकंदं नित्यपदोदितमिति॥ हेमनि
त्रपीतवर्णं त्रिकूटं बिंदुत्रयकूटरूपं स्वरावृतं अकारादिषोडशस्वरावृतं॥ स्वयं
भूलिंगं बंधूककुसुमनिभं रक्तवर्णं कादितांताक्षरावृतं बाणलिंगं द्राक्षखंडनिभं श्वे
तवर्णं करवगोलकाकारं करवगोलकरूपं॥ थादिसांताक्षरावृतं इतरलिंगं॥ प
रलिंगस्य परतेजोरूपत्वात्॥ अवर्णत्वं अतः सूक्ष्मरूपमति इंद्रियगोचरं॥ अतए
वबिंदुरूसमस्तार्णवृतं॥ आदिक्षांतपंचाशदक्षरावृतं परलिंगं॥ परानंदकंदंप

यो॰ रु॰
२२

रामात्मस्वरूपायाप्रपंचसादिन्नारव्यावृत्वात्तताया आनंदकंदंनित्यप्रबोदितंनित्यंत्वं
चमातृकात्वात्तत्त्वसन्निविनाशरहितत्वात्परात्विम्बत्तुमुत्तुमनःप्राप्यत्वतुरितं
प्रथमसंपतया॥सर्वात्मपिवाज्नत्रितयमुक्ताभास्तुरीयविद्यायावाच्यरूपाणीत्य
ह॥बीजत्रितयमुक्तस्यसकलस्यमनोःपुनःएतानिशाक्तिचतुष्टयपीठचतुष्टय
मातृकाचतुष्टयंमध्येकोणचतुष्टयंलिंगचतुष्टयंचेतिएतानिसर्वाणिबीजत्रित
यमुक्तस्यसकलस्यमनोर्वाग्भवकामराजशक्तिसमेतायास्तस्तमष्टिरूपायास्तु
रीयविद्यावाच्यरूपाणिविद्यावाचिकातानिसर्वाणिवाच्यानित्रतत्तावच्चतुष्टय
रूपि॥णिमविद्येत्यर्थः॥वाच्यवाचकयोरभेदात्तत्कुलंमेनयमाननमातृलत्वाणां॥कै २२
लंतत्समष्टिस्तन्मयानीत्यर्थः॥अमूनिपूर्वोक्तानिसर्वाणिचतुरात्मकानिजाग्र
दादिमयानीत्यहजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यतुर्यरूपाण्यमूनितु॥जाग्रतजागरितंदे

दियव्यवहारंअंतःकस्वप्नमात्रव्यवहरसंवेदिमोपरतिसुखतावन्मात्रपरामर्शी
ःसुषुप्तिःतुरीयचैतन्यमारहन्तिः॥अत्रैववदमाति॥तवदेविमहाजाग्रदवस्थे
त्विडियमवमेरित्यादिना॥चक्रस्यपूर्वंचतुरात्मकतायस्मात्तन्मध्येदेवनिवासिन्
ःस्वसंविदस्तदतीतरूपतामह॥अतीतंतुपरंतेजःस्वसंविदुदयात्मकंअतीतं
जागरितादिदशाचतुष्टयातीतं॥अतएवउपरिबिम्बोत्तरत्वात्किंचपरमनुत्तरंप्र
काशरूपंअत्रस्फुरति॥तदेवज्योतिषांज्योतिरितिस्वसंविदुदयात्मकमितिसर्व
प्राणिघात्मतयास्थितंतदुक्तंनववर्णनीयरूपस्थं॥अनेनपरमंज्योतिःसर्वप्राणिरू
दास्थितमिति॥चक्रस्यपुनर्वासनातरकथनायविम्बातीतंवस्तुकथयितावरू
व्यांवासनामाह॥स्वेच्छाविम्बमयोन्मेखखवचितेविम्बरूपकंविम्बमयोन्मेख
ःविम्बपदिंरात्मात्मकं॥तन्मयउन्मेषःउदितिरव्यतइत्युक्तिरवस्थितेः॥तेन

मो॰क॰ स्वेच्छाविश्वमयोल्लेखखचितं व्याप्तं स्वेच्छानुल्लिकयात्मभित्तौ विश्वमुन्मीलय
२३ ति॥ अत्र प्रमाणवचनं जगच्चित्रं समालिख्य स्वेच्छातूलिकयात्मनि॥ स्वयमेव स
मालोक्य प्रीणाति भगवान् शिव इति॥ विश्वरूपमत एव शिवादिक्षित्यंतरूपेण प
ते॥ तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायां चितिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति तेन किमाया
तं स्वस्मिन्मतमाह॥ चैतन्यमात्मनो रूपं निसर्गानंदसुंदरं॥ चैतन्यं चिद्विमर्शश
क्तिः स्वात्मनः प्रकाशात्मनः परशिवस्य रूपं निसर्गानंदसुंदरं तत्सामरस्येन सहजा
नंदोल्लासशालित्वस्य रूपं॥ विमर्शशक्तिप्रकाशात्मना परशिवेन सामरस्यात्त
द्विश्वं सृजति न तु केवला यथा न केवलेन तुषेणांकुरो जायते नापि तंडुलेन किंतु ता
भ्यां संभूतसिद्धिसंबंधशालिभ्यां तदुक्तं महास्वच्छंदसंग्रहे॥ शिवाचित्प्रकाशश २३
क्तिः सर्वक्रमशरीरिणीति॥ तदेवाह नेममाह प्रमामानप्रसरैः संकुचत्स्वतंत्रमंगारक्त

मापन्नमिच्छाज्ञानक्रियात्मकं॥ मेयं प्रमेयं प्रमाविषयः सम्यगनुभवः प्रमा तद्वा
न्प्रमाता प्रमाकरणं प्रमाणं तदुक्तं तंत्रांतरे मितिः॥ सम्यक्परिच्छित्तिस्तद्वांश्च
प्रमाता॥ तद्योगव्यवच्छेदः प्रमाणं गौतममते॥ इति निर्विकल्पस्वरूपामाः स्व
यं विशेमात्मेयप्रमाणरूपेण विकल्पात्मना विश्वाकारामेयमिच्छाज्ञानक्रियात्म
कमिच्छादिवामादिशक्त्यंशत्वेन भिन्नं शृंगाररूपमापन्नं त्रिकोणरूपेणं तत्पूर्वबी
जत्रययुक्तस्य सकलस्य मनोः पुनरित्यत्र कामकालादिकाया विद्यायाः श्रीचक्र
हेतुन्नतत्रिकोणमयपीठादिचतुर्मयतमुक्ता इदं तो देवतायां श्रुति तत्क्रमतामुक्त
वानिति ज्ञावः॥ तदेव विवृणोति विश्वाकारप्रथाधारेत्यादिना स्फुरन्मिसमाहत
मित्यंतेन॥ विश्वाकारप्रथाधारनिजरूपं शिवाश्रयं॥ विश्वाकारप्रथायाः प्रशस्त
त्वात्मनापरिणताविमर्शशक्तिस्तस्याश्चाधारः निजरूपं तात्विकं रूपं शिवाश्रयं

ये॥ कामेश्वरांकपर्यंकनिविष्टमतिसुंदरं परं तेजः कामेश्वरांकपर्यंकनिविष्टं का
मेश्वरा॥ परं कुशः मनोगजस्य नियामकत्वात् क्रियाशक्तिप्रकाशात्मकः शिवः त
स्यांकपर्यंकनिविष्टं विमर्शशक्तिरूपं अतिसुंदरमतिसुभगं सर्वैः॥ स्वस्वात्म
तया स्पृहणीयत्वात्॥ इच्छाशक्तिमयं पाशमंकुशं ज्ञानरूपिणं॥ क्रियाशक्ति
मये बाणधनुषी दधदुज्ज्वलं॥ इच्छाशक्तिरेव पाशः बंधहेतुत्वात् ज्ञानशक्तिमये
बाणधनुषी शब्दस्पर्शरसो बाणा मनस्तस्यानवधुरिति॥ वचनात्तत्र शब्दादिबाणा
नां मनसा धनुषा संयोजनं क्रियाशक्तेरेव व्यापारः॥ अत्र इच्छाशक्तिमयं पाशं ज्ञान
मयमंकुशं क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी एवमायुधचतुष्टयं स्वेच्छागृहीतकाम २५
कलामयविग्रहबाहुचतुष्टये दधदुज्ज्वलं चिद्रूपात्मकत्वात् आश्रयिकामेश्वरी
रूपं परं तेजः एवमाश्रयाश्रयिभेदेन अष्टधा भिन्नं हेतिमत् हेतिरायुधं आश्र

यस्य चत्वार्यायुधानि आश्रयिणश्चत्वारि चेत्यष्टधा भिन्नं हेतिमत्॥ परशिवएव
प्रकाशविमर्शात्मकौ निजावंशौ विभज्य कामेश्वरः कामेश्वरीति भूत्वा पाशां
कुशधनुःशरान् पुंस्त्रीनिर्देनाष्टधृत्वा आश्रयाश्रयितावेन स्वरमयम त्रि
कोणमध्यगतसदाशिवात्वश्वैंदवतुरीयबिंदुमये परलिंगे निवसतीत्यर्थः॥ इ
दमेव मिथुनं॥ नवधा विभज्यात्मानं नवचक्रे प्रतिष्ठितमित्याह॥ अष्टारचक्र
संरूढं नवचक्रासनस्थितं॥ पूर्वोक्तक्रमेण तदेव वामादीच्छादिमयं त्रिकोणमेव
त्रिधा विभिन्नं द्विशक्तैक्यवह्निभेदेनाष्टारचक्रमनंतपुनस्तदेव शक्तिरूपं चतु
त्वा नवचक्रमनंतत्वाव रूपं स्वयमेव श्रीचक्रं॥ अष्टारचक्रे॥ चितिश्चेत्संचये
तनं चेतनाद्वयकर्म च जीवः कलाचरेद्विसृष्टमष्टमं मतमिति स्वच्छंदसं
ग्रहोक्त्या निजसृष्टमष्टकं विभज्याष्टारचक्रं वशिन्यादिरूपेण संरूढमि

सौ०ल०
२५

त्मर्थः॥ नवचक्रासनस्थितां॥ एवंरूपमिथुनमेवनित्याधारनवकं नवचक्रत्वनवि
त्वमिजनादशक्तिनवकं च नवचक्रेश्वरीरूपेण संपाद्य इच्छादिशक्तित्रितयं
नत्रयोः सत्वादिसत्वकं महात्म्यसंचितमामिथुरूवक्रादनंतरा तत्र्यग्रशांशभेदे
त्रयो यं विमिवर्णेणपुणादिकं॥ सत्त्वमपुर्मएकं देव्यामतिरेषाहि गौरवी॥ अतएव
त्वगारवसुधाभ्यानकमंडिमावलिः॥ महात्रिपुरसुंदर्या इतिसंचितयाम्यहं॥ वासो
दत्रगरनागेमंभुधिकर्मात्तगोचरः॥ चतुर्दशारवसुधाकरणानि चतुर्दश॥ व
स्वष्टदलपद्मांकदशोयम्बक्रगोविन्दुः॥ अव्यक्ताख्याः प्रकृतयोन्तताम्यानिश्चिता
म्यहं॥ षोडशाष्टदलपद्मांकेदशोन्ततानन्तमानसं॥ विकारात्मकतापन्नदेव्याः संस्ता २५
वयाम्यहं॥ इत्यादिमुनगौरवाभासनोक्तरीत्या वैदवादिचतुरस्रांतेषु नवचक्रेषु
भ्रासतन्नतेषु इंडिमादिरूपेण स्थितमित्यर्थः॥ एवंरूपं परं तेजः श्रीचक्रवपुषा

स्थितं॥ एवंरूपमुक्तप्रकारेण विन्नक्रनिजेच्छादिषोडशविकारांतावयवत्रिको
णादिचतुरस्रांतश्रीचक्रवपुषास्थितमित्यर्थः॥ इत्थं तस्मिन्मिथुने श्रीचक्र
वपुषापरिणते सति तदीयाः शक्तयएवावरणदेवतारूपेण स्थिता इत्याह॥
तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिसमावृतं॥ तयोः कामेश्वरकामेश्वर्योरेव तदीयावृ
यवास्तेषां शक्तयस्तासां निकराः समूहास्ते च स्फुरंतः प्रकाशविमर्शमयकामे
श्वरकामेश्वर्यौ स्वेच्छागृहीतविग्रहे षट्त्रिंशच्छक्तयोपि कामेश्वरी वज्रेश्वरीत्व
गमालिन्याद्यावरणपरिवारमूर्तिएतेत्यर्थः एवमुर्म्मयस्तरंगास्तैः समावृतं परि
वृतं॥ कोर्थः दुर्निशाष्टे नदर्त्यो त्मते प्रकाशात्मकः परशिवः समुद्रः विमर्शरूपि
णी॥ कामेश्वरी सलिलं तदीयमेतेजएव तत्प्रमयं शक्तिचक्रं तत्रैवादेत्यास्तमेतीति ता
त्पर्यं॥ तत्रात्रिपुरक्रवचने॥ यत्नोनवशक्तिचक्रमतस्तन्मयतां गते॥ तस्मिन्नेवाप्य

मेतत्त्वे विलीने परिज्ञावयेत् ॥ मूलं स्वात्मनि चिद्रूपे यत्तत्तद्देव हाति सर्वचक्रवासना
मुन्का ते घुसवासनं ॥ मुद्रामेतेदमाह ॥ चिदात्मचित्रा चिन्तादिना एवं च क्रमसंस्थित
मिन्नं तेन ॥ चिदात्मनि तत्रौ विम्बस्य मोदनाद्रावणात्तदा ॥ मुद्राख्येति ॥ चिद्विमर्शश
क्तिः आत्मनि तत्रौ आत्मैव तिन्निरात्मनि चिः स्वरूपमेव चत्ति निरिलार्थः ॥ विम्बस्यादिरा
देर्नूम्यं तस्य प्रकाशगामर्शनेन स्फुरस्फुटीकारः प्रकाशः इदं तया रूद्रयं गमो नावो वि
मर्शः एवं विधे ये प्रकाशगामर्शनेपूर्णा ॥ विचिकीर्षासमन्विते विकर्तुमिछा विचिकीर्षा
विकारः क्षीरादीनामप्यस्ति ॥ अतएव पूर्णा विचिकीर्षासमन्वितेति ॥ क्षीरादेर्दध्या
दिकमेव विकारः अत्र तु शिवादि क्षित्यंततत्त्वाकारेण परिणामो विकारः अतएव पूर्णा २६
विचिकीर्षासमन्विता क्रियाशक्तिस्तु विम्बस्य मोदनाद्रावणात्तथा ॥ मुद्राख्येति चिद्वि
मर्शशक्तिः आत्मनि तत्रौ आत्मैव तिन्निरात्मनि तिः ॥ स्वरूपमेव तिन्निरिलार्थः ॥ विम्बस्य

शिवादेर्नूम्यं तस्य प्रकाशगामर्शनेन स्फुरस्फुरीकारः प्रकाशः इदं तया रूद्रयं गमीना
वो विमर्शः ॥ एवं विधे ये प्रकाशगामर्शनेपूर्णा ॥ विचिकीर्षासमन्वित विकर्तुमिछा विचि
कीर्षा विकारः क्षीरादिनामप्यस्ति अतएव पूर्णा विचिकीर्षासमन्वितेति ॥ क्षीरादे
र्दध्यादिकमेव विकारः अत्र तु शिवादि क्षित्यंततत्त्वाकारेण परिणामो विकारः अ
तएव पूर्णा विचिकीर्षासमन्विते ॥ क्रियाशक्तिस्तु क्रियाशक्तिरेवं तत्त्वात्तु रवधार
णा एवं विधस्य विम्बस्य मोदनात् ॥ द्रावणाच्च अत्र तत्तु कूलं क्रियैव मोदनं ॥ द्रावणं त
देकरसी भावः संवित्स्वमुद्राख्यां जनते ॥ अयमर्थः यदा विमर्शशक्तिर्विम्बरूपेण
विकर्तुमिछति ॥ तदा क्रियाशक्तिर्नत्वा स्वविकारं तत्स्य परविदानंदलक्षणेन मो
दनेन तदेकरस्य लक्षणेन द्रावणेन च मुद्राख्यामाप्नोत्यर्थः ॥ तत्रादौ रव्यापि कोनि
रवंडा मुद्रामाह ॥ सा यदा संविदं विकासिकलामयी ॥ त्रिखंडारूपसंपन्नास्य दासन्नि

यो० हृ० धिकारिणी ॥ सर्वस्य चक्रराजस्य व्यापिका परिकीर्तिता ॥ सा विमर्शरूपिणी संवित्ति
२७ कलामयी वामाज्येष्ठा रौद्री रूपपञ्चकलात्रयस्य कलात्रयसमष्टिमं विक्रान्तत्वा ॥ त्रं बि
कायग्रहणात्त्रंगत्सतीनाम्यात्र पुपुजन्तां इच्छाज्ञानक्रियारूपकलासमष्टिन्तत्वात्त्रंगा
तात्त्रिकापिन्नत्वेन सर्गः त्रिखण्डारूपमापन्ना रन्तिणा गुजन्मा वाम्याद्याः प्रकाशाः शाः
त वामांगुष्ठ इच्छाद्या विमर्शांशास्तदुक्तयसंयोगरूपबन्धनात्मकखण्डत्रयवती त्रिखं
डामुद्रा जातेत्यर्थः ॥ सदा सन्निधिकारिणी अत एव संविद्देवतासान्निध्यकराः संनि
कारिणी सर्वस्य चक्रराजस्य सर्वेषां चक्राणां पूजामंत्राणां श्रेष्ठत्वाच्चक्रराजस्य
व्यापिका नवचक्रस्थितनवमुद्राणां समष्टित्वात् ॥ सर्वसंक्षोभिणी मुद्रामाह ब्रह्मो ति २७
प्रचुर्यतः सैषा सर्वसंक्षोभिका पुनः वामाशक्तिप्रधाने यकारचक्रे स्थितात्मचेत ॥ सैषा
त्रिखंडा खंडत्रयसमुच्चयो योनिप्रचुर्यंतो मध्यमा वमसंयोगात्तत्का योनिरनामा दम

संयोगाद्रम्या योनिः कनिष्ठाद्वयसंयोगादपरा एवं योनित्रयप्राचुर्यात् सर्वसंक्षो
भिका परानन्दप्रवणत्वकारिणी वामाशक्तिप्रधाने यं ॥ सर्वसंक्षोभिणी मुद्रा वामा
शक्तिप्रधानत्वात् समष्टिरेव क्षोभनः कारचक्रे चतुरस्रत्रयरूपे चतुर्द्वारविनित्रैलोक्य
मोहने स्थिता द्राविणीमाह हृत्स्थबिम्बस्थितिवशाज्ज्येष्ठाप्राधुर्यमास्थिता रूपा सर्वा
नुग्रहकारिणी ॥ सर्वाशापरिपूरणास्थ्या सैषा स्फुरितविग्रहा ॥ हृत्स्थस्य बिम्बस्य स्थि
तिकरी स्वसंविन्मात्रस्थितिकारिणी अतो ज्येष्ठाप्राधुर्यमास्थिता ॥ ज्येष्ठाशक्तेः
स्थितिहेतुत्वात् ॥ नादीक्षान्ताकलानादकलाः कलाषोडशस्वराः अत्रान्तिमुक्तव
चनेककलाकलानादस्त्वाबिन्दुस्तत्कला इत्यादि तद्रूपाः कामाकर्षिण्याद्यास्तद्रूपाः सर्वा
शाः परिपूरकः चक्रव्यापकत्वात् सर्वाशापरिपूरकाख्ये कामाकर्षिणीकलाधा
ररूपत्वात् ॥ अत एव सर्वानुग्रहकारिणी कामाकर्षणमेव सर्वानुग्रहः सैषा तद्

ष्टेन चतुःस्रतीक्ष्णस्तोका सर्वविद्राविणी परामृतप्ते स्फुरितविग्रहा चतुःस्रातीक्ष्णसे
नतिपाद्दिता सैषा सर्वविद्राविणी मुद्रा स्थितेत्यर्थः॥ वेसर्वाकर्षिणी मुद्रामाह॥ ज्येष्ठावा
मासमत्वेन सृष्टेः प्राधान्यमाश्रिता॥ आकर्षणी च मुद्रेयं सर्वसंक्षोभिणी स्मृतेति ज्ये
ष्ठावामासमत्वेन ज्येष्ठावामात्राक्ति ह्यसामरस्यरूपत्वात्॥ सृष्टेः प्राधान्यमाश्रित
सृष्टिरूपावामास्थितिरूपा ज्येष्ठा उत्तमस्मात्॥ सृष्टिस्थितिसाधारणी यं वामांकेन
वक्रतर्जनीमध्यमाद्वयरूपा ज्येष्ठांकेन तु संयुक्ता नामिकाकनिष्ठाद्वयरूपेत्य
र्थः॥ अत एव चक्रांगुलिद्वयरूपत्वात्॥ आकर्षणी मुद्रा सर्वसंक्षोभिणी सर्वसंक्षो
भकारिणी चक्रे स्मृता स्मृतिः पूर्वानुभवसंस्कारजं ज्ञानं पूर्वं चतुःस्रातीक्ष्णस्त्रे तु न २८
ता इदानीं स्मृता सवासना कथितेत्यर्थः॥ सर्वावेशकरी मुद्रामाह॥ व्योमद्वयांत
रालस्थबिंदुरूपा महेश्वरि शिवशक्त्यात्मसंश्लेषात् दिव्यावेशकरी स्मृता चतु

ईशारचक्रस्था संविद्धानंदविग्रहा॥ आधाराख्यं ज्ञानपद्मकोनराजा निर्बिंदवः पंच
व्योमानि तेषां द्वयोर्मध्ये एकैको बिंदुरिति पंच बिंदवः पंचनूतममाः तदुक्तमति
मुक्तैः पंच बीजडुमपत्ने द पंचः प्रणवपंकज इति तद्रूपा व्योमद्वयांतरालबिंदुरूपा
॥ शिवशक्त्यात्मसंश्लेषात्॥ शिवात्मनोरहंकरांगुलम्यः॥ शिवशक्त्यात्मनान्यप
रिच्छन्न इतरेतरालबिंदुरूपा॥ शिवशक्त्यात्मसंश्लेषात्॥ शिवात्मनोरहंकरां
गुलम्यः॥ शिवशक्त्यात्मनापरिच्छन्न इतरेतरांगुल्यंतरालगतैकैकांगुलिरूपा
न्योन्यगाढपाततारेवंतादिव्यावेशकरी मुद्रा दिव्यस्य प्रकाशात्मनः परमशि
वस्यावेशकरी सामरस्यकरी चतुरीशानचक्रस्था चतुरीशारचक्रे सर्वसौभाग्य
दायकनाधेये स्थिता संवित्स्विरानंदविग्रहा॥ शिवसामरस्यबिंदुरूपज्ञानब
धनात्मिकेयं मुद्रा मयी संविदेकरसस्यानंदमयी चतुरीशारचक्रे स्थितेत्यर्थः॥ उ

यो०हृ० न्मादिनीमुद्रामाह॥ बिंदुतरालविलसत्सूक्ष्मरूपशिखामयी॥ ज्येष्ठाशक्तिप्रधा
२८ नात्तु सोन्मादनकारिणी॥ दशारचक्रमास्थाय संस्थिता वीरवंदिते बिंदुतरालात् अ
धारब्रह्मरंध्रांतर्गतयोनिमहाबिंदोः॥ स्वयं तु पराख्यमोलिंगयोरंतरालात् विलसत्सू
क्ष्मरूपशिखामयी विलसंत्यो सूक्ष्मरूपे विशते तु नित्याकृतौ शिखे शिखावत् शिख
त्वं बिकाशं गंते तन्मयी तदैकरसरूपा ज्येष्ठाशक्तिप्रचुरा संवोन्मादनकारिणी॥ उन्मा
दश्चित्तविभ्रमः सर्वा तुन्मनत्व तत्स्वस्व व्यापारपराङ्मुखान् शिवशक्तिसामरस्या
नुसंधानपरान्॥ करोतीत्यर्थः॥ दशारचक्रमास्थाय दशारचक्रं बहिर्दशारच
क्रं वीरवंदिते॥ इदं तारिपोरहमिरणांशणे प्रलयप्रतिपादनपरा वीरास्तैर्वं॥ दितेत्य २८
त्राहन्त्रावन्तावनमात्राविते तदुक्तं परापंचाशिकायां॥ अहिप्रलयकुर्वन्निर्दमः॥ प्र
योगिनपराक्रमपरो तु केस्वन्नावमशिवापहं॥ कोर्थः अंतकुजा कुलबिंदुद्वयांत

म

रालविलसद्बिकाशं गंता स्वयं ब्रह्मनकुंडलिनीरूपशक्तिशिवाख्यद्वयमध्यद्वय
मध्यमांगुष्ठसंयोगबिंदुरूपाकारवर्तुलद्वयांतर्गतकनिष्ठाद्वयं मध्ये ज्येष्ठाशक्तिप्रधा
नत्वात् कुंज्याकृत्यनामातर्जनीद्वयाग्रसंयोगरूपा शिवशक्तिसामरस्यानुसंधा
नलक्षणवेधनरूपा सर्वोन्मादिन्याख्या मुद्रा बहिर्दशारचक्रमास्थाय संस्थिते स
र्पः महांकुशामुद्रामाह॥ वामाशक्तिः प्रधानात्तु महांकुशमयी पुनः तद्वद्विम्बवमं
ती सा हि त्रीये तु दशारके संस्थिता मोदनपरा मुद्रारूपतया श्रिता॥ बिंदुंतरालवि
लसत्सूक्ष्मरूपशिखामयी सा त्वाकृति तर्जन्यनामिका संयोगरूपा वामाशक्तिप्र
धानानत्ववति कुंज्याकृति तर्जन्यनामिका संयोगरू[illegible]नत्ववति॥ इदानीं वामाशक्ति
प्रधाना वामा विश्वस्य वमनात् कुंशाकारता गता इ[illegible]र्वाक्रूरात्मा वामाशक्तिप्रधान
त्वात् तच्चक्राकारतर्जनीबंधनरूपाश्रिता विश्वं वमंती सृष्टिरूपत्वात् तद्वत् परमशि

यो० हृ०
१०

वत तद्द्वितीये द्वारे तद्देवतारेमोदनपराशिवसामरस्यलक्षणां परानुसंधानमयीमत
एव मुद्रारूपत्वमाश्रिता ॥ अयमर्थः पूर्वोक्तमुद्राजन्यत्वविमर्शमयचिच्छक्तिरेव वामा
म्राधामात ॥ व्यक्तीकृते त्वर्थः तेनाद्वयपरमशिवसामरस्यपरानंदप्रवणरूपामहं
कुशामुद्राख्यां तदुद्वारस्थितेति खेचरीमुद्रामाह ॥ धर्माधर्मस्य संघट्टादुत्थिता वि
त्तिरूपिणी विकल्पोत्थक्रियालोपरूपदोषविघातिनी ॥ विकल्परूपरोगाणां हारि
णी खेचरी परा ॥ सर्वरोगहराख्ये तु चक्रे संविन्मयी स्थिता ॥ धर्माधर्मस्य संघट्टात् ध
र्मः शक्तिसृष्ट्यादिसकलधर्मपरत्वात् ॥ अधर्मः शिवः तत्त्वस्य कलधर्म ॥ रहिततत्त्व
तत्त्वस्य संघट्टः सामरस्य तस्मादुत्थिता वृत्तिरूपिणी वित्तिः संवित्तिः विकल्पोत्थक्रिये ३०
ति विकल्पस्य कोटिद्वयावलंबनं ॥ एवं वा नवेति संशयस्थानं ॥ विकल्पः विकल्पोत्थ
क्रिया नित्यनैमित्तिककाम्यरूपाः तल्लोपेन पापं जायते तस्माद्विघातिनी विकल्परोग

रोगाणां हारिणी अपूर्णत्वाद्वस्य शिवस्य ममैव मेतत्कर्त्तव्यमेवं नेति किल्बरूपा रोगा
आधयश्च व्याधयस्तदुक्तमभिनयुक्तैः अपूर्णंमन्यता व्याधीः कार्पण्यैकनिधानम्
:॥ क्षेत्रज्ञ व्यवहारोति कष्टमृत्युरिति तेषां हारिणी खेचरी ॥ खे निरस्तसकल्पक्रियाक्रमे
मा वित्ति ॥ अपर विज्ञाम्बतोरध्वौ ॥ सा शिवत्वसमाप्तिकारिणी खेचरि सकलखे रहा
रिणीति ॥ तदुक्तं राज्ञा निर्विकल्पबोधभूमिसंचारिणी चितिशक्तिः परमशिवसामर
स्यरूपात्तदधिष्ठितत्वात् ॥ सर्वरोगहराख्ये चक्रे संविन्मयी स्थिता कार्यः शिवशक्ति
मयद्रव्यवामबाहुद्वयपरिवर्तनरूपात्तर्जनीद्वयावलंबितसुल्तत्विकरद्वयकनिष्ठ
नामिकाद्वंद्वतदुपरिस्थितमध्यमाद्वयसंयुक्तांगुष्ठद्वयाग्रसंयोजनलक्षणाद्बंधनरू
पा शिवशक्तिद्वयसंघट्टादुत्थितायसा निर्विकल्पबोधभूमिसंचारिणी अत एव विकल्प
बोधजनितनित्यनैमित्तिककाम्यकर्मलोपरूपदोषविघातिनी अत एव च विकल्प

मो॰कृ॰ ३१ बोधजनितनित्यनैमित्तिककाम्यकर्मजोपरूपदोषविघातिनी अत एव च विकल्परू
पा॥ रोगाणामपूर्णमन्यतालक्षणानां हारिणी सर्वरोगहराख्ये चक्रे खेचरीमुद्रा स्थिते
त्यर्थः॥ बीजमुद्रामाह॥ शिवशक्तिसमाश्लेषस्फुरद्व्योमांतरे पुनः॥ प्रकाशयंती वि
श्वं साम्यरूपा स्थिता सदा॥ बीजरूपा महामुद्रा सर्वसिद्धिमये स्थिता॥ शिवशक्त्यो
ः समाश्लेषः सामरस्यं तन्मये स्फुरद्व्योमांतरे प्रकाशविमर्शौ॥ स्वस्वांतरगगणांतरा
ले स्वत्वरूपा स्थिता कारणतावन्मात्रस्थिते विश्वं सदा सर्वदा प्रकाशयंती अत एव बी
जरूपा महामुद्रा तस्याश्चराचररूपविश्वोत्पत्तिहेतुत्वात् सर्वसिद्धिमये विश्वोत्प
त्तिहेतुत्वं बीजमुद्राधारत्वात् सर्वस्य शिवाचार्यैर्नूनं तस्य सिद्धिरूपत्वात्॥ तदुक्तमी ३१
श्वरप्रत्यभिज्ञायां॥ चितिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति तन्मये चक्रे स्थिता कोणः शि
वशक्तिसंज्ञितो नमकरव्यस्तकनिष्ठाद्वयमावंजनवकोनमपार्श्वप्रसृततसंमुक्ता

मध्यमाद्वयोपरिस्थितवक्राकारतर्जनीयुग्मयुगलाग्रसमाश्लेषांतरालप्रतीपममा
नुगमनांतराले कारणतन्मात्रतया स्थितं विश्वप्रकाशयंती बीजमुद्रा सर्वसिद्धिम
यात्रिधे मे चक्रे स्थितेत्यर्थः॥ योनिमुद्रा कलारूपा सर्वानंदमये स्थिता॥ संपूर्णस्य प्रका
शस्य प्रकाशात्मनः परमशिवस्य लालनत्त्वमिः प्रतिष्ठानं अत एव योनिरूपा मुद्रा॥ यो
निस्त्रिकोणं वामादीच्छादिशक्तित्रितयसामरस्यरूपा त्रिकोणरूपिणी कलारूपा हा
र्दकलात्मकवामशरीरूपा अत एव सर्वानंदमये शिवे॥ शक्तिसामरस्यसमुदित
परानंदलक्षणा विंदुरूपसर्वानंदमयनामिचक्रे स्थिता॥ कोणः वामेच्छारूपवक्र
तर्जनीद्वयाग्रहीतव्यस्तानामिकाद्वयमध्यपरिगततन्मेशाज्ञानमर्जुसंयुक्ता॥ एवम
ध्यमाद्वयमध्यगतरौद्रीशक्तिमात्मककनिष्ठाद्वयाग्रसंयोजितसंपूर्णप्रकाशरूपांगु
ष्ठद्वयाग्ररूपाविमर्शकजारूपमयी योनिमुद्रा प्रकाशविमर्शसामरस्यलक्षवि

यो०हृ

३२

दुमयसर्वानंदमये चक्रे स्थितेत्यर्थः॥ तदुक्तमुपसंहरति॥ क्रियाचैवस्वरूपत्वादेवं च
क्रमयं स्थितं॥ क्रियाक्रियाशक्तिर्विमर्शरूपमोदनात् ज्ञानवृष्णत्वयेत्युक्तं चक्रं त्वा क्रियाये
देनाविरचनामयवामादिशक्तिरूपा धात्मनेदात संज्ञोनिरूपादि मोन्यंततत्तन्मुद्रारूपे
ण चैतन्यात्मस्वरूपत्वात् चक्रमयं त्रैलोक्यमोहनादि सर्वानंदमयांतनवचक्रमयं
स्थितमित्यर्थः॥ ननु यदा सा परमाशक्तिरिच्छाख्या विमर्शरूपिणीत्युपक्रांतं पुनः क्रि
॥ या चैतन्यरूपत्वान्नवचक्रमयं स्थितमित्युपसंहृियत इत्याशंकांतर्हिमहाप्रहतौ
पसंहारस्वयमित्याह॥ इच्छारूपं परं तेजः सर्वदा भावयेद्बुधः॥ परं तेजः शिवशक्ति
सामरस्यरूपपरी॥मयं ज्योतिः॥ इच्छारूपं स्वेच्छाकृतनानारूपप्रपंचमयं॥ सर्वदा ३२
कालत्रयेपि भावयेद्बुधः साक्षात्परशिवरूपनिजगुरुकृपाकटाक्षपातेन ज्ञातकान्
यलज्जाजुगुप्सा॥ चेति पंचमा कुलं शीलं च जातिश्चेत्यष्टपाशाः प्रकीर्तिताः इ

ति युक्तवचनोक्तपरिपाटितपाशा एकतया परिस्फुरत्परशिवाहं भावः स्वेच्छया
कल्पितनानारूपप्रपंचमयं श्रीचक्ररूपेण परिणतं परामृष्टं तेजः सर्वदा भावयेदि
त्यर्थः॥ पुनरस्यैव चक्रस्य संकेतकः पुनः स्पष्टमेतत् तत्रादौ त्रियेणापि शक्ती॥ ना
न्वितयेन च पद्मद्वयेन चान्यस्मद्गृहत्रितयेन च॥ पंचशक्तिचतुर्वह्निपद्मद्वयेन
चान्यस्मद्गृहत्रितयेन च॥ पंचशक्तिचतुर्वह्निपद्मद्वयमहामयं॥ इति पूर्णं महा
चक्रं एकेन वह्निना पंचशक्तिमानेकः प्रकारः तैश्चैकशक्तिषड्रूपैस्त्रिकोणा
णाः पुनर्वह्नित्रयेण शक्तिरत्नान्वितयेन चापरः प्रकारः त्रयमर्थः त्रिकोणानामष्टा
परिविस्तारक्रमेण पुनर्वह्नित्रयेण शक्तित्रयेण जातेपरः प्रकारोऽत्र भवतीति॥ पद्मद्वये
तन्त्रगृहत्रितयेन चान्यः प्रकारः पद्मद्वयं रेखात्रयं तथा चतुरस्रं षोडशदलं
चेति॥ गृहत्रियं॥ चतुरस्रत्रयं एवं कृते सति पंचशक्तयश्चत्वारो वह्नयः पद्म

इयं च महात्र्यंबेति॥ परिपूर्णं महाचक्रं समष्टिरूपं तत्प्रकारत्रयमेव विविच्य
विवृणोति॥ तत्प्रकाराः प्रदर्शितो तत्राद्यनवयोनिसमुत्थं द्विदशारसंयुतं॥ मनुयो
निपरं॥ विद्यात्तृतीयं तदनंतरं॥ अष्टपत्रदलोपेतं चतुरस्रत्रयान्वितं॥ चक्र
स्य प्रकारत्वं कथितं परमेश्वरि॥ तत्प्रकारो जाता वेकवचनेन॥ तत्प्रकाराः प्रद
र्शिता इत्यर्थः तत्र तेषु प्रकारेषु आद्यं नवयोनिवह्निनैकेन शक्तिभ्यां द्वाभ्यामित्यस्य
विवरणे एकस्य वह्नेर्द्वयोः शक्त्योश्च संयोगे सति बैंदवत्रिकोणाष्टकोणैर्नवयोनि
चक्रं भवेदित्यर्थः तेन द्विदशारसंयुतं मनुयोनिपरं विद्यात् तेन नवयोनिचक्रेण सं
युक्तं द्विदशारसंयुतं दशारद्वयसंयुतं मनुयोनिचतुर्दशारकोणं परं द्वितीयं विद्यात् ३३
जानीयात्॥ तैश्च वह्नित्रयेण शक्तित्रयेण च कृते दशारचक्रद्वयं चतुर्दशारचक्रं च
केन्नितं द्वितीयचक्रं भवतीत्यर्थः॥ तदनंतरं सअष्टपत्रदलोपेतं चतुरस्रत्रया

न्वितं॥ तदनंतरं तेन चक्रद्वयेनानंतरं॥ मव्यवधानेन स्थितमत्यंतमव्यवस्थितं अष्टदलक
मलेन षोडशदलकमलेनोपेतेनोपेतं चतुरस्रत्रयात्मकं॥ तृतीयचक्रमित्यर्थः॥ एकेन
चक्रावयवत्रितयस्य प्रत्येकस्य सृष्टिस्थिती॥ संहाररूपतात्तत्राद्या चतुरस्रत्रयं सृष्टि
सृष्टिः षोडशदलपद्मं सृष्टिति॥ अष्टदलपद्मं सृष्टिसंहारः एवं चक्रमयं सृष्टिमय
त्वात् एवं चतुर्दशारं स्थितिसृष्टिः बाह्यदशारं स्थितिसंहारः एवं चक्रमयं स्थिति
मयत्वात् एवमष्टकोणं संहारसृष्टिः त्रिकोणं संहारस्थितिः बैंदवं संहारः॥ ए
वं चक्रमयं संहारमयत्वात् बैंदवचक्रमारभ्य चतुरस्रांतो हारः सृष्टिरित्यर्थः
॥ एवं सर्वमेतन्मनसि विभाव्याह॥ चक्रस्य त्रिप्रकारत्वं कथितं परमेश्वरीति॥ ननु
त्रैविध्यमुक्तं तर्हि इदं चक्रं मध्यचक्रमारभ्य किमुत्पादयितुं न शक्यत इत्याह॥ सृष्टि
स्तु नवयोन्यादिरेष्वंतं संहृतिः पुनः एष्वादिनवयोन्यंतमिति तत्र नवयोनित्रयेन

यो० हृ०
३८

नतदंतर्गतं॥ वैंदवं चक्रं जृम्भते॥ तथा च चतुरस्रत्रयमारभ्य वैंदवांतमुद्धारः॥ संहा
र इत्यर्थः इति चतुःशतीशास्त्रस्य निष्कर्षः॥ अनेनोत्तमध्यमादिचक्रमुद्धारमनीति
तात्पर्यं॥ देवदत्तविष्णुमित्रयज्ञदत्तेषु देवदत्तयज्ञदत्तयोः फलानि देयानीत्युक्ते
विष्णुमित्रस्य न देयानीति गम्यते एवं श्रीचक्रमवयवशो विन्यस्य वासनामुमष्टिरू
पं तु त्रिपुराचक्राबुद्धानां समष्टिचक्रस्य वासनामाह एतत्समष्टिरूपं तु त्रिपुराचक्र
मुच्यते॥ एतत्समष्टिरूपं सृष्ट्यादित्रितयं समष्टिर्नामत्रयमभ्यवीतु तथा न भवति॥
सृष्टिपदेन संहारपदेनापि च नाभिधीयते॥ त्रिपुराचक्रमुच्यते॥ त्रिपुरायाः सृष्ट्या
दिष्वपि त्रिषु पुरा विद्यमानत्वात् तत्प्रतिसंधेयामात्रानामतद्रूपायामात्मनामत ३८
रूपायाः स्वसंविदश्चक्रमाविर्भावत्वमिति मुच्यते॥ तदुक्तं संकेतपद्धत्यां॥ चविन्दो
ऽसौ तरावहत्यादिनानाख्यासर्वगा तत इत्येतेन तु तु संविद्रूपा त्रिपुरैव साज्ञामत

किमेतेन नवचक्रवासनाजृम्भणेन क्रमवंधविधिप्रयासेनेत्यत आह॥ यस्य वि
ज्ञानमात्रेण त्रिपुराज्ञानवान्भवेत्॥ यस्य विज्ञानमात्रेण अस्मिन् विज्ञात एव
त्रिपुराचक्रज्ञानमात्रेण त्रिपुराज्ञानवान् ज्ञाता॥ कोऽर्थः स्फुट निराकारमूर्तेस्त्रि
पुराया ज्ञानमत्राकांश्च तएवोक्तरीसैव एतच्चक्रवासनया तन्मध्यवैंदवकेऽ
त्तता साक्षात्तु द्राक्ष तत इत्यर्थः॥ तदुक्तमनिमुक्तैः परक्रादैततः चक्रं महायोगवि
दपरं तु तहे प्रघनीज्ञावमिव मूर्त्तिं करोम्यहमिति चक्रस्य एवंमुद्दिष्टं नवधात्वं
सिद्धानीव यत्नप्रतिजानीते॥ चक्रस्य नवधात्वं चक्रयमामितवप्रिमे॥ इति मतः प्रि
मतमासितमतो हे रहस्यमपि कक्षयमामीत्यर्थः॥ इदानीं नवधात्वमाह॥ आदि
मं त्र्यस्रमेण स्यात् द्वितीयं षोडशारकं॥ अष्टारं एरदलं प्रोक्तं मनुकोणमनंतरं॥
पंचमं दशकोणं स्यात् षष्ठं चापि दशारकं॥ सप्तमं वसुकोणं स्यात् मध्ये त्र्यस्र

यो० हृ० तथाष्टकं ॥ नवमं त्र्यस्रमध्यं स्यादिति ॥ त्र्यस्रं येन चतुरस्रत्रमेण मनुकोणं चतुर्दशा
३५ कोणस्यष्टमन्यत् ॥ उक्तानां नवचक्रं सर्वाशापरिपूरकं सर्वसंक्षोभणकरं गौरि सर्वसौ
भाग्यदायकं ॥ सर्वार्थसाधकं चक्रं सर्वरक्षाकरं तथा ॥ सर्वरोगहरं देवि सर्वसिद्धि
मयं तथा ॥ सर्वानन्दमयं चापि नवमं शृणु सुन्दरि ॥ त्रैलोक्यमोहनं लोक्यत इति लो
कः लोक्यते तेनेति लोकः ॥ लोकयतीति लोकः इति कर्मकरणकर्तृव्युत्पत्त्या मेयमा
नमातृलक्षणं त्रैलोक्यं तस्य मोहनं तिरोधाना द्वैतप्रतीत्युत्पादनेन सर्वाशापरि
पूरकं आशानां मातुर्ह्रस्य पदार्थान्तरे स्पृहा तस्याः सर्वस्याः स्पृहायाः परिपूर
कं ॥ नित्यपरिपूर्णत्वशिवलक्षणपरमशिवसामरस्यप्रतिपादनेन सर्वसंक्षोभकरं सर्व ३५
स्य क्षित्यादेः शिवान्तस्य उपर्युपरि तत्तत्क्रमेण क्षोभस्य संहारलक्षणस्य कारकं
नेदमपंचलमयरूपत्वात् सर्वसौभाग्यदायकं सर्वसौभाग्य सर्वस्पृहणीयमतात्तस्या

कं सर्वस्पृहणीयपरप्रेमास्पदपरशिवैक्यप्रतिपादनेन सर्वार्थसाधकं सर्वेषां वैदिका
नां तान्त्रिकाणां क्रियाणाम् अपवर्गः ॥ प्रयोजनं परशिवप्राप्तिः ॥ तदुक्तं महाकविभिः बहु
धाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ॥ त्वय्येव निपतन्त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे इति
तच्चाध्यपतिः ॥ तच्च सर्वार्थसाधकं ॥ सर्वरक्षाकरं रक्षा नाम प्रतिकूलपदार्थाद्युपह
तिपरिहारः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं सर्वमेव प्रतिकूलपदार्थः ॥ तस्मात् सर्वस्मात् रक्षा
शिवाहन्ताबलात्करणं करोतीति ॥ सर्वरक्षाकरं ॥ तदुक्तं परापंचाशिकायां ॥ अ
हमित्यलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः पराक्रमपरो भुंक्ते स्वभावमशिवापहमि
ति ॥ सर्वरोगहरं अज्ञानेदप्रतीतिहेतुत्वात् ॥ अत्रैवोक्तं विकल्परोगाणां हारित्वं स्व
चरीपरेति ॥ सर्वसिद्धिमयं सर्वस्य सिद्धिरुत्पत्तिः स्थितिः ॥ संहारश्चात्र तन्मयं ॥ त्रि
कोणस्य सर्वसृष्टिस्थिति ॥ संहारहेतुत्वात् ॥ तदुक्तं मीश्वरप्रत्यभिज्ञायां ॥ चिति

ः स्वतंत्र्याविश्वसिद्धिहेतुरिति॥ सर्वानंदमयं शिवशक्तिलक्षणप्रकाशविमर्शसा
मरस्यरूपत्वात् अत्र सर्वत्रप्रवृत्तिनिमित्तभेदाद्द्वैतभेदाद्द्वैतविश्रांतिरेव परमार्थ
॥ पूर्वोक्तवासनाचक्रस्य प्रयोजनमाह॥ अत्र पूज्या महादेवी महात्रिपुरसुंदरी॥ मह
देवी महती देशकालाकारैरनाकलितत्वात्॥ देव्यां द्योतनादिती देवी परा निषेधा विम
र्शरूपा अत्र त्रिधा च नवधा च पूर्वोक्तवासनेचक्रे महात्रिपुरसुंदरी स्वस्वात्मतया स
र्वस्य हरणमत्वात् एवं विभास्वसवि देवता पूज्या वक्ष्यमाणत्रिविधरूपया पूजया भा
वनीया नैजोक्तसमोहनादिनवचक्राणां स्वस्वनामानुरूपजन्तुफलान्युक्ते दानीं स
मष्टिचक्रस्यापि फलमाह॥ परिपूर्णं महाचक्रमजरामरकारकं॥ परिपूर्णं महायो ३६
निमध्यमहाबिंदुस्फुरत्प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपपराभ[illegible]सर्वाव
रणसमग्रं महाचक्रं विश्वमयं विश्वोत्तीर्णं परामयत्वात् अजरामरकारकं॥ अजर

कालत्रयातीतत्वात् अमरः अतएव उत्पत्तिविनाशरहितत्वात् अजरामरः शिवः स्व
ज्ञकस्य कालातीतनित्यपरशिवप्राप्तिलक्षणमित्यर्थः चक्रसंकेतमुपसंहरति॥ एव
मेष महाचक्रसंकेतः परमेश्वरि॥ कथितस्त्रिपुरादेव्या जीवन्मुक्तिप्रवर्तकः इति॥ ए
वमुक्तप्रकारेण त्रिपुरादेव्याः॥ पूर्वोक्तलक्षणायाः महाचक्रसंकेतः षट्त्रिंश
त्तत्त्वरूपत्वात् महाचक्रं जीवतो मुक्तिर्जीवन्मुक्तिः मुक्तिर्हि बंधनाशं वचनघणादिपा
शाष्टकेन परशिवादिगुरूपरमेदेवताधिगतपरमार्थचक्रसंकेतः॥ स्वपरामर्शक
स्य हृदादेवसकलपापनाशनेन शिवाहंभावनानां प्रवर्तयतीत्यर्थः॥ इति श्रीमत्प
रमयोगींद्रपरमहंसपुण्यानंदनाथशिष्यपरमहंसामृतानंदनाथयोगिप्रवरवि
रचितायां योगिनीहृदयदीपिकायां चक्रसंकेतः प्रथमः पटलः॥ १॥ द्वितीयं संकेत
क्रमोरजनप्रवृत्तये फलप्रतिपादनपूर्वकं वक्तुं प्रतिजानीते मंत्रसंकेतकमित्या

दिना॥ मंत्रसंकेतकं दिव्यमधुना कथयामि ते॥ यदेवात्त्रिपुराकारवीरचक्रेश्वरो
नवेत् दिव्यं प्रकाशविमर्शरूपपरशिवपरशक्तिः प्रतिपादनपरत्वात् मंत्रसंकेतकं
॥ मननात्त्राणते साधकमिति मंत्रि मंत्रश्चिन्तरी च यः तद्वाचकत्वात्॥ वैखरिवर्णा वि
न्यासरूपतां नांसो नाग्यविद्याशीनां मननत्राणतान्नदुक्त संकेतपदस्य॥ मननात्त्राणध
र्मा सौ मन्त्रो समपरिकीर्त्तितः॥ इति॥ संकेतपूर्वोक्तलक्षणं॥ प्रकाशात्मको हं ते विमर्शरू
पिण्याः कथयामि॥ हृदयगमतां नयामीत्यर्थः॥ यदेवात्पस्य मंत्रसंकेतस्य वेत्ता ज्ञाता
त्रिपुराकारः वेदनसपरिस्फुरत्स्वरमशिवनदारकः वीरचक्रेश्वरो नवेत्॥ वीरपूर्वो
क्तलक्षणाः तेषां चक्रसमूहः तस्येश्वरः परशिवः॥ कोर्थः एतन्मंत्रसंकेतप्रतिपा ३७
दितश्रीविद्यामंत्रार्थस्मृतिपरो जावना प्राशस्त्य शाली परशिव एव नवेदित्यर्थः
॥ पूर्वं नंतरोक्तत्रैलोक्यमोहनादिनवचक्रेश्वरीमंत्रानेवोपक्रम्य मंत्रसंकेतमारभ

ते॥ करशुद्धिकरीत्वाद्या द्वितीया चात्मरक्षिका॥ आत्मासनगता देवि नतीया तदनंत
रं॥ चक्रासनगता पश्चात् सर्वमंत्रासनस्थिता॥ साध्यसिद्धासना पश्चीमा मालक्ष्मीमयी
परा॥ मूर्तिविद्या च सा देवी सप्तमी परिकीर्त्तिता॥ अष्टम्या वाहिनी विद्या तवमी भैरवी
परा॥ मूलविद्या तथा रव्याता त्रैलोक्यवशकारिणी॥ करशुद्धिकरी आत्मतत्त्वगतयो
रशुद्धयो रत्रकर्मकरणात्मनोईयोः शुद्धतत्त्वजन्मनावनामयी शुद्धिरात्मकरयोः प
रामतेस्वस्य कुरुत करात्मकमंडिमानः पाती नो करयोः अशुद्धतत्त्वातर्गतयोरशुद्ध
योः शुद्धतत्त्वतमानावना शुद्धिः तत्करी मंत्रविद्या॥ पराहंताप्रतिपादनेन परत्वातत्त्व
त्रेवत्स्न तिकमंडियाणां वैमन्यात् करशुद्धिकरीस्म तिनिमाप्यात्रैलोक्यमोहनचक्रे
श्वरीत्यर्थः॥ नन्वत्र करशुध्यादि मंत्राणां सर्वामेवकरोति किमितिनो हरति॥ उच्यते॥
वामकेश्वरशास्त्रे एवासामुद्धारः॥ अत्र तत्त्वज्ञानार्थप्रतिपादनपरत्वात्॥ अशास्त्रस्य नमं

त्रोंकारः क्रियते॥ इति द्वितीयात्त्यात्मरक्षिकेति॥ नेदं लक्षणं विपक्षसंकटोत्तारणं
परमिहात्मरक्षणं॥ इत्यस्मदुक्तरीत्यात्तेरष्टपंचलक्षणं प्रतिपक्षसंकटाद्रक्षामन्ते
दृप्रतिरूपापराहंताप्रतिपादनेन चात्मनः करोतीत्यात्मरक्षिका द्वितीया सर्वाशापरि
पूरणाख्यद्वितीयचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥ आत्मासनगता देवि तृतीया॥ अष्टचक्रम
नुदेवतात्मनां साविमर्शमननत्राणात्मा सनमित्यस्मदुक्तरीत्या साधकचक्रमंत्रदेव
तानां स्वसंविद्रूपतया तु संधानलक्षणासनचतुष्टयविद्यानामादित्तत्वात्तासनग
ताविद्या द्वितीया सा सर्वसंक्षोभणलक्षणतृतीयचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥ तदनंतरं चक्रास
नगताविद्या तृतीया सा। सर्वसंक्षोभणलक्षणतृतीयचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥ तदनंतरं चक्रा ३८
सनगताश्चानंतरं चक्रसंकेतोक्तचक्रासनयुक्ताच्चतुर्थी विद्या सर्वसौभाग्यदायकल
क्षणचतुर्थचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥ पश्चात्सर्वमंत्रासनस्थिता अनंतरोक्तचासना

ननत्राणात्मिका अन्तरीयमिश्रसरास्थिता आवरणदेवमामंत्रासनास्थिता पंचमी विद्या सर्वा
र्थसाधनलक्षणपंचमचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥ साध्यसिद्धासना षष्ठी सर्वपीठनि
वासिन्यः सर्वगाभिन्नमरीचयः॥ रश्मासना वाक्प्रकाराकारांतुकुलमातर इति प्रमा
णवचनोक्तरीत्या विन्नरीच्यावरणदेवताः सृष्टिक्रमरूपत्वात्साध्याः तदुक्तमत्रैव स
ष्टिखंडे नवयोन्यादिपत्र्यंतं सहतिः पुनः एष्यादिनवयोन्यंतमिति॥ अत्र सिद्धिः संहा
रः तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायां चितिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति॥ एवं सृष्टिसंहार
क्रमेणानुसंधायमानेनावरणदेवतानां मासनेस्थिता विद्या साध्यसिद्धासनाप
ष्ठी॥ सर्वरक्षाकरनामधेयं षष्ठचक्रेश्वरीविद्यात्मर्थः॥ मामा जक्ष्मीमयी परमू
र्त्तिविद्या च सा देवी सप्तमी परिकीर्त्तिता॥ इति अस्याविद्यायाम्नुः शक्तीशास्तेनुदू
तत्वादौँकारः क्रियते॥ मामा तु वनेश्वरी बीजलक्ष्मीः श्रीबीजं तन्मयी न तत्र

यो० हृ०
३५

चुरात तद्वयोर्ईगनापराचतुर्दशासु तं नडेतिथ्यातसमन्वितं॥ इतीयं ब्रह्मसुश्रोणिहृद
यं भैरवात्मनः॥ इति परात्रिंशकोक्तबीजं परावाचकत्वात् तद्बीजत्रयात्मिकामुन्निवि
ष्टा च सा सप्तमी सर्वरोगहरा निधानसप्तमचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः॥ अष्टम्यावाहिनी
विद्याश्रीतरस्य निजसंविदात्मनो मातुरन्तःकरणात्मना वहि॥ मेयसंविदि समर्पण
तदावाहने समरसत्वमोत्तणा॥ इत्यस्य डुक्तरी त्याह्यमकमत्नकर्णि काम ध्येस्फुरत्
संवित केजाश्चात्मामतसासंयुज्यते मनइंदुमेराइडिममर्मेनेतितत्रांतरोक्तपरिपा
रावहिः प्रसारलक्षणावाहनविहितावष्टमी सर्वसिद्धिप्रदानिधानाष्टमचक्रेश्वरी विद्ये
त्यर्थः॥ नवमी भैरवी परा भैरवीविम्बस्य भरणात् स्थितिहेतुतमारक्षणा तपरचिन्मात्रप २५
र्यवसानलक्षणसंहारकारणतमावमनास्त्रष्टिहेतुतमावनतु भैरवीचतुःशता
त्मनेऽनोदताकिमसत्रनोदतासप्तमचक्रेश्वरी विद्यां चोदतेप्यत आह॥ मूलवि

द्यातया प्रोक्ता त्रैलोक्यवशाकारिणी॥ मूलं विम्बस्य शिवादेर्मूलं तस्य षड्विंशात्तत्त्वात्म
ःप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपं तेजो वेदमती तिमलविद्यातमा प्रोक्ता भैरवी कथिता ना
म्नास्त्रस्या स्त्रै वोद्धृतत्वानाचोद्धारः॥ अस्य या सप्तमचक्रेश्वरी बहुदरे तत्॥ वृस्य नि॥ म
त्रैनव्यापकन्यासः॥ कर्त्तव्यः परमेश्वरी तित्रैलोक्यमुक्तलक्षणं वशीकरोति सर्जन
संहारैः स्वायत्तं करोती॥ तिवर्त्तमानं पूजासंकेतं वक्तुमो गपमपि न्यासं नवचक्रे
श्वरीविद्यानां प्रसंगात् तमंद्रकल्पुतित्या येनाह॥ एवं नवप्रकारास्तु पूजाकाले प्रय
त्नतः रानीः क्रमेणन्यस्तव्याः साधकेन कुलेश्वरि॥ एवमुक्तप्रकारेण नवप्रकारा स्वे
ताश्चक्रेश्वरीतिविद्याः साधकेन तत्पिजासक्रेन मोक्षमात्मनः साधयितुमिच्छता
कुलेश्वरि कुलं मे ममानमातरूपं चिमगम्यचंडिकामामेयमानामिति॥ लक्षणाकु
न मातृतो व्रजति मत्र विश्रममिति तस्य सर्जने संहारे चेश्वरा अत्र श्रुतिः॥ यस्योर्ण

नाद्भिः सृजते ग्रसते चेति॥ आज्ञावतारे त्वयुक्तं॥ स्वेच्छयैव जगत्सर्वं॥ निगिरत्युद्गिरत्य
पीति॥ पूजाकाले वक्ष्यमाणसंकेतक्रमः॥ प्रपञ्चतः प्रपञ्चतस्त्ववासौ तु व्यापारोतित्व
रान्वितः इतितं त्रातरो क्रूरी लाग्र द्वावेशितमात्र मेणान्यस्तव्यास्त स्थानान्याह पादाग्र
जंघाजानूरुगुदलिंगाग्रकेषु च॥ आधारे विन्यसेन्मूर्त्तिं तस्यामावाहनीं न्यसेत्॥ मूले
न व्यापकन्यासः कर्त्तव्यः परमेश्वरि॥ पादाग्रजंघाजानूरुरन्ध्रादिरूप आधारो वि
न्यसेन्मूर्त्तिं पादादीनां वा सतेन प्रसिद्धत्वात्तदुपक्रमं॥ आधारमूर्त्यौ रांतरत्वयो
तनार्थं आधारे पूर्वोक्ते चतुर्दले मूर्त्तिं मूर्त्तिविद्यां न्यसेत्स्मरेत्॥ अस्यां मूर्त्तावेवा
वाहनीं न्यसेत् मूलेन व्यापकन्यासः कर्त्तव्यः परमेश्वरि॥ मूलेन नवमचक्रेश्वरी ४०
विद्ययासौ नाम्य विद्यमेति यावत्स्पष्टमन्यत्॥ नवचक्रेश्वरी विद्ययासौ नाम्प वि
द्यमेति यावत्स्पष्टमन्यत्॥ नवचक्रेश्वरी विद्यातान्यासमुक्त्वा तदाधारनवचक्राणि॥

चिन्तात्त्वणमांतरन्यासमाह॥ अकुलादिषु पूर्वोक्तस्थानेषु परिचिंतयेत् चक्रेश्व
रीसमायुक्तं नवचक्रं पुरोदितं॥ अकुलादिषु अकुले विषुसंज्ञे चेत्यत्र पूर्वोक्त
स्थानेषु आदिशब्देनाप्येवं क्रिशक्ति नाम्नाहत विशुद्धलंबिकाग्रभ्रुवोतरवि
न्दोगत्स्यं तेः पुरोदितं चक्रसंकेतोदितं चक्रेश्वरीसमायुक्तं नवचक्रेश्वर्यधिष्ठि
तं परिचिंतयेत्॥ अकुले सुषुम्णा मूलाज्ञागसहस्रदलकमले त्रिपुराधिष्ठितं त्रैलो
क्यमोहनचक्रं चक्राधाधारे चतुर्दलकमले त्रिपुरेश्वरीयुक्तं सर्वाशापरिपूरणं॥
चक्रं शक्तेस्थानकेस्थाविष्ठानस्थितषड्दलकमले त्रिपुरसुन्दर्यधिष्ठितं सर्वसंक्षो
भकं नाभौ दशदलकमले त्रिपुरवासिन्यधिष्ठितं सर्वसौभाग्यदायकं चक्रं॥ अनाह
ते हृदि द्वादशदलकमले त्रिपुराश्रीसमधिष्ठितं सर्वार्थसाधकं चक्रं विशुद्धौ षोडश
दलकमले त्रिपुरमालिन्यधिष्ठितं सर्वरक्षाकरं चक्रं लंबिकाग्रे अष्टदलकमले त्रि

यो॰कृ॰ पुरासिद्ध्यधिष्ठितंसर्वरोगहरंचक्रं॥ततोवैतरेपिदलकमलेत्रिपुरांबाधिष्ठितंस
४१ र्वसिद्धिप्रदायकंचक्रंइ ईशजलादेविरौमहात्रिपुरसुंदर्यधिष्ठितंसर्वानंदकरंच
क्रनावमेदित्यर्थः॥पूर्वोक्तविधानांनवचक्रेश्वरीणांनामान्याह॥तत्राद्यात्रिपु
रादेवीद्वितीयात्रिपुरेश्वरीतृतीयाचतथाप्रोक्ता॥देवीत्रिपुरसुंदरीचतुर्थीचम
हादेहेवीवित्रिपुरवासिनी॥पंचमीत्रिपुरीश्रीःस्यात्षष्ठित्रिपुरमालिनीसप्त
मीत्रिपुरवासिनी॥पंचमीत्रिपुराश्रीःस्यात्षष्ठित्रिपुरमालिनीसप्तमीत्रिपुरासि
द्धिरष्टमीत्रिपुरांबिका॥नवमीतुमहादेविमहात्रिपुरसुंदरी॥स्वप्नमेततन्नवेता
श्वविद्यानवचक्रेश्वर्यः॥पादादिपादकुलादिस्थानेषुरूपेणतावद्रूपेणचक्रमेण ४१
न्यस्तव्याराधनेत्याहपूजनमेत्वक्रमादेतान्नवचक्रेपुरोदिते॥एतास्त्रिपुराद्याविद्यान
वचक्रेश्वरीपुरोदितेत्रैलोक्यमोहनंचक्रमित्यादिपूर्वोक्तनवचक्रइत्येकवचनं

अन्योन्याविश्लेषककथनार्थंअकुलादिनवस्थानेषुअन्योन्यसंयुक्ततयैवविन्यवि
तेषुनवचक्रेष्वित्यर्थः॥क्रमात्पूजयेत्त्रैलोक्यमोहनंचक्रमारभ्यप्रतिचक्रमेकै
कांपूजयेदित्यर्थः॥ननुकिमासांनवधनंस्वानाविकंन्वेत्याह॥एवंनवप्रकाराप्यापू
जाकालेतुपार्वतिएकाकारासाध्यशक्तिरजरामरत्वकारिणी॥आद्याशिवादिक्षि
त्यंतसजगतोनि।दानत्वात्तस्याध्यशक्तिःआद्यस्यसकलवर्णादिकृतस्यप्रकाशात्म
नःपरमशिवस्यशक्तिर्विमर्शरूपिणीएकाकारातेननिरंतरसामरस्यमापन्नाप
राप्यूजाकालेतुतथानभवति॥एवमुक्तप्रकारेणनवप्रकारानवधाभिन्नाएवंविधपू
जकस्याजरामरत्वकारिणी॥अजरामरउक्तलक्षणःशिवःतत्वमस्यकरोतित्यर्थैव
ववह्नतितत्रनित्यादितापूजात्रिनिर्नेरैर्व्यवस्थितेतिप्रासंगिकमुपसंहरन्प्रकृतमे
वप्रधानमंत्रसंकेतकस्तस्यानानाकारोव्यवस्थितः॥नानामेत्वक्रमेणैवपारंपर्ये

णाल्लभ्यते॥ तस्मात्परमशिवस्य सामरस्यरूपायाः परायामो मंत्रः सौभाग्यविद्यारू
पस्तस्य संकेतो गुह्यार्थप्रदर्शनं नानाकारो नंतरवक्ष्यमाणषड्विधरूपः नाना मंत्र
क्रमेणैव अनंतरपूर्वोक्तकरमुद्रादिना नाम्ना प्रपंचपरिपाट्यैव पारंपर्येणालभ्यते
॥ सोपानावरोहहरिलाशिवादिस्वगुरुपर्यंतपरस्परोपदेशक्रमेणालभ्यते नान्य
थापारंपर्यविहीनानामसंप्रदायवृत्तानुबंधरहिताचौर्यगताक्षरपाठमात्रपर्य
स्थितानामनर्थायैव केवलमिलमिलपर्यः॥ अत्रैव वक्ष्यति॥ पारंपर्यविहीना ये ज्ञा
नमात्रेण गर्विताः तेषां समयलोपेन विकुर्वंति मरीचयः॥ उद्दिष्टस्य मंत्रस्य संकेत
स्य विभागं प्रतिजानीते॥ षड्विधं तत्र देवेशि कथयामि तवानघे॥ षड्विधः अनंत
रवक्ष्यमाणभावार्थादिप्रकारेण षड्विधः अनघे परशिष्यत्वादिदोषरहिते तेन तव
मरंदरूपायामाविमर्शशक्तेः प्रकाशात्मकोहं कथयामि नन्दिनागमाह॥ भावार्थः ४२

संप्रदायार्थनिगर्भार्थश्च कौलिकः तथा सर्वरहस्यार्थो महातत्त्वार्थ एव च॥ वक्ष्य
माणक्रमेणत्वात् तस्यैपार्थमेवैतत् षोढाविन्यासक्रमेण लक्षणानि कथयिष्यामीत्या
ज्ञावार्थमाह अक्षराणां हि ज्ञावार्थः केवलः परमेश्वरि॥ अक्षरं तील्लक्षराणि॥ नित्य
परशिववाचकत्वात्॥ किंच नीत्योपव्यापारो व्यंजकस्तेषामतरावाक्षराणि वीक्षरा
णि तेषामर्थोभिधेयः श्रीसौभाग्यविद्यावमवपंचदशाक्षराणामर्थो भावार्थः॥ अक्ष
रार्थमेवाह॥ योगिनीनिस्तथा वा रवीरेन्द्रैः सर्वदा प्रियमेशिवशक्तिसमायोगाजनि
तोमंत्ररंजकः योगिन्यः योगः शिवसंबंधः नित्यं विद्यते आसामिति योगिन्यः विमर्शश
क्तंशात्तेछाज्ञानक्रियात्मकत्वारतीपृथ्वीरूद्राएपः वीराउक्ता यार्यः योगिनीनित्य
स॥ वधन्तताम्बकाशंगडान्नतावामाज्येष्ठारौद्रात्मब्रह्मविष्णुरुद्राः सष्टिस्थितिसंहा
रकर्त्तारः वीरेन्द्राः सृष्टिस्थितिसंहारपरा नानाख्याकारिणः चंगनाविकात्मनः शिव

शक्तिमिथुनत्रयसमष्टिरूपाः त्रिबीजशिखरवर्त्तिकामकलात्रयात्मिधेयः तत्रैव विद्या
त्मरात्मिधेयमस्मैः मिथुनचतुष्टयैः शिवशक्तिसमायोगात्॥ शिवशक्त्योः समागमः सं
वर्कं स्तन्मिथुनीकृत्य मन्त्रराजकः सौभाग्यविद्यारूपः सकलमन्त्रोत्तमत्वात् जनिकेक
लक्ष्यादिक्रमलिङ्कः जनितः जावित इतिमावत् नसार्धस्य निसत्वात्॥ अथ यमया योनिमया
सौभाग्यसुधोदयेयं पंचीतः॥ यया सैव महाविद्यात्मामाता चतुरश्चमैकनिश्रांतिः॥ चतु
राननादिजननीजाता चतुरात्मवर्गफलदात्री॥ अक्षरविमर्शरूपा स्वाङ्गोन्मा चतुष्क
त्या सैवं वामादीच्छादिमात्मकं रोतद्वं कान्तसनिचत्वारि वामा ज्येष्ठासासादि ह्लवतस्य
मारती शक्तिः अनयोरेतन्मिथुनं सृष्टिः प्रागवायवात्मकं बीजं॥ ज्येष्ठाज्ञो विष्णुः स्या ४३
त्ता नाविर्भावनावात योमिथुनं॥ इदमेव दक्षिणान्वयरूपं श्रीक्रमगाज्ञमध्यास्ते॥ रौ
द्रात्मकः स्तुरुद्रः क्रियामयी शक्तिरस्यरुद्राणी युगलमिदं तार्त्तीयं बीजं जनयति प श्री

मान्नाय॥ स्याद्देविकास्वरूपः शंभुः शान्ताख्यिकास्य शक्तिः स्यात्॥ मिथुनमिदं शि
वशक्त्योरुत्तरसमयात्मतुर्यमपि तिष्ठेत्॥ एवमनुत्तरशक्त्योश्चतुरंशाद्वरूपिणी
पराज्ञाता॥ चतुरन्वयात्मिकमेपरपतीमातृकामयी विद्या॥ सृष्टिः पूर्वाम्नायो वाग्भ
वबीजं तदात्मकं त्रिविधं॥ सृष्टिस्थितिसंहारैस्त्रिधाः सृष्टिस्त्रिमूर्त्तिमूर्त्तिः स्यात्॥ ब्र
ह्मात्रसृष्टिस्रष्टावधिपतिरेतस्य मारती शक्तिरेषा यं हसार्धः स्यात् स एव शिवशक्ति
वाचकस्यापि॥ ससार्धस्याद्ब्रह्मस्वशक्तिमयरूपसार्णसंयोगात्॥ सृष्टिस्थितौ तु वि
ष्णुः कर्त्ता विष्वंचरास्य शक्तिस्यात् विष्णुः कलिपेरयोञ्जलिपेरेतस्य शक्तिरर्धः स्यात्
॥ रुद्रेऽधिपतिः शक्ती रौद्रीसात्र सृष्टिसंहारे॥ हरवर्णयुगलमनयोर्वाचकमर्धो
त्तरस्य रुद्रः स्यात्॥ रुद्रात्तरसंपर्कात्तु रौद्री तच्छक्तिरत्र हसार्धं॥ अत्र तु शक्त्यर्णास्य
साध्यस्य शक्तिबीजन्तत्वात्॥ अधिवसतः शिवशक्ती सर्गामारव्यातयोः मयीकाम

कलाकलत्रमित्री॥ तुर्यमम्मीरक्तमुक्तमिश्रतनु॥ रक्तो विंदुः शक्तिः शुक्लः संतुपर
स्तदैकार्थ्यं संगत वृद्धितीय बीजं स्थितिरूपं दक्षिणात्व यात्मसात॥ स्थितिसृष्ट्यादि विने
हात् वृसंतितां एव देवतास्त्र॥ अत्र ककारवर्णमध्यस्थितो हकारः स्थितिः स्वरूपत्वम
स्य द्योतयति परध्वनिरूपः सविंदु वराकारः॥ स हीरात्मकपश्चिम समये तत्तद्देव
तात्वी मे॥ संकुतिसृष्ट्यादि वशात् तत्वाणि त्रपि देवतात्म वसन्॥ सप्तौ शक्तेर्नियतप्राध
न्याच्चास्य शक्तिबीजत्वात्॥ सात्मा संहृतिसृष्टौ शिवमंतर्नाव्यनासने शक्तिः॥ त्रिम
मे तुरीय बीजे नाख्या रूपान्तरान्व यात्मनि नौ॥ शक्तिशिवाव धिवसतो निरंतरं साम
रस्यमापन्नौ॥ सृष्ट्यादि नेदजिन्नश्रीविद्यावर्णमुगलनवकान्मानवना दवर्गरूपाम ४४
कासामध्यमानिध्याविततां॥ राष्ट्रस्य शौर्यरूपरसं गंधौ चेतिनन्तत सत्त्वाणि॥ व्याप्य व्याप्य
कृत्वा वात पंच दशस्युः क्रमेण तत्त्वव्याः तिममस्य कलानित्यास्त दन्तिकाः स्युः स्तयैव

तत्त्वं रवैः॥ वर्णैस्त्रमष्टि रेषविद्या व्याप्नोति तानि सर्वाणि॥ सर्गादि स्थिति रूपः स्वां शै
रणुन्निस्त्यक्तात्मना वितत॥ सर्गात्मकादि वर्णैरषिपुष्ट्रिशाढ्रि यात्मनो वयवैः पुनरह
ज्ञनविंदुम नेदनिचांस्त्र तदत्वारावामवाम्॥ षड्विंशत्तस्वाकांस्तत्वमयान स्फुरते
ह सामीता॥ व्यष्टिसमष्टिविनेदैश्चतुरात्मा नत्तबीजपीठमयी॥ चतुरत्नमात्मनाधिच
मातापृकमात्रकाममयी विद्या॥ इति तुरीयमंत्रस्यार्थमाह॥ तन्मयी परमानंदनंदितां स्व
दरूपिणीं निसर्गसुंदरीं देवीं तात्वास्वैरमुपासते॥ तन्मयी चारत्मादिब्रह्मादिचतुर्मिथुन
वाचकबीजत्रयसमष्टिरूपवाच्यां परमानंदनंदितां॥ परमशिवसामरस्यपरिस्फुरत्प
रमानंदविनेदिनी स्वरूपिणीं शिवादित्तिसंतयड्विंशत्तत्वस्वरूपिणीं त्रयमनिजविन
वानिसर्गसुंदरीं सर्वप्राणिप्यात्मतया प्रेमास्पदीनूतां महात्रिपुरसुंदरीप्रकाशविमर्श
सामरस्यरूपां परंज्ञात्वा स्वैरमुपासते स्वेच्छमा विहरंति स्वैराचाराचवतीत्यर्थः॥

त्रैवर्णस्तिस्रैराधारेणासंपूज्यात्वंहृतेदंतमोः समेति॥ मंत्रशाष्टार्थमाह॥ शिवशक्त्यात्म
संघट्टरूपेब्रह्मणिज्ञातृतात्त्वनाप्रसरास्त्रेषुत्रुवित्वैंडोपजन्हिते॥ ज्ञातुर्ज्ञानमयाका
रकरणान्मंत्ररूपिणीमिति॥ शिवशक्त्यात्मसंघट्टरूपेशिवशक्त्यात्मनोः प्रकाशवि
मर्शयोः संघट्टः सामरस्यंतद्रूपेब्रह्मणिइंहिवक्त्वाविलक्ष्मावानोहंहणत्वारात्मनत्व
मात्मैवब्रह्मइतिवैयासकितंत्रोक्तरीत्यासर्वप्राणिध्यात्मनिज्ञायतेजतत्रविष्यत्काल
ज्ञालिनितत्त्वमाप्रसरास्त्रेषत्रुवितनूराष्टंतत्प्रकाशानामापरामर्शपते॥ तदुक्तंग
तामां॥ उंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः इति॥ शिवस्यप्रकाशस्यप्रवि
मर्शशक्तिर्मयाशक्तिर्मयारीपस्यात्मधामाः प्रसरमुद्रिशन्त्रेत्यन्मनापरिणमः॥ ८५
तस्मात्र्येषः शिवतावन्मात्रतयापर्यवसानेतस्यत्रुविश्रामस्थानेत्यत्रश्रुतिः स
र्वंखल्विदंब्रह्मतेतितज्जलानीतिशांतउपासीतेति॥ अतत्रोपजन्हितेपरमैमर्म्य

नि॥ अत्रश्रुतिः इंद्रोमायाभिः पुरुरूपः इयतइति तच्चैंडुकर्मंतेनोपलक्षितेनैकाक
वृतेवृंदंजगदहमितिवात्तविश्वसर्जनादिव्यवहारः॥ अत्रमोपलक्षणेनतुस्वरू
पधर्मइतिप्रावृतप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपेणस्वविश्वसृष्टिस्थितिसंहारकारि
णित्वकृत्यात्मकमाहेश्वर्यपरामृष्टेपरमात्मनिविषमेज्ञातुरादरत्वैरंतर्मपारवा
स्पासस्वशास्त्रस्वभावस्वरूपलक्षणान्यतरतस्तन्मयाकारकारणलक्षणत्राणत
मंत्ररूपिणीकोर्थः उक्तविशेषणपरप्रकाशविमर्शमननात्॥ स्वसाधकत्वंमय
रूपताप्रतिपादनेनत्रायतइतिनिरुक्त्यातुरीयजक्षणमहामंत्ररूपिणीमित्यर्थ
ः॥ ननुक्तविशेषणविशेषिकातुरीयमंत्ररूपिणीकिंलक्षणीयेत्यतआहतेषांस
मष्टिरूपेणपराशक्तिस्तुमातृकातन्मयीमिति॥ पूर्वोक्तमेवतेषांब्रह्मादीनांचारत्मा
दीनांचसमष्ट्यादिसमष्टिरूपेणलक्षणेनलक्षितापराशक्तिस्तुरवधारणेपराशक्तिरे

व॥ ननु तस्य कार्मकरणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते॥ परास्य शक्तिर्विविधैव
श्रूयते स्वाभाविकज्ञानबलक्रिया चेति इति श्रुतिस्मृतिपारिनापरैव मातृकाश्रयि
त्वमवाह नमूर्त्तिमात्मानुत्तीर्णस्वरूपिणी भवति॥ कामेति नानानामप्रपंचरूपेण मातृ
कादेवात्तस्य उक्तरीत्या मातृकापश्यंतीमध्यमावैखरीरूपेण व्याहृता अत्र श्रुतिः॥
चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः॥ गुहा त्रीणि निहिता
नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंतीति च मंत्रः॥ आत्मादिनामत्यादि सर्वत्र त्रिपुरस
मष्टिरूपता लक्षणपश्यंतीमध्यमावैखरीविस्तरप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपा तु
रीयमंत्रपरवाच्येति॥ नन्विममकारहकाररूपा परैव तुरीयमंत्रपरवाच्येत्युक्तं॥ त ५६
त्ववर्णद्वयं मंत्रे कुत्र निवसति॥ न च एतन्मंत्रस्य तद्वर्णद्वयवाच्यामाश्वकः संबंध
इत्यत आह॥ मध्यविंदुविसर्गांतः समास्थानमये परे॥ कुटिलारूपके तस्याः प्रतिरूप

विमर्शके॥ तस्याः परायाः मध्यविंदुविसर्गांतः समास्थानमये मध्यविंदुः अकाराह
कारसामरस्यरूपः॥ कामाख्यः तदुक्तं कामकलाविलासे॥ विंदुरहंकारात्मा रविरेत
न्मिथुनसमाकारः॥ कामः कमनीयतमेति॥ विसर्गश्च विंदुद्वयासरूपं विंदुद्वयं नच
कारः॥ तदुक्तं तत्रैव॥ कला च दहनेंदुविग्रहौ विंदु इति॥ तयोरंतः कामाख्यः कल
योर्ह्ययोरपि मध्ये समास्थानमये निवासरूपे परिस्थिता हार्द्धरेवर्णानामाद्यंतत्वात्॥
अत्मापेक्षया अरे रकारस्य परत्वमाद्यपेक्षयोत्तस्य हकारस्य परत्वं॥ तेन परे
अरूरेखापि नामाद्यं तेऽकारहकाररूपेऽर्द्धरेकमध्ये ते॥ कुटिलारूपके कुटि
लेऽकुलकुलकुंडलिन्याः कुटिलरूपत्वात्तत्स्वरूपे तयोः॥ प्रतिविंबरूपे विम
र्शके विमर्शाख्ये न स्पष्टं लक्ष्यते॥ तेन विमर्शविंदुः कलाविंदुद्वयमात्रावतीहकारलि
पिः कोर्थः शिवशक्तिसामरस्यरूपमामोर्द्ध्वं विंदुतगं तानि वसति हकारः॥ तस्य

यो·हृ·
४७

मासरूपकलात्तरावयवाबिंदुद्वमातर्गतमात्रारूपेतितत्सतोहेदेप्युत्तरेखात्तुलनत्कु
ण्डलीरूपेतरवयवत्वाच्चत्रयोःपरारूपयोःप्रतिबिंबरूपेबिंदुहकारात्तरेखाकारह
काररूपोस्फुरणास्फुरितत्वादित्यर्थः॥मत्रीनगमन्तूतकामकलायामकारहकार
योस्थितिमुक्त्वाप्य इदानींमंत्रेतद्वर्णयस्यस्थितिक्रमेणाह॥मध्यमाणाप्रयारूपस्यं
द्व्योस्त्रिस्थितापुन॥मध्यमेमंत्रपिंडेवाग्भवशक्तिबीजयोर्मध्यगतेपउत्तरपिंडे
कामराजाख्येमध्यमाणाप्रयारूपस्यंद्व्योस्त्रिस्थितामध्यमाणाःकामकलाधोगत
बिंदुद्वयमध्यगतमाणाहकारःतस्यप्रयाएम्युतेनप्रतीतिःस्मृतिगोचरत्वात्तद्रूपस्यं
द्व्योमहकारस्तस्मिन्व्योस्त्रिपुनःस्थिताहकारस्यविमर्शांशशक्तिस्फूर्तिमयत्वात्॥त ४७
दुक्तंसंकेतपद्धत्यां॥हकारोसःकलारूपोविमर्शाख्यःप्रकीर्तितइति॥रतीमेपिंडके
पुनःराकुकूटेद्वमस्फुर्जना॥रतीमपिंडकेशक्तिबीजेचतुरस्त्तरपिंडेपुनस्त्रार्थःस्थिति

यबीजवत्स्फुटीभावेनस्फुरति॥किंतुराकुकूटद्वयस्फूर्यत्तराकुकुटंशषसहानां
वर्णानांवर्गःतथाचपंचकूटषकरमिति॥राकुकूटेद्वमोवर्णाःद्विमारभ्यसन्ती
यसससकारःतद्वर्णद्वतीयवर्णत्वात्तयोद्वान्यासेपसहाराकुवर्णतत्रैववस्तनि॥व
केशादिचतुर्वर्णैःसहितंराकुमेवचेतिपुनःराकुकूटेद्वमस्फूर्जत्इति॥राकुकू
टेरतीमसकारोपरिभागेनस्फूर्जन्प्रकाशमानंसकलवर्णाद्यमनुत्तराक्षर
॥तदुक्तंसंकेतपद्धत्यांअकारःसर्ववर्णाग्र्यःप्रकाशःपरमःशिवइतिपरावम
वृन्ताकारहकाराच्चैवकामकलाईबिंदोमात्रामांचेतिस्थित्वापुनःस्वजनाव
मासाद्यएषुन्नतौकामराजबीजांतर्गतककारमध्यगतेहकारेशक्तिबीजादिगत
ःसकारोद्गताकारेचनिवसतइत्यर्थः॥ननुमध्यपिंडेरतीयेपिंडेचपरावम
न्नतमोरवस्थानमुक्तं॥प्रथमबीजेकिमितिनोक्तंउच्यतेरहितोस्तोनःपक्षपाति

यो॰हृ॰ स्याः सौभाग्यदेवतायाः परशक्तिप्रधानत्वात् स्थितेश्च परापरशक्तिविधित्वात्॥
१५८ मध्यबीजस्य स्थितिरूपत्वात्तत्र विमर्शशक्तेरवस्थानमुक्तं शिवस्य संहाररूपत्वात्
॥ शक्तिबीजस्य च संहारात्मकत्वात् प्रकाशस्य तत्रावस्थानमुक्तं विशेषणास्ता
मान्य तत्सुवाग्भवेऽप्यत एवैतदन्तरद्वयसंनवात् तद्विम्बमयत्वं परायाः कथितमि
त्याह॥ चलत्वात्संस्थितस्य तु॥ धर्माधर्मस्य वाच्यस्य विषामृतमयस्य वाचकाक्षरसं
युक्तेः कथिता विम्बरूपिणी॥ चलतो नावश्यजन्मान्तसंसारसंस्थितस्य चलत्वं नाम नश्व
रत्वं श्चत्वावशिष्टक्रियाविद्याचक्रतत्वादिसकलप्रपंचस्थितस्य धर्माधर्मस्य पूर्वो ५८
क्तनिर्वचनधर्माधर्मपरवाच्यशिवशक्तिद्वयस्य विषामृतमयविषं संसारः मो
क्षहेतुत्वात्॥ अमृतं मृतं मरणं तदहितत्वान्मुक्तिः श्रुतिः तमेवं नमतइह
भवतीति॥ तन्मयस्य तदुभयहेतुत्वात्तयोर्वाच्ययोस्सान्निधेयस्य वाचकाक्षरसंयु

क्तेस्तदुभयात्मकशिवशक्तिमयस्य वाच्यवाचकाकारहकारसंयोगात्॥ विम्बरूपिणी वि
द्याचक्रतत्वादिमयरूपिणी अत एव तेषां समष्टिरूपेण पर॥ शक्तिमातृकानेषांस्व
वेषां समष्टिरूपेण त्रित्रिमयेन सर्वेण पराशक्ति विम्बाचीर्णस्य परशिवस्य मातृका
मुक्तनिर्वचना॥ कूटत्रयात्मिकारे विसमष्टिव्यष्टिरूपिणी॥ वाग्भवकामराजशक्ति
कीज्ञात्मिका॥ देवीप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपांश्च तद्वत्समष्टिव्यष्टिरूपिणी
कूटत्रयात्मना व्यष्टिरूपिणीमिति॥ आद्यां शक्तिं त्वावमंतां ज्ञावार्थ इति मन्यते॥ आ
द्या शक्तिः सकलजगदादिभूता इति पूर्वोक्तक्रमेणत्वावमंतो योगिनो ज्ञावार्थमम
न्ते॥ ज्ञावार्थं मुक्तेदानीं संप्रदायार्थमाह॥ संप्रदायो महाबोधरूपो गुरुमुखे स्थि
तः विम्बाकारप्र— यास्तु महात्वं च मदाश्रमं॥ सम्यक्मायाध्यैनकर्णे द्विध्यस्यप्र
दायत इतिसंप्रदायाः महाबोधरूपः महतोदशाकाशाकारैरनवच्छिन्नप्रकाश

मो॰रू॰ ४८ स्यबोधः परिच्छिन्नरूपमस्य गुरुमुखे स्थितः॥ गणेतेन त्वमात्मायमात्मीकृतजगत्त्रयं
॥ उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः॥ इत्युक्तिमुक्तवचनोक्तरीत्यात्मा परमात्म
प्रकवनपरो गुरुस्तस्य मुखे॥ स्थितः नान्यस्यानाकृजितत्त्वात्स्वस्यानधिगताखिलवेद
वेदांगस्यानवधारितपरमार्थस्य मुखे स्थितः॥ अत्र प्रमाणवचनं॥ सर्वज्ञो हि शिवो वे
त्ति सदं न चैषि तं न तं॥ तेनासौ नातुर ह्यतिकिंचिद्दस्य गुरोर्गिरा इति अत्र गुरोरिति
परिमाणिजः किं चित्तस्य गुरुत्वाभावात् विभ्रंशिवादित्तिसंतं पत्रिराक्तात्मकं॥ तदा
रएषा चिच्छक्तिः सत्यत्रकृतिः स्मिस्तत्तोनोकान्तसिस्तत्वाइतिनस्यामहत्वंतदाप्यं ४८
॥ कोर्थः परिच्छिन्नवस्तामरस्य रूपायाः परायाबीजत्रयरूपेण परिणता या विभ्रम
ताया मनागुरुमुखेनैव ज्ञायत इत्यर्थः॥ विश्वाकारप्रथायास्तु महत्वं च यदाप्यमिति स
सैवार्थविज्ञानवन्तवक्तव्यार्थस्य महत्वादत्तं तत्सावधानतमा श्रोतव्यमित्याह॥ शिवश

क्त्यायमाम्नलविद्यया परमेश्वरि॥ जगत्कृत्स्नं मया व्याप्तं शृणुष्वावहितानघे॥ शिवो
कारः शक्तिर्हकारः तावायौ हेतुत्वतौ यस्याः सा तथाविधया पूर्वोक्तरीत्या प्रथमयाम्न
लविद्ययाक्ति हं कृत्स्नं जगत्॥ रावंतं तमया व्याप्तं उक्तप्रकाररूपेति॥ अतएव तास्व
हिताःत्वतसावधानाशृणु विद्यया या विश्वं॥ व्याप्तत्वमेव प्रतिजानीते॥ पंचभूतमयं वि
श्वं तन्मयी सा सनातनी॥ तन्मयी मूलविद्या च तया चकमया मितेपंचतत्त्वमयं विश्व
भूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाः विश्वमुक्तलत्त्वात्सा परा सो नाग देवतात्मयी पं
चभूतात्मिका मूलविद्या पितन्मयी तथाचिकादेवता वाचिका पंचभूतवाचिका च स्म
तएव तत्तुजमममी तत्प्रकारं क मममामीत्यर्थः॥ तस्माद्वाएतस्मादात्मन आकाशः सं
भूतः आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवीत्युक्तनिश्रुत्युक्तरीत्या प्रकाश
त्मकात् परशिवात् पंचभूतानामुत्पत्तिर्विमर्शात्मिकायाः शक्तेस्तद्वाचकानां विधाव

र्णानामुत्पत्तिरितिस्थितिः॥ एवं स्थिते अस्याः किं वाच्यं किं वाचकमिति शङ्कापरिहरणा
वर्णनं तत्सृष्टिप्रतिरूपनपरः सर्वं विश्वमयं नामेवाह हकाराद्व्योम संभूतं ककाराच्चप्रभंजन
नः॥ रेफादग्निः सकाराज्जलं तत्त्वस्य तु वद्धः॥ लकारात्पृथिवी जाता॥ तस्मात् विश्वम
यी च सा॥ हकाराद्व्योम संभूतं प्रथममेवीमर्शाख्याद्धेराकाशवाचको हकारो जातस्तद
नंतरं तद्वाच्यं व्योम प्रकाशात्मनः परशिवात् संभूतं पश्चाद्वायुवाचकः ककारो जा
तः ककारानंतरं ककारवाच्यः प्रभंजनः संजातः पश्चादग्निवाचको रेफः संजातः॥
स्तदनंतरं॥ रेफवाच्योग्निः संभूतः पुनर्जलवाचकः सकारः संजातः सकाराज्ज
लतत्त्वं संभूतं॥ तदनंतरं पृथिवीवाचको लकारो जातः लकारात् पृथिवी जाता तत्सर्व॥ ५०
यस्मादुन्मेषात्प्रभृति शक्तिसामरस्यरूपपराद्वयप्रवप्रकाशविमर्शात्मोपचताद्ध
राणि जातानि तस्मादुन्मेषसामरस्यरूपा सा परा स्वावयवभूतवर्णमयविश्वमयी त्व

यं॥ तदुक्तं कामकलाविलासे॥ स्फुरितात्मरूपाद्बिन्दोर्नादब्रह्माक्षरो रवो व्यक्तः॥
तस्माज्जगत्समीरणदहनोदकभूमिवर्णसंभूतिः॥ अथ विद्याद्रूपिर्विदोर्गगना
निलवह्निवारिभूमिजन्यवर्णानः॥ एतत्पंचकविकृतिर्जगदिदमथ पुंजा उपर्यंतं॥ माता
मानं मेयं बिंदुत्रयभिन्नबीजरूपाणि धामत्रयमपीठत्रयशक्तित्रयभेदभावितान्य
पि च॥ तेषु क्रमेण लिंगत्रितयं॥ तद्वच्च मातृकात्रितयं॥ इत्थं त्रितयपुरी मे बीजपीग
दित्वेदिनी विद्येति॥ नन्वेवंविधक्रमेण विद्यायां वर्णाः किमिति न स्थिताः उच्यते सत्यमे
वंविधक्रमो भवति॥ तथापि पूर्वोक्तसृष्टिस्थितिसंहारानाख्यावभासनार्थं विद्याया
मक्रमेण वर्णाः पठ्यंते तेन भूतवर्णक्रमेण वर्णवासनाक्रमं बाधितुं नोत्सहते॥ भा
सनार्थत्वाद्वर्णानां ननु तर्हि भूतसंख्ययैवाक्षराणि किमिति न भवंति॥ अन्यान्यपि
बहूनि ग्रंथतस्त्वाह॥ गुणाः पंचदशाख्याताः भूतानां तन्मयी शिवा॥ भूतानां पंचा

मो.कृ° नां व्याप्यव्यापकत्वाद्वेन पंचदशगुणाः स्फुरंतस्तन्मयी तदात्मिका तत्संख्या वर्णाव
५१ ती मंत्रविद्या शिवा येन कमो हमयसंसाररूपा मंगलपरिपंथिपरमाद्वैतप्रथारूपाप
रमंमंगलत्वार्थत्वात् ननु विद्यावतारसंख्यमापवंतपरिणिताः किं तन्मयता वा सनाव
कुशंक्य तइत्याह॥ यस्य यस्य पदार्थस्य मायाशक्तिरुदीरिता॥ सा सा सर्वेश्वरी देवी
स स स सर्वो महेश्वरः॥ लोके यस्य यस्य पदार्थस्य मायाशक्तिः किंचित्करणसामर्थ्यलक्षणा मायाश
क्तिर्विद्यते सा सा शक्तिः सर्वेश्वरी देवी सर्वस्य शिवादिक्षित्यंतस्य ईश्वरी नियामि
कादेवी परा स स सर्वः पदार्थः महेश्वरः विभुः जगन्नियामकः परमशिवः॥ सर्वलोके यद्व
स्तु यत्किंचि॥ करणसामर्थ्यरूपेणरूपेण परैव परिणता तत्सामर्थ्यवद्वस्तुरूपेण प ५१
रशिवः परिणत इति वक्तुं शक्यते किं वक्तव्यं॥ तदुक्तमस्मद्विद्यावर्णसमानसंख्या
तत्पदार्थरूपेण तावेतावेव परिणताविस्मर्य॥ तदुक्तमभियुक्तैः त्वं चंडिका शशिनि

तिग्मरुचौ रुचिस्त्वं त्वं चेतनासि पुरुषे पवने बलं च॥ त्वं सा स्वादुतासि सलिले शिखि
नि त्वमूष्मा निःसारमेव निखिलं त्वदृते जगत्स्यात्॥ इति॥ ननूक्तगुणमयी शिवेत्य
कं॥ शिवाया स्तत्संख्याकृत इत्याह व्याप्ताः पंचदशगुणैः सा विद्यानंतगुणात्मिका॥ पं
चभिश्च तथा षड्भिश्चतुर्भिरपि चाक्षरैः॥ सा शिवापरैवांबिकाभावाच्यवाच्य। क
योरत्वेदिति पंचभिरक्षरैः वाग्बीजस्यावयवभूतैः षड्भिरक्षरैः कामबीजस्यावयवैश्च
तुर्भिरक्षरैः शक्तिबीजस्यावयवैः नक्षरतीत्यक्षराणि तैः नित्यत्वात्॥ एवं विद्यास्व
रूपा नाशरहित पंचदशगौर्व्याप्ता अत एवानंतात्मिका बीजत्रयमक्षरशो विभज्य
नूतगुणात्मकत्ववाससनामुक्ता इदानीं अक्षराणपव यवशो विभज्य चत्वारिंशत्तत्वा
त्मकता वा सनामा स्वरव्यंजनभेदेन सप्तत्रिंशदात्मभेदिनी सप्तत्रिंशदात्मभेदेन ष
ड्त्रिंशदात्मरूपिणी॥ ततातीतः स्वभावाच्च विद्यैषा नाव्यते सदा स्वरव्यंजनभेदेन प्र

मंमो॰रू॰ प्रथमबीजेअकारचतुष्टयंईकारश्चेतिपंचस्वराः॥शिष्टानिषड्वंजनानिएवमेका
५२ दशाद्वितीयबीजेअकारपंचकमीकारश्चेतिषट्स्वराः शिष्टानिव्यंजनानीसप्तएवं
त्रयोदशतृतीयबीजेअकारपंचकमीकारश्चेत्यत्रत्रयमीकारश्चेतिचत्वारःस्व
शिष्टानिव्यंजनानिचैवंनवेति॥एवंविभागेनमल्लिन्नरूपबीजत्रयमंतेबिंदवस्त्रयइति
षट्त्रिंशत्॥एतत्समष्टिरेकाएवंसप्तत्रिंशत्तत्त्वेदिनीविद्यासमष्टिरूपाएवंसप्त
त्रिंशत्तत्त्वेदेनषट्त्रिंशत्तत्त्वरूपिणी॥तत्त्वातीतस्वभावाचविद्यैषाव्यष्टिसमष्टिभे
देनषट्त्रिंशत्तत्त्वात्मिकातदतीतेयं॥षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मत्वमप्यवन्तानितेषांरूपवती
सप्तत्रिंशत्तत्त्वेनतत्त्वातीतस्वभावाचस्वस्वभावःस्वभावःशिवस्यपादशोनाव ५२
स्तादशोस्याःस्वभावइतिभावयितव्यमित्यर्थः॥तत्त्वानांलक्षणानिमयैवसौभाग्य
सुधोदयेनिरूपितानियथा॥यदयमनुत्तरमूर्त्तिर्निजेच्छयाखिलमपिजगत्स्र

ष्टुमयःस्पंदेसःस्पंदःप्रथमःशिवतत्त्वमुच्यतेतज्ज्ञैः॥इच्छासैवस्वेच्छाससततसमवा
यिनीसतीशक्तिः॥सचराचरस्यजगतोबीजंनिखिलस्यनिजलीनस्वेच्छाशक्त्या
उद्गीर्णजगदात्माहंतयासमाच्छाद्य॥निवसन्सदाशिवोनिखिलानुग्रहनिरतःसदाशि
वोभिहितः॥विश्वस्पष्टावस्थापत्तिर्यतयानिखिलमीश्वरोजातः॥सान्यवतिशुद्धवि
द्यायेदंताहंतयोरभेदवत्ताति॥मायाविभेदबुद्धिर्निजांशजातेषुनिखिलजी
वेषु॥नित्यंतस्यनिरंकुशाविभवंवेलेवव्वारिधेरुंधे॥सतयापरिमितमूर्त्तिःसं
कुचितसमस्तशक्तिरेषपुमान्॥रविरिवसंध्यारक्तःसंहृतरश्मिः॥स्वभासनेप्य
टुःसंपूर्णकर्तृताद्याव्हाःसंत्यस्यशक्तयस्तस्याःसंकोचात्संकुचिताःकलादि
रूपेणरूढयत्येवं॥तस्यचकर्तृतासासंकुचिताकतिपयार्थमात्रपरा॥किंचिज्ज्ञ
त्वारमसुकलयंतीकीर्त्यतेकलानाम॥रागंत्ततास्यशक्तिःपरिमिततनुरल्पवेद्यमा

पो॰ ६० त्र परा॥ तानमुपपादयंती विद्येति निगद्यते बुधैरार्यैः॥ नित्यपरिपूर्णतयाः शक्ति
५३ स्तस्यैव परिमिता तु सती॥ योगेषु रंजयंती सततमनुरागतत्त्वतां याता॥ सा नित्यता
स्य शक्ति निरूप्य निधनोदय प्रदानेन॥ नियतपरिच्छेदकरी कलास्यात्कालतत्त्व
रूपेण॥ अस्यस्य तत्र तास्या शक्तिः संकोचशालिनी सैव॥ रूत्यारूत्येच्छवशान्नि
यतं नियमयंत्यज्ञं नियतिः॥ इच्छादित्रिसमष्टिः शक्तिः शांता स संकुचद्रूपः॥
सकलितेच्छाद्यात्मक सत्त्वादिक साम्यरूपिणी तु सती॥ प्रलादिसंसामरस्य रूपचि
त्वात्मिका मता प्रकृतिः॥ इच्छासरजोरूपाहंकृतिरासीरहं प्रतीतिकरा॥ ज्ञानापिस
त्वरूपा निर्णयबोधस्य कारणं बुद्धिः॥ तस्यक्रियात मोमयमूर्त्तिर्मतउच्यते विकल्प ५३
करी॥ वामादिपंचभेदः सएव संकुचितविग्रहो रेवः॥ ज्ञानक्रियोपरागप्राधान्या
त् विविधविषयरूपोऽथ त॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं जिह्वाघ्राणं निविधकरणं निवा

काणि पादपायूपस्थाख्यानि कर्मकरणानि॥ शब्दस्पर्शौ रूपं रसगंधौ चेति तन्
तन्मात्राणि॥ अयमेवातिनिरुद्धो जातेन्तात्मनापि भूतेशः गगनमनिल
श्च तेजः सलिलं भूमिश्च पंच भूतानि॥ श्रोत्रादिकरणवेद्याः शब्दाद्यास्तानि वेदका
न्येषां॥ वचनकरी वाक् सा तु पाणिः स्यात् करणं तु आदाने गमनविसर्गानंद
त्रितये पायवादिकं करणं॥ गंधवती भूमिः स्यादापः सांसिद्धिक द्रवास्तेजः॥ उष्णस्प
र्शमरूपस्पर्शो वायुरंबरं सशब्दमिति॥ पुनरपि सिंहावलोकनन्यायेन तत्त्वगु
णानां पंच दर्शितानि विप्याया अतन्मयरूपतां विवृणोति॥ पृथिव्यादिषु भूतेषु व्याप
कं चोत्तरोत्तरं भूततत्त्वधस्तत्त्वव्याप्यं॥ पृथिव्यादिषु आदिशब्दात् अप्तेजोवाय्वाका
शग्रहसंते॥ पृथिव्यादिषु भूतेषूत्तरं भूतव्यापकं॥ अधिकदेशिश्च धस्तवं भूतं॥
व्याप्यं न्यूनदेशिकोऽर्थः॥ आकाशमधस्तनानां भूतानां व्यापकमधिकदेशित्वात्॥ अ

यो.टी.
५४

न्यान्यपि चत्वारि तत्तन्निम्नूनत्वात् एवं वायुरप्यादीनां त्रयाणां व्यापकः तानि त्रीणि
व्याप्यानि । एवं तेजोऽप्यधस्तनयोर्द्वयोर्व्यापकं ते द्वे व्याप्ये एवमापः पृथिव्या व्यापि
का ॥ पृथिवी व्याप्येत्यर्थः ॥ तेन व्यापकगुणा व्याप्येषु सुस्थिता इत्याह ॥ तद्गुणा
व्यापकाश्रमाः व्याप्येष्ववस्थिता इति विवि ॥ स्थूलसूक्ष्म ॥ विभेदतः ॥ व्यापकाश्रमास्त
द्गुणाः व्यापकगुणा व्याप्येष्ववस्थिताः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः स्थूलमधिकवृत्ति व्यापकं
॥ सूक्ष्ममल्पवृत्ति व्याप्यं व्यापकव्याप्ये ॥ स्थूलसूक्ष्मविभेदात् व्यापकगुणा व्या
प्येषु तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ननु कस्य कस्य के गुणाः केषु केषु तेषु स्थिताः विपयामंका
निकान्यत्रूराणि लक्षयन्तीति तत्राह ॥ तस्माद्व्योमगुणः शब्दो वाय्वादीन्व्याप्य संस्थि ५४
तः ॥ व्योमबीजैस्तु विप्रास्थै लक्षयेच्छब्दपंचकं ॥ तस्माद्व्योम्नस्ततेतरेभ्यः ॥ स्थूलता व्याप
कत्वं तेन तद्गुणशब्दो वाय्वादीन् वायुतेजःसलिलपृथिव्यात्मकानि व्याप्य स्थितः वि

प्यास्थै व्योमबीजैः पंचभिः पंचसु तेषु स्थितानां शब्दानां पंचकं लक्षयेत् ॥ व्योम
वाचकत्वात् हकारपंचकं तद्गुणं ॥ शब्दपंचकं लक्षयतीत्यर्थः ॥ ननु विप्यायांष
दृहकारा निवसंति ॥ अन्यस्य हकारस्य किं प्रयोजनमित्याह ॥ तेषां कारणरूपेण
स्थितः षष्ठमिमं परं ॥ तेषां कारणरूपेण स्थितः ॥ कारणात्मना स्थितो ध्वनिर्नादः
शब्दानां करणे तदुक्तमन्निमुक्तैः ॥ पिंडो वाचकविस्तरस्य महतः संस्कारदोषास्थि
तिर्नादो सौ तव देवि मन्त्रहृदि समनासीमानमुद्धन्यमन्दपंस्थाकाण स्वक्रमेण विरम
न्त्यामनीयस्तनीमाजिघ्रन्परं विद्ध्याम नुनवनक्ति पुराणीममस्ताः ॥ तन्म
यतत्त्वस्वतात् ॥ परं कामराजबीजस्थितककारलकारमध्यगतहकारात्परं को
र्णः ॥ कामराजमध्यस्थितः षष्ठहकारः आकाशादिपंचभूतगतशब्दपंचक
कारणनादरूपः कामराजस्य स्थितिरूपतां जरूतीत्यर्थः ॥ ननु हकारादिवर्णा

यो॰ हृ॰
५५

आकाशादिभूतवाचकाइत्युक्तंशब्दादिपंचभूतगुणानामपिवाचकाइत्यच्य
तेइत्यतआह॥नवेत्तगुणवंतीबीजंगुणानामपिवाचकागुणवंतागुणा॥शब्दा
द्यः पंचतद्गुणा आकाशादीनांपंचभूतानांबीजन्यातावकवचनं॥अत्रविषयायात
कारादीनिपंचभूताक्षराणि॥व्यंजनानिअत्रैवोक्तंअकाराद्यामसंभूतमिति॥
अतोबीजानित्युच्यते॥ककारादिहकारांतानांव्यंजनानांबीजत्वमुक्तंचिद्गगन
चंद्रिकायां॥षड्विसर्गमहीमध्यतेः कलाबिंदुसर्गरहिताश्रयेमुचेः सर्वएववर्ण
त्रिनः कल्याश्रयेमोनमोविधतज्जीवकेतरेति॥परापंचदशिकायामप्युक्तंविषये
यंमातृकादेवीबीजमोन्मात्मनाच्छितेति॥तानितद्गुणानांवाचकानिलक्षणानिह ५५
काराद्यक्षराणिआकाशाद्यर्थेषुसंकेतितत्वात्॥तद्गुणेनशब्दादिगुणलक्षणान्ये
वतदुक्तमन्निसुक्तैः साक्षात्संकेतितंयोर्थमभिधत्तेसवाचकः॥कोर्थः शब्द

दिगुणवतांआकाशादिभूतानांयानिबीजानिवाचकानितानितद्गुणानांशब्दादी
नांलक्षकानीत्युक्तंलक्षणीयंनिमित्तमाह॥कार्यागुणाः अतःकार्यत्वेनगुणक
त्वविविवक्षितंनतुतात्त्विकंगुणगुणिनोः कार्यकारणत्वाबाह्यारोप्यतसंबंधंनिमि
त्तीकृत्यलक्षणयागुणिशब्दागुणेषुयोज्यंतइत्यर्थः॥तदुक्तमहास्वच्छंदसंग्रहे॥
शब्दस्तद्योरर्थविशेषोयंनरूपकः॥शब्दस्तुशब्दतन्मात्रेमृदुस्मकठिनध्व
नः॥विशिष्टस्पर्शरूपश्चस्पर्शतन्मात्रसंज्ञकः॥नीलपीतत्वशुक्लत्वविशिष्टरू
पमेयच॥रूपतन्मात्रमित्युक्तंमधुरत्वेष्टसंयुतः रसतन्मात्रसंज्ञस्तुसौरभ्या
दिविशेषतः॥गंधस्यारुध्यतन्मात्रंतेभ्यावेभूतपंचकं॥आकाशंशब्दतन्मात्रा
तन्नित्यंशब्दगुणंमहत्॥व्यापकंनिर्मलंतत्वमवकाशप्रदानकं॥स्पर्शतन्मात्रतोवा
युश्चलद्रूपोनवज्जनः॥जगतप्राणोनिजोवायुःप्रेरणंबलशुस्वेत॥शब्दस्पर्शगु

यो०फ्र०
५६

णप्रोक्तो गमागमनकर्मकृत ॥ शब्दस्पर्शरूपगुणं तेजस्तत्वं तुनास्वरं रूपतन्मात्रका
र्यं चपाककर्मकरं शिवेरसतन्मात्रतो जातं धारितत्वं द्रवात्मकं ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगु
णसंग्राहककर्मकृत ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगंधपंचगुणात्मकं ॥ पृथिवीतत्वमास्यात
कृष्यितसर्वधारणं ॥ पृथ्व्यादिव्योमतत्वान्तपंचकं पूर्वपूर्वककार्यमध्यासमारभ्यसर्जंते
पंचकं क्रमादिति ॥ पूर्वं विष्णुस्थहकारपंचकस्य पंचम्न्तस्थितशब्दपंचकलत्वता
मुक्काइदीनो वायुवाचकैरक्षरैस्तद्गुणस्पर्शं चतुष्टयलक्षणमतिमहामायामात्रयेण
पिकारणेन च विंदुना ॥ वाय्वग्निजलभूमीनां स्पर्शानां च चतुष्टयं ॥ उत्पन्नं तावृमेदेविस्थ
लसूक्ष्मविभेदतः ॥ महामाया ईकारस्तन्मात्रं बीजमिश्वरवर्णितं नामीकारणं विंदुह ५६
यहार्द्धमात्रा ममानां नात्रमं कारणेन च विंदुनातस्सरकारेण नहिकाराकारसामरस्य
रूपेण कामाख्येतो ईविंदुना वाय्वग्निजलभूमिनां स्पर्शानां च चतुष्टयं उत्पन्नं तः स्थ

नावयेत् ॥ स्थूलसूक्ष्मविभेदत इति सूक्ष्माणि पृथिव्यादीनां सिस्थूलो वायुरर्वाचीनेष्य
क्ष्मतत्वं विविधेनईकारत्रयेण विंरवः षट्सं तिकारणं बिंदुः समष्टिईत्ते हि मतत्
द्विंदुलांछितरत्नात्मकत्वात्तत्वायुमंडलस्य तदुक्रमनिमुक्तैः कंठादिकं चतात्वं तत्त्व
मद्विंदुजास्थितं धूम्रमितितद्वायुमंडलगाचकेन ईकारत्रयेणसमष्टिविंदुनचविस्थू
लसूक्ष्मविभेदतः ॥ वाय्वादिचतुष्टयमस्थितस्पर्शं चतुष्टयलक्षणेदितमर्थः ॥ वायुवा
चकैर्वायुगुणौ स्पर्शं चतुष्टयलक्षणमितिदानी तेजोवाचकैरक्षरैस्तद्गुणं रूपत्रयं
च जनयति ॥ रूपाणां त्रितयं तद्वत्त्रिभिरेफैर्विनाविता ॥ रूपाणां त्रितयं वह्निवा
दिभूमिष्ठानां रूपाणां त्रितयं त्रिभिरेफैर्विनाविते न्द्रि तं ॥ ननु रूपं पृथिव्यप्तेजसां
साधारणं कथं तेजो वीजेन रेफेन जन्यते मिस्यात ॥ प्रधाने तेजसो रूपं तद्वीजेन हि
जन्यते ॥ ननु त्रिषपिन्ततेषु विद्यते रूपं तथापि वाय्वाकाशयोरभावात् ॥ प्रथमं

यो०कृ० ५९

तेजसोरूपंप्रधानंप्रयादितयोन्वेर्नतयोस्तस्यबीजेनरेफेणजन्यतेपूर्वंतेजोवाच
केरक्तरैस्तेजोगुणोरूपत्रयंजहमित्येतानीत्थंवाचकैरक्तैरैस्तद्गुणोरसद्वयंजलमति
॥विद्यास्थैरप्यद्बीजैस्तुस्थूलसूक्ष्मोरसस्मृतः॥ चंद्रबीजैसकारैरभिधानमात्रमे
तत्रद्युक्तमभिमुक्तेः॥ व्योमेंदुवह्न्याधरबिंदुभिरेकमन्वहितैः॥ स्थूलस्सूक्ष्मः स्थूल
रसोसत्वगतोव्यापकत्वात॥ सूक्ष्मारसोन्तत्वगतोव्याप्यतात्तस्मतोन्नावितः॥स्मर
तिहिन्नावनानंतुविद्यानामस्मासकारत्रयमस्तित्र्यप्यपिव्योस्तुरसद्वयमेवइतरे
णकिमुच्यतइत्याह॥ संबंधोविदितोलोकेरसस्याप्यमृतस्यच॥ अमृतस्यसुधाया
रसस्यापिसंबंधोलोकेविदितः॥ सुरासुरैरपांनिधौमथ्यमानेतत्सारत्वतममृतंस ५९
मुद्दितमितिपुराणप्रसिद्धंलोकेपरिज्ञातं॥ अतोमृतस्यसारत्वतत्वात्उद्गुणोरसस्त्र
तीयसकारेणलक्ष्यतेकोर्थः॥ अमृतंस्थूलममृतंतस्मात्तेसूक्ष्मतयाप्यंपृथिवीवाच

सूक्ष्मातेनसलिलामृतपृथिव्यंतरस्थितोरसः॥ विद्यास्थैस्त्रिभिः सकारैर्लक्ष
तेकोर्थः पूर्वमप्याचकैरक्तैरजलगुणोरसत्रयंलक्ष्यमित्वा इदानीपृथिवीवाच
केर्वर्णैः पृथिवीगुणोलक्ष्यमति॥ वसुधरागुणोगंधस्तत्त्रिविर्गंधवाचिकावसुध
रायाः पृथिव्यागुणोगंधस्तत्त्रिविः पृथिवीवाचकोवर्णोलकारोगंधवाचकः ननु
विद्यायांलकारत्रयमस्ति॥ तत्रैकेनलकारेणपृथिवीगुणोगंधोलक्षितः शिष्टा
भ्यांकिंक्रियतइत्याह॥ भुवनत्रयसंबंधात्त्रिधातुमहेश्वरि॥ भुवनत्रयंलोक
त्रयंतत्संबंधात्लोकत्रयाधारत्वात॥ आधाराधेयसंबंधः तस्मात्संबंधाद्धेतो
:पृथिव्यास्त्रेधात्वं॥ तेनपृथिवीजागत्रयगतगंधत्रयंलक्ष्यंलकारत्रयमित्यर्थः॥
हकारार्थोमस्तंत्रतेककारान्तुप्रजनः॥ इत्येवंवायुवाचकतयोक्तस्यापिक
कारस्यप्रमारवाचकत्वेनापिविकृत्राकलात॥ अन्यैरक्तैरैः स्पर्शचतुष्टयंलक्ष

पिलेशानीककाराश्रयेण ममार्द्रत्वं लक्षयति॥ अशुद्धशुद्धमिश्राणां प्रमातॄणां परं
वपुः क्रोधीशात्रितयेनास्य विद्यास्थेन प्रकारयते॥ अशुद्धाः प्रमातारो येन्ते हमात्रसा
राः शिवोऽहं त्वावनाहीनाः सकलाः पशवः तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे॥ पशवस्त्रिः प्रकाराः
स्मृतास्तेषु केसकलामताः॥ प्रलयाकालनामानस्तेषां केचिन्महेश्वरि॥ विज्ञानकेवला
स्त्वन्ये तेषां रूपं क्रमाच्छृणु॥ अनादिमलसंछन्ना मायाकर्मावृता विभुः॥ शरीरीशिव
तत्त्वाद्यो नैदैकरसिकोऽलप्नुः सर्वदा कर्मकर्त्ता च स्वकर्मफलभाजकः॥ निःसंवि
षमसंरक्तो नाग्नः सोऽघः प्रमानिति॥ शुद्धाः प्रमातारः पक्वमलविज्ञानाः शिवत
त्त्वात्त्वतारज्ञानकेवलाः पशवः तदुक्तं महास्वच्छन्दसंग्रहे॥ मलमन्त्रेण संबंधः ५८
पशुर्विज्ञानकेवलः॥ स्वपक्वमलविज्ञानकेवलः सस्वमेप्रिये॥ स्वतीव्रशक्तिपाते
नकुरुते तांच केवलामिति॥ मिश्राः प्रमाताः पुर्यष्टकसूक्ष्मशरीरमात्रसंबंधाः प्र

कृत्स्वस्वकर्मानुत्तावार्थमनेकयोनिषु संभ्रमतत्कर्मानुभवेन कर्मव्युपसाम्ये सति सु
पक्वमलकर्माणः गुरुं विनाशिवानुग्रहशालिनः किमाज्ञानसाधारणाः प्रलयाक
लाः पशवः तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे॥ प्रलयाकलसंज्ञकाः॥ पुर्यष्टकशरीराश्रयप्य
कर्मवशानित्रिये॥ सर्वयोनिषु संप्राप्य भोगान्स्वस्वकर्मणां तु क्ताजोगानितेषां तु
कर्मसाम्ये शिवः स्वयं॥ स्वपक्वमलकर्माणस्मात्॥ किंतरनुग्रहस्य च॥ जलतत्त्वा
दितत्त्वानां मध्येलोके ष्वराजिधा इति॥ एवं विधानां प्रमातॄणां वपुः स्वरूपं परम
मंतक्रोधाशात्रितयेनेत्यनेन श्रीकंठन्यासपरिवाप्याक्रोधीशः ककारस्तेषां त्रि
नयेन विद्यास्थेन बीजत्रयमध्यस्थितेन प्रकारयते व्यज्यते क्रोधीशः॥ बीजत्रयगतकका
रत्रयेण सकलविज्ञानकेवलप्रलयाकलाख्यात्रिविधपशुरूपशुद्धाशुद्धमि
श्रप्रमातृत्रयं व्यज्यत इत्यर्थः पूर्वं विद्यास्थक्रोधीशात्रितयेन प्रमातृत्रयं लक्ष

मो.कृ०
५८

मित्याद्युदानां विद्यास्ववश्रीकंठवक्त्रामध्ये आपदत्राकेनाष्टकं अनंतरेण प्राणंच
रमेतेत्रं चलत्वमति॥ श्रीकंठवदत्राकं तदुद्व्यक्तस्माहिवाचकं॥ प्राणान्तस्थितोरेवि
तदुरेकारदत्रा: पर:॥ श्रीकंठवदत्राकं हृत्स्वरवात्रयवर्जितहकारादिफादत्राद्वारोप
रिगतोनामकराणांमध्य श्रीकंठवदत्राके श्रीकंठवाच्याकारास्तेषां दत्राकं अव्यक्तोजी
व:॥ अनादिमलसंछिन्नतया स्वशिवत्वापरिज्ञानकारणेनेंद्रियजडवर्गांत:पाति
तयाकेवलविन्मात्रतयाविन्यस्त:॥ तदुक्तंअनादिमलसंछन्नोमायाकर्मावृतो
विभु:॥ शारीरीशिवनत्वात्तोनैकरसिकोलघु:॥ तस्यवाचकं॥ अकारसर्ववर्णा
ग्र:प्रकाशपरम:शिव इति संकेतपदत्युक्तरीत्या अकारवाच्य: परमशिव: पर ५८
मशिवा॥ शात्वात तत्परमशिववपुषा परमशिवो अकारवाच्यस्तथात दत्राक्त
तोजीवोकारेणोच्यत इत्यर्थ:॥ तद्वत् जीववत् मयाशिवा॥ शजीव: परमशिववाच

क: श्रीकंठेनलक्ष्यते॥ तद्वज्जीववत् एकारदत्राश्च श्रीकंठोजीवाधारत्वात् प्राणरू
प: स्थित: प्राणोजीवस्याधार: प्राणेनविनाजीवस्यानवस्थानात् पर: परोह्यादत्रा:॥
श्रीकंठ: पुरुष: पुरुषस्यवाचक: विश्वस्यपूरणात् परमशिव: तदुक्तंन्निऊगनचं
द्रिकायां॥ विश्वस्यनिश्चिवात्मनीश्वरपूरणात् पुरुषतामुपेयुषियेमन:प्रणि
दधुतिष्ठति:॥ महर्षयस्त्वान्यतंजतिमुखात् उपास्महे इति॥ पुरुषएवेसर्वमिननु
श्रीकंठवाद्दत्राकं विद्यायांवर्त्ततेएकेनशिव: कथ्यतेएकेनजीव: एकेनप्राण: इ
तित्रिभिरेवालंकिमन्यैरित्यतआह॥ एक: सन्नेव: पुरुषोबहुधाजायतेहि स:॥
सतेएकेनपुरुष: कथ्यतेवास्तांजीवप्राणेतथापिसएक: सन्नेवएकमेवाद्वितीयं
ब्रह्मसत्यंज्ञानंबृहदित्युपनिषदुक्तरीत्या सद्रूपएकोपिपुरुष: बहुधाजायते
हिशाष्ट:प्रसिद्धौ अस्मिन्नर्थे प्रमाणं इंद्रोमायाभि: पुरुरूपईयत इति॥ एकराव

मो॰रू॰ हिन्नु ताभ्यां तेन ते व्यवस्थिताः॥ एकधा बहुधा चैव द्रश्यते जलचंद्रवदिति श्रुतिः॥
६० सत्यमेकः शिवो नवतीति जीवप्राणात्मना भिन्नः इत्यमुमर्थं घोतयितुं विद्यामाव
हः श्रीकंठाः स्थिता इत्यर्थः अष्टराणां हि वासना मुक्ता बिंदुनादादीनां वासनां च
ह॥ रुद्रेश्वरसदेशाख्या देवतामिततविग्रहा॥ बिंदुत्रयेण कथिता॥ रुद्रस्तेजोपति
स्तेजस्तत्वानं तं पुरुषरागविधानियतिकालकलामायांतं तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे
॥पुरुषादिकमायांतं तेजस्तत्वं महेश्वरी ईश्वरस्सदाशिवौ वा युतत्वात्मकौ तदुक्तं
मंत्रे च विद्याचेश्वरसदाख्यौ वा युतत्वं समीरितं॥ अतो रुद्रेश्वरसदेश्वराख्यादेव
तामिततविग्रहाः॥ परिच्छिन्नरूपाः तदुक्तं मंत्रे च सदाशिवपर्यंतं विनाशो सन्निसंयु ६०
तमितिति बिंदुत्रयेण कथिताः बिंदुत्रयं त्रिबीजं शिखरवह्निकामकलोर्ध्वगतानां
बिंदुनां त्रितयं अमितामितविग्रहाः॥ शांतिः शक्तिश्च शंभुश्च नादत्रितयबोधन

शांतिरव्यक्तध्वनिलक्षणो नादोखिलं जगदधरीकृत्य उन्नमत्वमेति सब्रह्मरंध्रा
वसानत्वमिः॥ ऊर्ध्वशक्तीनां प्रशांतत्स्थानहेतुत्वात्॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ नाद्य
धारस्तु नादांतो नित्यं सर्वमिदं जगत्॥ अधःशक्त्याविनिर्जित्य ऊर्ध्वशक्त्यावसा
नकः॥ नाडां ब्रह्मबिलेलानस्त्वव्यक्तध्वनिलक्षण इति॥ शक्तिरूर्ध्वशक्तिः उपरि
गतशक्तितत्वं॥ तदुक्तं मंत्रे च ब्रह्मणा णीत्वपराशक्ति ब्रह्मणोध्वंगगामिनि॥ द्वारं सा
मोक्षमार्गस्य रोधयित्वा व्यवस्थिता॥ तां जित्वा तु वरारोहे ऊर्ध्वशक्तिः परा शिवा॥ श
क्तितत्वात्मिकां देवी प्रसुप्तं तु जगत्कृतिं॥ शक्तितत्वं समाख्यातं भुवनैराश्रितं म
हत्॥ इति॥ शंभुः शिवः शिवतत्वं शक्तितत्वोपरिस्थितं॥ तदुक्तं मंत्रे च॥ शिवतत्वं
समाख्यातं तदूर्ध्वं शक्तितत्वत इति॥ अमितामितविग्रहाः अतएवानंतापरिछि
न्नरूपाः व्योमतत्वातिगंतत्वात्॥ तदुक्तं तत्रैव॥ शिवतत्वं शिवाध्वाविति॥ नादत्रित

यो॰ रु॰
६१

यरोधनाः॥ वाग्भवकामराजशक्तितत्वं शिवोमोमवीजोपरिगततरोधिनीत्रितयोर्द्धा
गगतानांनादानां त्रयंणां क्रमेण बोधकं लक्षकं तेन नादत्रितयरोधनाः॥ वाग्भव
बीजोपरिगतबिंदुपरिवर्त्तिनानादेन शांतिः कामराजबीजशिखरवर्त्तिनानादेन
शक्तिः स्तार्त्तीयबीजशिखरवर्त्तिनानादेन शिवोभिव्यज्यत इत्यर्थः॥ एवं बिंदुनाम
यवासनामुक्त्वा इदानीं सर्वमंत्रमयवासनामाह॥ वागुरामूलवलयेसूत्रापी
कवलीकृताः तथा मंत्राः समस्ताश्च विद्यामात्रसंस्थिताः॥ वागुरा मृगबंधिनी॥
अत्र तु वागुराशब्देन मत्स्यग्रह॥ हेतुर्जालं लक्ष्यते॥ प्राणिग्रहणसामान्यात्॥ अस्मय
मूलवलय इत्युपपन्नं स्यात्॥ मृगबंधिन्या मूलवलयस्याभावात् रज्जुनिर्मितत्वात्॥ ६१
सूत्रादीनामप्यभावात्॥ सूत्राप्याः सूत्राणि तंतवः अत्राप्यराख्याजालावयवाना
तंतूनां मूलं कलितं तथा समस्तमूलमंत्राणां मूलभूता मा वैखरी विद्या मामस्या वि

प्रोता॥ अतो विद्यायामत्र समस्तमंत्राः स्थिता इत्यर्थः॥ गुरूपदेशक्रमेणाप्रम
र्थः॥ संप्राप्यत इत्याह॥ गुरुक्रमेण संप्राप्तः संप्रदायाद्वितः॥ गुरुक्रमः पार
पर्यंस्तदुपदेशक्रमेणैव शिवादिविग्रहान्तपूर्णांतत्सर्वकारणकारणात्तद्ध्वनि
रूपपरं महत्त्वमुद्दसकलतेजसां॥ वाग्रूपममतत्त्वमुन्मनाशक्तिकेवलं॥ अव्यक्त
व्यक्तरूपेणनिष्कलक्रमकारणं॥ परानंदस्वरूपेतुस्वछंदादेश्च नेदतः अनुष्टुछंदसा
बुध्वा प्राह स्वछंदभैरवः॥ तदिमयप्रपंचेन प्रोवाच॥ नाश्रितेश्वरः॥ तस्यैवं जगत्य
नीतां शाकयितं वकुविस्तरं॥ तदेतत्परूपेण सदाख्येन शिवेन तु॥ मंत्रसिंहास
नस्थेन पंचमंत्रशरीरिणा॥ कालिकादिषु सिद्धांतपूर्णाद्यादिशजमागमे॥ साधनं पु
रूपार्थस्य कौलिकं चातिकौलिकं॥ असंख्यमप्रमेयं च शिवेन कथितं पुरा॥ त
दज्ञानमीश्वरेद ज्ञमीश्वरेण शिवेछया॥ विद्यामामादितो दत्तं विध्येशाय बलत्वतः॥

पो॰ कृ॰ ६२ विम्बेष्वरेणैव दत्तं तेन तत्तः॥ परं श्रीकंठेन प्रदानादि दृष्टा रुद्रांतिकं क्रमात्॥ दीक्षयि
त्वा विधानेन दत्तं वैज्ञानमंबिके॥ दीक्षयित्वा निषण्णायां श्रीकंठेन ममापि च॥ दत्तं
श्रीदक्षिणं सर्वं सर्वकामार्थसाधनमिति॥ स्वच्छंदभैरवोक्तरीत्या मयोदितः विमृष
परैः संप्रदायविद्भिः परिज्ञातार्थश्लोकैः पूर्वोक्तरीत्या कथितः संप्रदायायों वि
ना गुरूपदेशं व्यक्त्यत्विबलेन पुराणादिश्लोकवत् ग्रहीतुमशक्य इत्यर्थः॥ अत्र क्र
मप्राप्ते निगर्वार्थमाहादेविशिवगुर्वात्मगोचरः निगर्वो निगर्वार्थः शिवो वाऽस्य न
सा गोचरः॥ सकलनिःकलत्वरविशेषणः चिद्रूपात्तुनवव्याप्तात्मनाउक्तं महास्वच्छंदरस
ग्रहे॥ तत्वातीतं वरारोहे वाङ्मनोतीतगोचरं॥ मुनिष्कलं वा सकलं नीरूपं निर्विक ६२
ल्पकं॥ निर्द्वंद्वं परमं तत्वं शिवाख्यं परमं पदं॥ इति सर्वविद्याचार्योमोक्षधर्मपरा
यणः गुरुवक्त्रप्रयोगेन पश्चात्तत्रैव योजयेदिति गुरुः॥ गणतेतत्वमात्मा ममात्मरू

तज्जगत्त्रयं॥ उपायोपेयरूपाय शिवायगुरवे नमः इतिलक्षणः एवंविधशिवगुर्वात्म
शिष्यपरानुसंधानतात्मको निगर्वार्थ इत्यर्थः॥ केन प्रकारेण शिवगुर्वात्मनामैक्य
मनुसंधीयत इत्याह॥ तत्प्रकारं च देवेशि दिव्यात्रेण वदामि ते॥ शिवगुर्वात्मनामै
क्यमनुसंधीयत इत्याह मनात्मकं॥ दिव्यात्रेण वदामिनाशेषविशेषप्रतिपाद
नप्रपंचेनेत्यर्थः॥ तत्प्रकारमाह॥ निष्कलत्वं शिवे बुध्वा तद्रूपत्वं गुरोरपि॥ तच्छिरी
क्षणमामध्यात्॥ आत्मनश्च शिवात्मतां॥ भावयेत्तन्नशक्तिनन्नसंततं॥ शंकोन्मेषा
कलंकितः॥ कलाश्च वमवाः निष्कलत्वं निरवयवत्वं शिवे पूर्वोक्तलक्षणे बुध्वा गणा
तेतत्वमात्मा कृतं जगत्त्रयम: उपायोपेयरूपाय शिवायगुरवे नमः॥ इत्यादि मुक्तवचनो
क्तरीत्या मायाकलंकनिरखिलात्मकं॥ शिवं व्याप्तत्मा वाहयमाण स्वैव गुरुत्वं तद्गुरोरपित
द्रूपत्वं शिवात्मकं बुध्वा तच्छिरीक्षणसामर्थ्यात् गुरोरात्तापालनेन केवलं निःप्रपंच

मो॰ क्र॰ ६३ निरीक्ष्य मातारं स्वां द्वैत चिरं बुधि सुधाद्रवान्ततत या विमृदं शिष्यः स्फुली मते त्र॥ आ
नंद विघ्न इत्यादि वाक्ये करीत्या गुरोर्निरीक्षणं निखिल पाश छेद सामर्थ्यं तत्साम
र्थ्यं वृत्तात विमृदुः शिष्यो न क्विन्नः प्रसुप्त न पर शिवाहं त्वा वत्वा वेना वेश मस्मह
मादरनैरंतर्यं पट्कस्वात स वृत्तात त्वं को न्मेषा कलंकितः शाकासंकोच संसारित्वानि
मानः आत्मस्यो उन्मेष प्रसुप्त नामोऽशिवास्था प्राग्निरतिस्तेना कलंकितः॥ विगताहम
मताभिमानः आत्मनः शिवात्मतां तावद्येत्॥ जपाकुसुमसामीप्यः किंगमात् स्फुटि
कस्यैनैर्मल्यमिवाद्वैत त्वावना त्वावित गुरु करात्तपारित पाशपटलः परिपूर्ण
:स्वभावस्यादित्यर्थः॥ अनंतरं क्रमाः प्राप्तं कौलिकार्थमाह॥ कौलिकं कथमिष्या ६३
मि चक्र देवत मोरपि॥ विद्या गुर्वात्मनां मे कं॥ कौलिकं कौलि। कार्थं कथमिष्यामि
चक्र देवता गुरु विद्या साधकानां मैक्यानुसंधाने कौलिकार्थ इत्यर्थः॥ अक्षरार्थ

स्पष्टयतत्प्रकारमाह॥ तत्प्रकारः प्रवर्त्यते इत्यादिना इत्थमेवं कौलिकार्थस्तु कार्थि
तो वीरवंदिते इत्यंते न तत्रादौ विद्याचक्रमेरैकामाह॥ लकारैश्चतुरस्राणि॥ ल
कारैर्विद्याबीजत्रयगतैश्चतुरस्राणि त्रयहाणि पृथिवीमंडलपीतं चतुरस्रं सुश्रो
भनं इति स्वच्छंदसंग्रहोक्तरीत्या मंडलस्य चतुरस्ररूपत्वात् तत्तद्वाचकैर्ल
कारैश्चतुरस्रं ज्ञातमित्यर्थः॥ दलत्रितयसंयुतं तदुक्तं चतुः ज्ञाताशास्त्रे॥ स
रोरुह द्वयं शाक्तैरग्नीषोमात्मकं प्रियेमीदनं तदधः शाक्तिरवं यदिति विद्याबी
जत्रयगतैः॥ शाक्तैः सकारैः दलत्रयसंयुतं सरोरुहद्वयं चतुरस्रांतराले वृ
त्तद्वयात् षोडशदलसोमात्मकं पद्मं तदंतः स्थितिमदलं तदष्टदलं प
द्मसूर्यात्मकं तदंतस्त्रीयं दलमेवं दलत्रयसमन्वितं॥ अग्निषोमात्मकं सरो
रुह द्वयं जलबिंबसुवृत्तं चत्तेयं वैयथालो॥ छिछितमिति स्वच्छंदसंग्रहोक्तरी

स्याज्जलविंबस्यपयसोच्छिनहृत्त्वरूपत्वात्तज्जलतत्त्ववाचकैः सकारैर्हृत्त्रयसंपुटंस
रोरुहद्वंजातमित्यर्थः॥ रुद्रेत्र्यात्र्यसंवृत्तैरहत्तरैर्नवसंख्यकैः॥ बिंदुत्रयपुटैर्जत
नवयोन्यात्मकंप्रिये॥ बीजत्रयहत्तेवात्रमायमनूनौरह्णैर्हकाररेफाकाराख्यै
र्बिंदुत्रयपुटैर्नवसंख्यात्मकैर्नवयोन्यात्मकंचक्रंजातमित्यर्थः॥ तुपस्यहृयानंतरं
चतुर्द्दशारद्वशारह्यात्मकचक्रद्वयस्यकथनेयुक्तेकिमितितदुक्तंत्र्यानवयोनिचक्र
क्रंकथितं॥ उच्यतेनवयोनिचक्रस्योपरिष्टात्प्रस्तारकृतेति॥ सप्तिः शक्तिभिर्वह्नि
भिस्त्रिभिर्द्दशाचतुर्द्दशाकोणात्मकचक्रंजातंतेनानवयोनिचक्रानंतरमेतत्त्वक्रमुच्य
ते॥ इत्येतत्त्ववमनसिनिधायाह॥ महत्त्वत्रयसंपुटंएतत्त्रयांतर्गतचाक्रनतात्मकंचक्रं ६९
तुनवयोनिचक्रस्योपरिष्टात्प्रस्तारेकृतेसतिसप्तिः शक्तिभिरनलैस्त्रिभिर्निष्प
न्नत्वात्तद्दिदशारचतुर्द्दशारकोणात्मकंचक्रत्रयंव्योमबीजत्रयमैवहकारस्त्रयमैः

वहकारस्यव्योमवाचकत्वात्हृत्त्रेखात्रयेहकारत्रयंगतंत्रिदशेनहकारत्रयेणचतु
र्द्दशारादिचक्रंजातमित्यर्थः॥ प्रमातृत्रितयान्वितइच्छाज्ञानक्रियारूपमादनत्रयसं
पुटंसदाशिवासनंदेविमहाबिंदुमयंपरंप्रमातारस्त्रिधाउक्तरूपास्त्रयस्तुयस्तुदनि
आत्मानस्तेषांत्रयेणान्वितयस्मात्तच्छिवास्तुअहंतोमलंकर्मविपाकात्एषिव्यप्रजा
वाय्यधिपतयस्तेषांक्रमेणाव्यष्टिसमष्टितयाचान्वितं॥ तदुक्तंस्वच्छंदसंग्रहे॥ मला
दीनामपाकेतुसामान्यात्तुयहोनवेत्॥ आधिकारिकमैश्वर्यंशिवात्तुग्रहमात्रेनतः॥ प
शवः स्त्रिप्रकारास्तुप्रागुक्ताः परमेश्वरि॥ अपक्वमलकर्माणस्तत्किंचिदनुग्रस्तान्
॥ जन्मतत्त्वादितत्त्वानामध्येलोकेश्वरेत्रिधा इति॥ इच्छाज्ञानक्रियारूपमनंदत्रयस
पुटं॥ इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिप्रधानप्रमातृत्रयरूपाणांमादनानांककाराणांत्रयेण
संपुटं॥ आमिश्रितंसदाशिवासनंपृथिव्यादिनासुतत्त्वातताधिपतिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रे

यो॰हृ॰ स्थूलैः सूक्ष्मैश्चतुर्भिः पादरूपेण धृतं पंचभूतात्माकाशाधिपतिसदाशिवपंचममासनं महा
६५ बिंदुमयं परं॥ परशिवरविकरनिकरे प्रतिफलति विमर्शरूपणे विशदे इति कामकलावि
लासोक्तरीत्या परशिवप्रतिबिंबमहाबिंदात्मकं परमुक्तषट्शिवशक्त्योरधिवासयो
ग्यत्वात्॥ तदुक्तं स्वतंत्रदीपविमर्शिन्यां उड्डियानपीठकं बृंहणात्ः श्रीमच्चतुष्कारथः
स्थितं॥ लं पृथिव्यधिपतये ब्रह्मणे नमः॥ वं उदकाधिपतये विष्णवे नमः॥ रं तेजोधिपत
ये रुद्राय नमः॥ यं वाय्वधिपतये ईश्वराय नमः॥ हं तानन्तर्याकाशाधिपतये पंचवक्त्र
सदाशिवमहाप्रेतपद्मासनाय नमः इति इत्थं मंत्रमयमपि चक्रं देवतायाः परं वपुः इत्थमु
क्तप्रकारेण मंत्रात्मकं चक्रं सौभाग्यविद्यामयमित्यर्थः॥ इदानीं चक्रेण देवताया ऐक्य ६५
माह॥ देवतायाः परं वपुरिति चक्रं सौभाग्यविद्यामयमित्यर्थः॥ इदानीं चक्रेण देवताया
ऐक्यमाह॥ देवतायाः परं वपुरिति चक्रं देवतायाः परमं वपुः॥ ततः पश्चान्निजदेहमित्य

त्र देवतायाः करचरणादिमन्त्र देहं त्रिकोणादिरूपमहं ततः श्रीचक्रपदनिवासावरणा
देवतारूपेण वपुर्वक्त्रो विचक्ष्यते देवासनासु सर्वदेवता श्रीचक्रवपुषा स्थिते त्यर्थः
तदुक्तं मंत्रे॥ एवं रूपं परं तेजः श्रीचक्रवपुषा स्थितं तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिस
माहृतमिति॥ एतदेवोपपादयति॥ एकादशाधिकशतदेवतात्मतया पुनः॥ एकादशोत्त
रशतदेवताः त्रिकोणाग्रदक्षवामकोणेषु कामेश्वर्यादि कास्तिस्त्रः तद्बहिरष्टकोणां
तराले त्रिकोणान्विते चतुर्दिक्षु ऐं कामेश्वरकामेश्वर्यामुखदेवताः॥ अष्टकोणेषु पै
वशिन्याद्याः॥ अष्टकोणांतराले षडंगदेवताः अंतर्दशारे सर्वज्ञाद्याः दशबहिर्दशा
रे सिद्धाद्याः॥ चतुर्दशारे सर्वसंक्षोभिण्याद्याश्चतुर्दश॥ अष्टदले अनंगकुसु
माद्याः षोडशदले कामा॥ कर्षिण्याद्याः षोडश चतुरस्रे मुद्रा देवता दश॥ मध्य
चतुरस्रे ब्राह्म्याद्या अष्टौ बाह्यचतुरस्रे अणिमाद्या दश॥ एवमेकादशोत्तरशतदेवतात्म

तयास्समाधारन्तत्श्रीचक्ररूपिणी। श्रीचक्रदेवतेत्यर्थः॥ नन्वेमें कौलिकार्थो॥ नन्वयं कौ
लिकार्थो वामकेश्वरतंत्रे कुत्र सूचित इत्याशंकां परिहरन् देवतागुरुशिष्याणामैक्य
र्यमेव गणेशोत्तत्र सूचितं॥ कौलिकार्थं विवृणोति॥ गणेशात्वं महादेव्याः ससोमरवि
पावकैः इच्छाज्ञानक्रियाशिश्च गुणत्रयसुतैः पुनः॥ गहरूपा तु सा देवि इति॥ पुनः शब्द
देकाराद्याधिकृत्य तद्देवतात्मनमेत्य। स्वगणेशात्वं महादेव्या इत्यनेनापीकाकास्तव
दन्वयः॥ पूर्वोक्तत्रिकोणादिचतुरस्रान्तश्रीपरनिपास्सेरस्य कधिकृत्य तद्देवतात्मत
यागणेशात्वमहादेव्यास्तन्नसरव्याकदेवतासमूहो गणः॥ देव्याः सोमरविपावकात्मे
त्ररूपेण स्थिताः॥ इच्छादिरप्रदच्चाश्चज्ञानावतरधोगताः॥ क्रियापरगती स्वसा इति मे
केतप्रकृत्यकरी त्वाइच्छादिकाः स्वमत्वोत्थवपवागुणाः सत्त्वरजस्तमांसिएवंत्रयं स्याव
यवन्तैर्नवनिर्ग्रहरूपा सा देवीति॥ ज्ञानकमेंद्रियेरपितदर्थैरेवदेवेशिकरणेरंतनै

पुनः॥ प्रकृत्या च गुणेनाथ पुंस्त्वबंधेन चात्मना॥ नन्वत्र विग्रहाज्ञानाद् इति ज्ञानेंद्रियाणि
श्रोत्रंत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि बोधकराणानि कर्मेंद्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थानि ते
षामर्थाः शब्दस्पर्शरूपरसगंधाः वचनादानगमनविसर्गानंदाख्यकरणानि मनोबुध्य
हंकारचित्तान्यंतरंगाणि प्रकृतिर्गुणसाम्यमव्यक्तं गुणा गुणत्वं सुखदुःखमोहानां मूलं
पुंस्त्वबंधः आत्मा पुरुषतत्त्वं तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे। तान्निर्मायादिभिः षड्भिः परिपूर्णः
पशुपुमान्॥ तदुक्तं नागानन्दमयाद्देवितमापुरुषसंज्ञकः॥ सैवमायांचोगांश्च पञ्चपरव्यक्तं
संज्ञकंमूलप्रकृतिविश्वस्य गुणत्रितयरूपकं॥ अन्यत्रस्या प्रकृत्यं तु गुणतत्त्वं च तत्त्वहे
॥ तदुःखः सुखमोहानां मूलसत्त्वरजस्तमः बुद्धिव्यापारानिचयरूपंव्यक्तगुणात्मकं
विषयात्मा तु बुद्धिः स्यात्तद्गुणास्तत्र प्रमोजकाः॥ गुणत्रयात्तु सारेणत्रिधा कर्मा तु सारतः
तमा बुध्या समुत्पन्नो हंकारस्त्रिप्रकारकः॥ सर्वजीवनसंरंचनरूपेण कमलासनं॥ विरा

यो·हृ० ६७

यस्तत्रत्नेरेवाराद्रिमसंहतं॥ व्यवहार्याः स्फुरीत्वानि स्वारूपं तेजस्ततो मनस्त्रिधा कर्मा
नुसारतः॥ सोयं तैजसवैकारिकौतिकाख्यास्वरूपतः॥ विकाराद्व स्वनेराद्व्याद्रीद्रिय
सन्नवैः॥ वाचिकार्या स्फुरीत्वा तिनत्रतत्रनिमतत्त्वैः॥ प्राप्नोति साक्तुविद्यात्तिरवस्था त्रिनं
गात्मजे॥ संकल्पकारणं वेषमात्तानकर्मेंद्रियाणि च॥ तततन्मात्रशब्दस्पर्शरूपरसगं
धकाः॥ जाताः जातवैकार्यवृस्यामारणदीद्रियाणां व्यापाराः प्रोच्यते परमेश्वरि॥ श्रोत्र
त्वक्चक्षुरसनाघ्राणानि तानि पंच च॥ व्यापारास्तेषामेकैकतः क्रमात्॥ शब्दस्पर्शरूपरस
गंधानां ग्रहणं प्रिये॥ कर्मेंद्रियाणां वाक्पाणिपादपायुउपस्थतः॥ वचनादानगमनवि
सर्गानंदकं क्रमात्॥ कर्मेंद्रियाणां व्यापारः पंचानामपि कीर्त्तितः॥ एतानि दश बाह्य ६७
निकरणान्यंतरत्रयं॥ मनोबुद्धिरहंकारमतः करणसंज्ञकमिति॥ एतैः स्वावयवसं
युतैः सप्तविंशतिनत्तत्रविग्रहाजातादेवीस्वमंगहीतविग्रहा॥ योगिनीनामधेयोच्यते तत्

त्यादिधातुनायात्रिहर्षकिन्यादिभिरमसौ॥ वर्गाष्टकनिविष्टाभिर्योगिनीभिः समायुता॥
योगिनीरूपमास्थायराजते विश्वमोहिनी विग्रहा योगिनीरूपेण विहरति॥ अत्रैवव
स्वतिश्च एष्वकेतुकर्त्तव्यं विलक्षणं व्यविवर्जितंतमेव तासां रूपेण क्रीडसे विश्वमोहि
नीति॥ प्राणापानौ समानश्चोदानव्यानौ तथा पुनः॥ नागः कूर्मोथ कृकरो देवदत्तो ध
नंजयः॥ जीवात्मा परमात्मा च वेतैरात्रिस्वपिणी॥ प्राणादिधनंजयांता दश वायवः
जीवात्मोक्तलक्षणः प्रभुपरमात्मा एतत्प्रात्मातर्यामिमतइत्युपनिषदुक्तः सर्वत्र
तानामंतर्यामी एते द्वादश त्रिः रात्रिरूपिणीनि॥ एणेश्चेत्यादिपदं विव्यापरे पि योजयति
॥ अकचादित्रिपंक्त्यात्मता त्रीमादिक्रमेण च॥ सा गणेशैर्महाविद्यापशवाग्यादिवाक्प्रमी
॥ अकारहकारसामरस्यरूपापरावागादिमासांताः पश्यंतीमध्यमावैखर्यो वा च अ
तस्थः परावागादिवाचः तदुक्तं संकेतमध्ये॥ अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः।

यो॰ टी॰ शिवः॥ हकारोन्त्यः कलारूपो विमर्शाख्यः प्रकीर्त्तितः॥ अनयोः सामरस्यं यत् परस्मि
६८ न्नहसि स्फुटं॥ वामाद्यैः पिंडितो योसावर्गः परीकीर्त्तितः॥ आद्या वस्य शिरो रौद्री वक्त्र
वामा प्रकीर्त्तिता॥ अंबिका वाङुरित्युक्ता ज्येष्ठा चैव नखाग्रगा॥ अं इच्छाद्य कलारूपः पं
चधा यो व्यवस्थितः॥ अवर्णाः सर्ववर्णानां नानरूपस्तास ते वहिः॥ इच्छाशिरः प्रदेशस्मात्
क्रिया च तदधोगता॥ ज्ञाना पारगता हस्परागता हार्द्धं मध्यगाः॥ अष्टधानाहतः प्रोक्तः
स्पर्शादिप्रतिभेदतः॥ अन्यस्पर्शास्तु नादो ध्वनिर्विंदुस्तथैव च॥ शक्तिबीजाक्षरं चेति
अष्टधानाहतः स्मृतः॥ चत्वारिंशास्सप्त संख्याहतः सपरिकीर्त्तितः॥ हकारः कथितो
योसौ संयोगाद्द्विविधः स्मृतः॥ सप्तषष्ट्याख्यमेवं हि मातृकापीठमुत्तमं॥ अनाहतहते ६८
मंत्रे लिपिनिर्भेदैः समंततः स्थितो योसौ महापीठं मकाराख्यो जयत्यसाविति॥ एवमेतत्स्य
शच्चतुर्विधतया वाक्यमी॥ अस्वरविमर्शरूपो स्वांशो जित्वा चतुः कलौ चे तादिसौ जाग्र

सुधोदय प्रतिपादितरीत्या परापश्यंती मध्यमा वैखरीत्यन्यत्वाद्विधायाः अकथादित्रि
पंक्त्यात्मता त्रीयादिक्रमेण च॥ अकथादीत्यादि शब्देनाकार ककारथकारैस्त्रिभि
स्संबध्यते॥ अत्रस्थाः षोडश विसर्गांताः कादयस्तांताः थारम्यः॥ सांताः षोडशारा वंम क
थादि वर्णात्मकता त्रीयादिकामराजवाग्भवक्रमेण॥ अकारादिपंक्तिमयं तार्तीयं कका
रादिपंक्तिमयं कामराजं थकारादिपंक्तिमयं वाग्भवमिति क्रमेण॥ पंक्तीत्राष्टोगणा
परः चतुर्विधः मातृकामयत्वात् अकथादिवैखर्यादिगणत्रयबीजमयत्वाच्च सेयम
हाविद्या गणेशेनेत्यादिप्रत्यर्थः॥ बीजबिंदुध्वनीनां च त्रिकूटेषु प्रहानिका॥ कूटत्रयेऽ
प्यक्षरपिरःप्रयोक्तमनिमुक्तः॥ कूटेषु त्रिषु कामेश्वरवज्रेशी कारवक्त्रादि प्रगा
ढक्रमादिति सोनाम्या विद्याक्षरपिंडेषु बीजबिंदुध्वनीनां च बीजमीकारांतात्त्वर
जाते बिंदुरूकजन्तता॥ ध्वनिर्नादः॥ बीजबिंदुध्वनीनां च तितता मार्ग्ये छांदसः प्रयो

णाः कूटत्रयेबीजानीत्रीणि विंदवस्तथा नादास्तथ इति नव जिग्हात्मिका विद्येत्यर्थ
॥ हृल्लेखात्रयसंयुक्तैस्तिथिसंख्यैस्तथाक्षरैः अन्यैर्द्वादशभिर्वर्णैः॥ रेफानल
त्ररूपिणी बीजत्रयशिखरवन्ही हृल्लेखात्रयं ह्रीकारत्रयं तत्संयुक्तैरक्षरैर्ह
कार रेफ ककार बिंदुनादात्मकैस्तिथिसंख्यकैः पंचदशभिः अन्यैर्हृल्लेखात्रयव
र्जितैर्द्वादशवर्णैः कूटत्रयावयवैः पंचदशभिर्वर्णैः एवं सप्तविंशतिभिस्सर्वैर्न
त्त्वरूपिणीत्यर्थः॥ विद्यांतर्गतं तद्व्याख्यायेः शक्तैः षड्भिरक्षरैः॥ योगिनीत्वं
च विद्याया इति॥ विद्यायाः पंचदशस्वर्णाः अंतर्गताः शक्तियोल्लेखास्तिस्र
:तदाद्याश्चलकारास्त्रयः एतैः षड्भिरक्षरैर्विद्याया योगिनीत्वं योगिन्यश्च डाकि ६८
न्याद्याश्च षट्॥ शक्तित्रितयासवर्जितैः॥ विद्याया इत्यर्थः॥ विद्यायाः पंचदशा
क्षर्णाः अत्र सा हृल्लेखास्तिस्रस्तद्वर्जितैर्द्वादशवर्णैः शक्तित्रितयवेदित्यर्थः॥ शक्ता

पि मेयाद्यो द्वादश॥ उक्तचक्रे नर्दिशति॥ एवंविधप्रकारा च चक्ररूपा मह
श्वरीति॥ एवं तु रूढीत्यामोजितगणेशादि विश्वप्रकारो महेश्वरी त्रिपुरसुंदरी च
क्ररूपा नवेदित्यर्थः॥ देवताविद्यापक्षे चक्रविद्यापक्षे तु गणेशादिकं भोज्यमित्यर्थः॥ भोज
ना प्रकारस्तु श्रुकम्यादिमध्यत्रिकोणे रेखामागणेशत्वं नवचक्रे शरहरूपत्वं अत्रयचतु
र्दशकोणवहिर्दशाररूपेणान्तत्ररूपत्वं॥ अष्टकोणे ब्रह्मादि योगिनीत्वं पंचशक्तिच
तुर्वक्रिप मध्यपत्रे यहेरशित्वं पुनश्च पूर्वोक्तलक्षणमेवार्थं गुरुशिष्यमोरप्यतिदिश
ति॥ देव्यादेहोमयाश्चोक्तो गुरुदेहस्तथैव च॥ तत्र सा साक्षाच्छिष्योपितद्रूपः सत्प्रकाशने॥
देव्यास्त्रिपुरसुंदर्याः स्वेच्छागृहीतविग्रहे यथा॥ एकदशाधिकशतदेवतात्मतया पुनर्ग
णेशात्म महादेव्याश्चादिनायणेते॥ तत्त्वमात्मीय मात्मीकृत्य जगत्त्रयं॥ उपायोपेयरूपाय
त्रिनायगुरवेनमः इत्युक्तिमुक्तवचनोक्तरीत्या देवतारूपस्यैव गुरुत्वात्तद्गुरुदेहेपि देव्या दे

यो॰हृ॰ हृद्वत्तद्गतो ज्ञात्वादिकं योजितं॥ तद्रूपो गुरुदेहोपि तथैव इत्यर्थः॥ तत्प्रसादमिह तत्वज्ञो
१० ध्यानं प्राप्य मोदमुपयातितावत्॥ इत्यस्मदुक्तरीत्या प्राग्गुरुप्रसादः शिष्यस्तद्रूपो देवता
रूप एव संप्रकाशत इति यस्मादेवादेहगतो ज्ञात्वादिकं योजनं तथैव शिष्यदेहेपि योज
नीयमित्यर्थः॥ कौलिकार्थमुपसंहरति॥ इत्येवं कौलिकार्थस्तु कथितो वीरवन्दिते॥ इ
ति शेषः॥ प्रसंगपरिसमाप्तिपरः॥ एवं शाक्तः पूर्वोक्तानुत्तरः परः शेषस्य एव॥ क्रमप्रा
प्तं सर्वरहस्यार्थमाह॥ तथा सर्वरहस्यार्थः कथ्यमानं निशामय॥ तथा शाक्तः पूर्वोक्तार्थ
प्रकारपरामर्शार्थः सर्वरहस्यार्थं पूर्वोक्तसर्वेभ्यो रहस्यं॥ परमार्थनिरूपणात् सर्वरह १०
स्यार्थमेवाह॥ मूलाधारे तडिद्रूपे अवाकारतां गते॥ अथ त्रिशक्तकलामुक्तं पंचाशद्व
र्णविग्रहा॥ विद्याकुंडलिनीरूपा मंडलत्रयभेदिनी॥ तडित्कोटिनिभा प्रख्या वितत
तुनिभाकृति॥ कोट्यर्कमण्डलाभासा सुधास्रोतस्वरूपिणी॥ सदाव्याप्तजगत्कृत्स्नस

नेदस्वरूपिणी॥ एषा स्थानेति बुद्धिस्तु रहस्यार्थो महेश्वरि मूलाधारे पूर्वोक्तत्रिकोणे त
डित्तद्रूपे विषुवत्समानवर्गे वाग्भवाकारतां गते वाचः परापश्यन्तीमध्यमावैखर्यस्ताभि
र्वाग्भिर्वर्ततीति वाग्भवं त्रिकोणं तदुक्तमत्रैव॥ स्वात्मनःस्फुरणं मिमित्यादिना क्रियाशक्ति
स्फुरौ डायैव वैखरी विश्वविग्रहा॥ इत्यनेन तदाकारतां गते तद्रूपेण परिणते॥ अथ त्रिंश
त्कलाव॥ कं भं स्थाद्या दशास्तमं स्यतपिन्याद्या द्वादशसोमस्यामृताद्याः षोडशैवमेता
अथ त्रिंशत्कलास्ताभिर्मुक्ताः पंचाशद्वर्णैरकारादिक्षकारान्तैः वह्निकलाभिर्दशभिर्द्वि
कावारमोरशवर्णपोतस्तर्मकलाभिर्द्वादशभिर्मुक्ताक्रमोक्ता मकलाद्याश्चतुर्विंशति
वर्णतोतत्कलाभिर्मकाः अकारादयः षोडश स्वराः एवमेतैः पंचाशद्वर्णविग्रहो यस्याः
सा तथा सौभाग्यविद्याः स्वरव्यंजनभेदेन षट्त्रिंशत्तत्वरूपिणीति पूर्वोक्तरीत्या षट्त्रिंशत्
वमवमंच दशत्तरमयी वैस्वर्यात्मिका कुण्डलिनीरूपा तस्य मध्ये वह्निशिखात्म

नायोर्द्ध्वं व्यवस्थिता॥ नावारमूकवन्नत्नीपीताना स्वत्प्रभा॥ निलीना पुष्पदमध्यस्था विष्णु
ग्रंथे रवे वना सुरा इन्दुपनिषदुक्करी सा तु जंगत्नोग सदृत्री ज्योतिर्जता मंडलत्रयगते दिनी॥ मं
डलत्रयमाधारत्रयम् जरुद्रयजन्मन्मध्यस्थिता नां वक्रिसमसोममंडलानां त्रयं तद्गेदिनी
तत्रमनिवातन्नध्यमार्गेण कुंजप्रवेष्टमयतो इत्यर्थः॥ तडित्कोटिनिभा प्रख्या तडितां
कोटीनां प्रख्या भासा तस्या निभा सदृत्री विग्रानतंतुनिभाकृतिः॥ विग्रातंतुवत् सूक्ष्मरूपा ब्रे
मेरुमंडलासक्ता का रुद्रं तेलजारोर्द्ध कपालोर्द्ध कपालोर्द्धवसानके मृगुलोर्द्ध शिरोरेखं
परं व्योम प्रकीर्त्तितमिति॥ स्वच्छंदसंग्रहे त्क्करी सा परं व्योम्नि मदिंनं चित्त्रं विवंतत्रास्त
कानुधालेनातः स्वरूपिणी॥ तडिद्गजर्द्द मत्तमवाहरूपा॥ सदाख्या भजगडकार्कसदाका

लत्रयमपि षड्विंत्रान्नत्वात्मकं व्याप्यमयेति विशेषः॥ सदानंदस्वरूपिणी॥ सदानंदः परशि
वः स्वरूपं यस्याः सा सदानंदस्वरूपिणी॥ यां चिन्मयी कुंडलिनी रिति त्रक्तिस्यात्मेति बुद्धि

स्त हात्मतया समावेत्नोरहस्यार्थ इत्यर्थः॥ नदुक्तं च तुः शतीशास्त्रे॥ मदोल्लसितमृगात्र
पीगात् कुटिलरूपिणी॥ त्रिवार्कमंडलं नित्वाडाव मेनीतु मेडलं॥ तदुक्तवाम तस्से द्रपर
मानंदनंदिता॥ कुलमोषित्क कुंजमन्का परं पुरुषमेति सा॥ निर्लक्षणं निर्गुणं च कुलरू
पविवर्जितं॥ ततः स्वच्छंदरूपा तु परिगस्थु जगत्यति॥ तेन मार्गेण संतुष्टा पुनरेकाकिनी
सती॥ रमते स्वयमत्माव्यन्का त्रिपुरा व्यक्तिमागता॥ इति॥ क्रमप्राप्तं महातत्वार्थं वक्तुं
प्रतिजानीते॥ महानत्वार्थ इति मततत्त्वदेविवदामिते॥ स्पष्टमेतत् महातत्वार्थमाह॥
निष्कले परमे सूक्ष्मे निर्लक्षे भाववर्जिते॥ व्योमातीते परे तत्वे प्रकाशानंदविग्रहे॥ विश्वोत्ती
र्णे विश्वमये तत्वे स्वात्मनियोजनं॥ निष्कले निरवयवे कलात्रयवयवामह याप्रिमहायसिपर
मेय्यूक्ष्मे भ्रगोरणीयसि निर्लक्षे करणोद्रिमाद्यगोचरे॥ भावनागममतीद्रियं च पन्नत्समु
क्तमिति चिद्गगनचंद्रिकोक्तरीत्या भावगम्ये व्योमातीते व्योमपूर्वोक्तलक्षणं तदतीरे परे तत्वे

सकलजगत्तत्त्वातीतेसकलजगत्तत्त्वार्थपरमशिवतत्त्वतःपरमानंदःतौप्रकाशानंदौविग्रहौयस्य
विमर्शोत्तीर्णौविमर्शमयेदेशकालपरापरात्मयमद्वस्तुयथायथा॥तत्ररूपेणयाजातितां
अमेसंविदंकलामितिप्रामाविमर्शसुकृतलक्षणतदुत्तीर्णानिकवचनोक्तरीत्यातत्रशक्ति
तयाजासमानेनतत्त्वमसीत्युपनिषद्वाक्यार्थः॥परमार्थेपरविद्याप्रकाशकपरशिव
निजगुरुमतिबोधितनिर्मलस्वभावेस्वात्मनियोजनेनतदेकतानप्रवेशोमहातत्त्वार्थइ
त्यर्थः॥नन्वेवंविधलक्षणंस्वात्मतत्त्वंकेनप्रमाणेनावसीयतइत्यतत्राह॥तदाप्रका
शमानत्वेतेजसांतमसामपि॥अविनाभावरूपत्वंतस्मात्विमर्शस्यसर्वतः॥यदासस
शिवःर्वप्राणिनांचित्तोपरितहामात्मामनसासंयुज्यतेमनइंद्रियेणइंद्रियमर्थेनइतितंत्रा १२
तरोक्तरीत्यातेजसांसूर्यादीनांतमसांघटादीनांतानानांप्रकाशमानत्वंचित्तेनशक्तिनि
विनायसंपरिस्फुरतिकार्यःसत्येवलक्षणदिंडिमघातातराणांपरिस्फुरणं॥अत्रश्रुतिः॥

तमेवभांतमनुभाविरूपत्वंअविनाभवतीत्यविनाभावः॥विमर्शमिदंरूपसापेक्षप्रतीति
कदृष्टत्वात्॥यद्यदृश्यरूपतत्तद्दृष्टसापेक्षप्रतीतिकंनभवतियथाशशविषाणमित्य
न्वयव्यतिरेकसिद्धेनानुमानप्रमाणेनावसीयतइत्यर्थः॥अप्रवाजप्रमाणंचितंयापप्र
माणानामपिचिदनुप्रवेशेनैवप्रमाणत्वात्॥तेषामपिगतत्वंशाधेसाधयितुमशक्तस्य
स्वप्रकाशत्वादित्याह॥प्रकाशतेमहातत्त्वंदिव्यक्रीरसोद्बलेमहातत्त्वेदेशकालाकारै
रनवच्छिन्नतत्त्वंप्रकाशनेस्वतएवतेनविनानकिमपिप्रकाशयितुमशक्ततस्यैवप्रकाशने
सर्वाणिप्रकाशंतइति॥अत्रश्रुतिः॥नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकइति॥तस्यभा
सासर्वमिदंविभातीतिचश्रुतियुक्तवचोपि॥अयमात्मैकतास्थानांमनिरेवात्रसाक्षिणी
॥किंप्रमाणैर्वचोभिश्चस्वप्रकाशोचिदात्मनिनहिवैकर्तनंज्योतिर्दीपाद्यमपेक्षतइ
तिदिव्यक्रीडारसोल्लासे॥दिवःसंबंधेनभवोदिव्यःपरशिवःतस्यक्रीडाविमर्शसर्जना

यो॰सू॰ १३

दिव्यवहारक्रियाचिच्छक्तिः तयोरसः सामरस्यं तेनोत्कृष्टेनित्यशिवशक्तिसामरस्यप्रत्ययप्र
तीतेदेवोल्लर्थः॥ महानत्वार्थज्ञानस्य फलं भागारिकरणमिव देहांतरदेशांतरकालांतरव्या
विप्रत्ययोनन्याह॥ निरस्तसर्वसंकल्पविकल्पस्थितिपूर्वकः॥ रहस्यार्थो महागुप्तः सप्र
प्रत्ययकारकः॥ इदमहं करिष्यामीति न संकल्पसंकल्पः एवं मया कर्त्तव्यमेवं वेति कोटि
द्वयात्मकं वनं विकल्पः शिवः स्वातंत्र्यभावेतुतावेतौ निरस्तौ विज्ञानमात्रतः॥ तदुक्तमनिरा
सादेवमनसः स्वैर्यसंस्थितिर्जायतेति तत्पूर्वकोरहस्यार्थः कर्मानर्हाकरणा गोप्यः अतए
वमहागुप्तः अस्तंतयत्नेनरक्षितः सप्रत्ययः कारकः॥ एतदाकर्णनैवशिवोहस्मीति १३
॥प्रत्ययः सप्रत्यय एव समुदेतीत्यर्थः॥ नन्वयमः कुत्रस्थितः कुत्रदृष्टः किं तस्यफलमित्य
तआह॥ मेयोत्तानाणांवेदष्टः शंकातत्रनपार्वतिः॥ विद्यापीठनिबंधेषु संस्थितो दिव्य
सिद्धिदः॥ विद्यापीठं शिवयोर्विश्रांतिस्थानं॥ तन्निबंधनानितदवयवभूतानि वाक्यवक्

मराजत्वाद्याख्यानि बीजानि तेषुनिबंधेषु अकुलेविष्णुसंत्ते चेत्यत्रोक्तरीत्या बी
जत्वमुच्चशिखरवर्त्नि बिंदुर्द्धचंद्ररोधिनीनादनादांतशक्तिव्यापिकासमनोन्मना
नां क्रमेणानुसंधीयमानेषु उन्मन्यंतेदेशकालानवछिन्नपरचिदात्मकमहातत्त्वा
र्थः॥ संस्थितः इत्यर्थः॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे मायोर्ध्वासमनाशक्तिस्तदूर्ध्वं उन्मनास्थि
ता॥ नात्र कालकलाध्वानं न तत्वं न च देवता॥ सुनिर्वाणं परं शुद्धं रुद्रवक्त्रं तदुच्यते॥ शि
वशक्तिरितिख्याता निर्विकल्पा निरंजना॥ तत्वातीतवराशोहेम्य अनोतीतगोचरं सु
निष्कलंचासकलंनीरूपं निर्विकल्पकं॥ निर्द्वंद्व परमं तत्वं शिवाख्यं परमं पदमिति दि
विउन्मन्यंते निरस्तनिखिलक्रमे महाम्नायेनवतीदिति दिव्यः परमेश्वरः पूर्वोक्तस्तस्य
सिद्धिस्वात्मेदेनपरिज्ञानं तत्त्वज्ञानं परमप्रयोजनं॥ ददातीति दिव्यः सिद्धिदः महाज्ञानानां
वेदष्टः ईदृशः परमशिवसमाधिरेवमहाज्ञानं तदेवार्णवोविस्तारः तरणं परणं पराव

यो॰रु॰
१४

तत्परिपूर्णत्वात्तस्मिन्दृष्टःशिवोहंभावनमात्राविततः॥कोर्थः॥स्वमेवपरमशिवप्राप्ति
जलक्षणमहात्तत्वार्थः॥सौभाग्यविद्याबीजत्रयशिखरवर्तुन्मन्यवसानभूमावस्थि
तः॥तथाविधफलदोमयानिर्मलसमाधिदृशायांतिरीक्ष्यते॥अतस्तत्त्वार्थेशंकातंत्रे
त्वमानकार्येमयायार्थदर्शीमयादृष्टार्थवादीतवाहमतस्तेनमदुक्तेर्थेविश्वासः॥
कार्यइत्यर्थः॥नन्वयंमहात्तत्वार्थोमहागुप्तइत्युक्तंतर्हिकीदृशैर्लभ्यतइत्यतआह॥
कौलाचारपरंपरैर्विपादुकाभावनापरैः॥योगिनीमेलनोपयुक्तैःप्राप्तदिव्याभिषे
चनैः॥शंकाकुलंकविगतैःसदामुदितमानसैः॥पारंपर्यक्रमविज्ञानरहस्यार्थविशारदैः
ःलभ्यकुलाचारीरंमहाप्रयोजनहेतुतयातदाज्ञेयमेषांतेकौलाः॥तदुक्तंस्वछंदसं १४
ग्रहे॥कुलज्ञानमयोवस्तैकौलिकानाहितामवे॥यस्यविज्ञानमात्रेणयोगोपायमयोयो
गिनः॥सुगुप्ताःसिद्धयःसर्वाजायंतिसुलभाःप्रिये॥चारीरंकुलमित्युक्तमितितेषामयार

ः॥सर्वेषामपिशिष्याणांदीक्षितानामपिप्रिये॥सर्वावस्थागतानांचसाधारणमतंमम
गु॥गुरुभक्तिश्रद्धान्तिश्रपूजाश्रद्धात्तमाधृतिः॥इतिस्वछंदसंग्रहेक्रमेणसमया
चारपरैःपादुकाभावनापरैःस्वप्रकाशशिवमूर्त्तिरेकिकातद्विमर्शतनुरेकिका
तयोःसामरस्यवपुषिस्थितेपरापादुकापरशिवात्मनोगुरोःइत्यस्मदुक्तरीत्याप्रका
शविमर्शसमष्टितमाश्रीगुरुपादुकात्रयभावनापरैःयोगिनीमेलनोपयुक्तैःयत्रयत्र
मिलितामरीचयस्तत्रतत्रविचरेचवजं॥तते॥तत्संतानिजसमाचरणेवनंध्यानपूजन
कथाविडंबनेतिप्रमाणवचनोक्तरीत्यामारमानमेमसंविदोयोगिन्यस्तासांमेल
नंयोगिनीमेलनंतेनतुतमुक्तभावेनपरममप्रमादविश्रांतिःअत्रोपयुक्तैःअथ
वाश्रीलाघृष्टकोचनार्थसामयीक्षाकिंचक्रमेजनेप्राप्तदिव्याभिषेचनैः॥जध्व
परशिवप्रायगुरुवराभिमंत्रितचिदसमयसलिलमेकैस्तनःप्रक्षालितमलमपा

यो॰ हृ॰
७५

शैरनणवस्त्रांकाकलंकविगतैः इत्थं च वेत्त्ववेत्यनवधारणांशंकास्यैव कलंकः मालिन्यहे
तुत्वात्तस्माद्विगतैः अत एव सदामुदितमानसैः मेघावरणविगमात् सूर्यस्येव स्वरूपस्फु
रतिवद्यामलपाशविगमात् तदेव मनसि प्रमोदलक्षणं परशिवस्वरूपं प्रकाशत इत्यर्थः॥
पारंपर्येण विज्ञातरहस्यार्थविचारैर्लब्धतेशिवादिगुरुपर्वतत्परंपराविदितसकल
रहस्यार्थपरालोचनपरमतिनिर्महातत्वार्थोलभ्यत इत्यर्थः कौलाचारपरैरित्याफ
क्तविहीनैरसमयेनलभ्यत इति शापपूर्वकमाह॥ लभ्यते नान्यथा देवि ज्ञानमात्रेण ग
र्विताः॥ तेषां समयलोपेन विकुर्वंति मरीचयः॥ येपारंपर्यविहीनाः शास्त्रमुखलिखले
न किंचिन्मात्रपरिज्ञानगर्विताः सत्वं शापे सुरसुंदरीति॥ सम्प्रत्ते तु मास्तु गुरुपारंपर्य ७५
क्रमः पुस्तकपाठादिव्युत्पत्तिबलेन परिज्ञाने स्यादपि तु शापः कुत इत्यत आह॥ पा
रंपर्यविहीनायेमम: संकेतः मादनेतर ध: शक्तिरिमादिज्ञास्त्रविहितः सकलम

चास्तरसंकेतपरिज्ञानाप्युच्चारणादिक्रमणादिकमलोपेन विकुर्वंति मरीचयः॥ सर्व
पीचनिवासिन्यः सर्वगामिन्यो मरीचयः तैरयोक्ताविज्ञाकारायलेतुकुलमातरः इति प्रा
माणिकवचनोक्तरीत्या ब्राह्म्याद्याः किंवा पार्वत्यादिधातुदेवता विकुर्वंति विकारं कु
र्वंति स्वस्वधातुदेकरजसा तेषां देहं नाशयंतीत्यर्थः ननु कस्मिन् दिने कस्मिन् नक्षत्रे क
स्मिन्वारे कौलाचारक्रमेण योगिनीमेलनं कार्यमित्यत आह॥ यत्नु दिव्यरसास्वादमो
दमानविमर्शनः॥ देवतानिमिन्नस्तन्वारेपि च विवस्वतः॥ मरीचीन् प्रणमस्येव कार
णनेद्यपूर्णितः॥ षट्पंचाशवपि इति॥ यस्तु कौलिकाचारपरो योगी दिव्यरसास्वादवि
मर्शनः॥ दिवि परमे व्योम्नि भवतीति दिव्यः परशिवस्तेन रसः सामरस्यं तस्यास्वादे
तु भवस्ते नमोदमानविमर्शनः विमर्शनं मनो हन्नि मर्दे स्मसः॥ प्रथमं परिशिवैकप
रामर्शं परिस्फुरदत्त्रिमानंदकोवलः॥ पश्चात् षट्पंचाशवपिघूर्णितः॥ वक्ष्यमाणा

यो० क्र०
१६

र्यस्तुद्धिं विधायपरात्मरूपतया हि त्वरणसंपादितानंदो योगी देवतातिथी चतुर्दश्यष्टम्यो
पुष्यनक्षत्रे रेवतीनक्षत्रं वा श्रविष्ठ स्वातिनिःस्पृष्य दिने वारे सौरे च परमेश्वरि॥ गुरोर्द्दिने
स्वनक्षत्रे चतुर्दश्यष्टमीषु च॥ चक्रपूजां विशेषेण योगिनीनां समाचरेदिति॥ मरीचौ त्री
णमन्येवा कवकारो योगवृक्षे द्वेदपरः उत्कृष्टकालेषु सर्वथा योगिनीप्रीणनं कुर्यादन्य
था मलत्वं यो न वेद्दित्यर्थः॥ सर्वदा च विशेषेण जनते पूर्णबोधनं॥ कालविशेष कथनं
नैमित्तिपूजाद्योतनार्थं सर्वदा प्रत्यह मरीचिप्रीणनं कुर्याद्देवाराव कारेणान्यथा मृः नि
त्यार्चनकारणो प्रत्यवायो स्तीतितात्पर्यं नित्यार्चनामानुष्ठामां सामनो साहत्तिक्र
मादितीत्यच्छेदसंग्रहे क्षरीलास्यायश्चित्तस्य कर्त्तव्यत्वविधानात्॥ अकरणे प्रत्य १६
वायपरावनवति॥ करणे प्रत्यवायपरावनवति॥ करणे तु फलमस्तीत्याह॥ जनते पूर्ण
बोधनमिति॥ पूर्णबोधो॥ यत्र निर्विषयबोधलक्षणः स्वात्मसंज्ञुरवति एते निशामि

तस्मद्दुष्करी॥ या निरावरणचिद्रूपस्वात्मत्वं तु प्राप्नोतीत्यर्थः॥ ननु पूर्णबोधभावः के
न वा किमतावा कालेन केर्वा संप्राप्नोतीत्यर्थः॥ ननु पूर्णबोधभावः केन वा किमता
वा कालेन केर्वा संप्राप्यत इत्यत आह॥ एवंभावः स्फुरद्देवेशि देशिकेंद्रप्रसादतः उ
महज्ज्ञानमयो देवि सद्यः संप्राप्यते नरैः॥ एवंभावः पूर्णबोधत्वं देशिकेंद्रप्रसाद
तः यस्य गुरूणां कृपाकटाक्षपातेन पाशजालं विच्छिद्यते स परशिवः केवलो देशिकें
द्रस्तत्प्रसादतः स्वप्रकाशरूपगुरुः शिवो मः प्रसीदतीपदार्थस्तस्मात्॥ तत
प्रसादमिह तत्त्वबोधनप्राप्यमुपमोदमाति भावतः इत्यस्मदुक्तरीत्या प्रसादग्र
हणेन महाज्ञानमयो निरावरणचिन्मयः कौलाचारपरैरिति त्यादिपूर्वोक्तविशेषि
तैः सद्यो देशिकेंद्रप्रसादसमकालमेव संप्राप्यते मंत्रसंकेतमुपसंहर
ति॥ एवमेतन्मयाज्ञानं विद्यार्णागमगोचरं॥ देवि गुह्यं प्रियेणैव व्याख्यातं दुर्गमं ह्दि

यो॰हृ॰ ११ धे॥ सद्योयस्य प्रबोधेन वीरचक्रेश्वरो भवेत्॥ एवमुक्तप्रकारेण तत्परं परिपूर्णं
बोधलक्षणं परशिवतत्त्वं परं ज्ञानं विद्यामावर्णः पंचदशात्मकागमः॥ महार्थत्वो
कृत्वात्॥ तत्फोच्चरं तदर्थं तद्व्याख्यातं मद्वक्त्रात्रिपुराकारोत्र वेदितव्यः एवमेतत्स
तेन श्लोकजातेन षड्विधः त्वार्थः संप्रदायार्थ इत्यादिना प्रतिपादितषड्प्रकारार्थेवि
प्रकाशविमर्शसमरसरूपे दुर्गदेशिकेऽकरालपातविहीनैरप्राप्यस्वरूपं॥ सद्योय
स्य प्रबोधेन षड्विधार्थस्य बोधेन वीरचक्रेश्वरो भवेत् इदं तारिपोरहिमिरणां गणप्र
लयप्रतिपादनपरा वीरास्तेषां चक्रं समूहस्तस्येश्वरः परशिवः पूर्वोक्तषड्विधार्थप
रिज्ञानसमय एव परशिवो भवेदित्यर्थः॥ ॥ इति श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यवर्य ११
श्रीपुण्यानंदशिष्यामृतानंदयोगिवरविरचितायां योगिनीहृदयदीपिकायां मंत्र
संकेतो नाम द्वितीयः पटलः॥२॥ क्रमप्राप्तं पूजासंकेतं वक्तुं प्रतिजानीते॥ पूजासंकेत

मधुना कथयामि तव पार्वति॥ सर्वमेतत्स्तोत्रमहत्त्वे फलमाह॥ यस्य प्रबोधमात्रेण
जीवन्मुक्तः प्रमोदते॥ यस्य पूजासंकेतस्य प्रबोधमात्रेण परादित्रिविधभेदतः॥ केवल
परिज्ञानेनैव जीवन्मुक्तः सन् शिवोहमस्मीति प्रमोदते परशिवाहंतामति रेव प्रमोद
हेतुः पूजासंकेतमारभते॥ तत्र नित्योदिता पूजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थिता॥ प्रकाशात्मनो
र्मम विमर्शांशात्मके विमर्शरूपिण्यास्तव नित्योदिता पूजा नित्यप्रत्यहं उदिता विहिता त्रि
भिर्भेदैर्व्यवस्थिता॥ पूजानामान्याह॥ पराचाप्यपरा गौरि तृतीया च परापरा॥ प्रथमा पू
जा परा उत्तमोच्यते परशिवाद्वैतप्रथाप्रापकत्वात्॥ तदुक्तं संकेतपद्धत्यां॥ तत्पूजा वा
स्य पुष्पादिद्रव्यैर्या विहिता निशं॥ स्वेम हत्त्वद्मे ध्यान्नि सा पूजा मापरा स्थिति॥ अपरा
द्वितीया पूजा नेदमसरावासचक्रावरणार्चनरूपा तद्मानपूजा वास पुष्पादि
द्रव्यैर्या विहितानित्यामिति वचनात्॥ तृतीया पूजा परापरा वासस्यांतरेध्यान्निश्चध

मो॰कृ॰ १८ मचिन्त्यमज्ञावनामयीम ध्यमापरापरात्मकत्वात्॥ तासां लक्षणानिक्रमेणाह॥ त्रय
माद्वैतज्ञावस्थासर्वप्रचरणाचरा॥ आत्मामनसा संयुज्यते॥ मनइंद्रियेणेंद्रियमर्थे
नेति॥ पूर्वोक्तपरिपाट्यासर्वेषामिंद्रियाणां येव्यापारास्तेषांगोचरीकृताः कोर्थाः॥ य
त्रयत्रमनोयातिबाह्येष्वाभ्यंतरेष्वपि॥ तत्रतत्र परावस्थाव्यापकत्वात्॥ ध्यास्य
ति॥ तत्रतत्रात्ममार्गेणचैतन्यंव्यज्यतेप्रभोः॥ तस्यतत्त्वात्मरूपत्वात्चिन्मयाद्रविना
मतिरितिविज्ञानंनैरवश्यपरकोत्कराभ्यावाह्यस्यचिंत्त्यमलक्षणा॥ द्वैतमयापरापू
जेत्यर्थः॥ द्वितीयाचक्रपूजाचसदानिष्पाद्यतेमया॥ द्वितीयामपरापूजाचतुरस्रादि
वेंदुतांतश्रीचक्रनिवासावरणदेवतानामतोपरापूजेवेदित्यर्थः॥ सदानिष्पादिते १८
मया॥ सदाप्रत्यहंमयासर्वज्ञेनापिनिष्पाद्यतेक्रियते॥ प्रबोधकलाद्यंतेदृश्रतीते
ः॥ तथापरापूजासदासर्वैरपिज्ञानिभिःकार्येत्यर्थः॥ अन्यथाद्वैतप्रसक्तप्रतिषेधः

ः स्यात्नचतथायुक्तं तदुक्तं तदुक्तं तंत्रांतरे॥ लब्धरूपस्यचिंकिंविचारेणवनिषेध्य
ते॥ विधानमंतरेणानोननिषेधस्यसंभवइति॥ परापरापूजामाह॥ एवंज्ञानमयेदे
वितत्तीयास्वध्यामयी॥ एवंज्ञानमयेपूर्वोक्ताद्वैतभावनामयेधाम्निस्वप्रयामयी॥
वाह्यस्यद्यणावरणार्चनद्वारावक्राविज्ञानमयतावियोतिस्मतीयापरापरापूजा
तदुक्तंत्रिपुरार्णवे:प्रकारैरकथनेधाम्निविकल्पाःनुप्रसवादिकाननिहिपाद्यर्च
नद्वारावक्राविवस्तताउनीरिति॥ पूजाविधानमाह॥ उत्तमासापराज्ञेयाविधानस्य
गुणाभ्रतं॥ परापूजायाउत्तमत्वनातत्रपरापरापरयोरधमत्वंचोपलक्ष्यति॥ मध्य
मत्वंसाज्ञेयाज्ञानमयीकार्याअपरापूज्यकृष्पपञ्चाद्दत्तेत्रस्याज्ञेयत्वात्परमतत्त
वात्तमत्वंचेत्यर्थः स्नाप्रतत्तेमायाः पूजायाविधानंप्रणुविधानमेवविवृणोति॥ महाप
ग्रवनातस्थेवाग्रवेगुरुपादुकां॥ आप्यायितजगद्रूपांपरमामृतवर्षिणीं॥ संचित्य

यो॰हृ॰
१९

न्त इति॥ महापद्मवनं ब्रह्मरंध्राधोमुखसितसहस्रदलाकुलं॥ कमलं पद्मदलैराकुल
त्वादनमिति॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ यावद्द्वं कुलं पद्मं सहस्रारमधोमुखं॥ श्वेतं चनि
ष्कलं सकलं मध्ये तासां स्वप्रकाशकं॥ व्यापिनी केवलाशम्भुरमृतौघप्रवर्षिणी महा
पद्मवनं चैव समनातस्य चोपरि॥ तस्यांतः कर्णिकामध्ये तस्थे वा पदरूपिणी॥ इति
पूर्वोक्तरीत्या वाचः परा पश्यंती मध्यमा वैखर्यो नवं तस्मादिति वा अन्वं त्रिकोणं तत्र
गुरुपादुकां॥ गणतेततमात्मीमं इति पूर्वोक्तनिमुक्तवचनरीत्या विमर्शगुरोः परमशि
वस्य स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका इत्यस्य दुक्तरीत्या त्रितेदवंती आप्यायितजगद्
पा शिरनिजरश्मिप्रसररश्मिप्रसरणाद्याप्यायितचराचरां परमामृतवर्षिणीं निरंत १९
रनिविडचिडसासारवर्षिणीं संचिंत्य आत्मतया विचिंत्य गुरुपादुकाविमर्शानंतरं आंत
रमेव प्रसादं॥ स्वीकारमाह॥ परमाद्वैतभावनामरघूर्णित॥ परमशिवस्तेनाद्वैतभावन

सएवाहमस्मीति समावेशरूपा सैवमदइत्युच्यते महेतुत्वात्॥ तेनेन मदेन घूर्णितः
मुदितः स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो मः प्रसीदति॥ प्रकार्णमस्तके॥ इत्यस्य दुक्तरी
त्या परशिवाद्वैतभावनागुरुप्रसादस्वीकार सोऽहमस्तरमानंदपर वशइत्यर्थः॥ प्र
सादस्वीकारानंतरमांतरजपमेवाह॥ दहरांतरसंसर्पन्नादलोकनतत्परः॥ दहरंवि
यदंबरं वेश्मन्तन हृत्पुंडरीकपुरमध्यसंस्थमिति दहरो स्यांतराकाशइति श्रुत्या हृद
याज्व मध्यगतमाकाशादहरमित्युच्यते दहरमेव दहरंतं दंतरे संसर्पन्नादो दहरांत
रसंसर्पन्नादस्तस्यालोकनं विभावनं तत्रैतत्परः॥ तदुक्तमनिमुक्तैः॥ आनंदलक्षण
मनाहतनाम्नि देशे नीदात्मना परिणतं तवरूपमीशो॥ प्रत्यङ्मुखेन मनसा परिचीयमा
नं॥ शंसंति नेत्रसलिलैः पुलकैश्च धन्या इति संयमेंद्रिय संचारं प्रोच्च रत्नारमांतरं
॥ एवमेव जपः सोऽक्रोनतु बाह्यजपोजपः इत्यनिमुक्तवचनोक्तरीत्या आत्मनारानुसं

यो॰ हृ॰ ध्याने॥ जपं कुर्यात्॥ ननु नानाविधीश्वराणां त्वत्तो वा स्वं जपं कुर्यादित्याह॥ विकल्परूप
८० संकल्पविमुखः विकल्परूपाणां नानाविधरूपाणां नानाविधरूपाणां मन्त्राणां संज
ल्प उच्चारस्तत्त्वं तस्य जपः विमुखः जपतेऽनः स्वमंत्रादेमंत्रात्मा जप इरित इति॥ तदत्रा
मपि ध्यानं कुर्यादित्याह॥ अत्र मुखः सदा इति॥ अत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानमिति योग
शास्त्रोक्तरीत्या विजातीयप्रत्ययानंतरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहलक्षणं ध्याने
न सदाशान्तः स्वचितेनात्मुखः परशिवपरोन्मयादित्यर्थः॥ तदुक्तं विज्ञानभैरवे वृत्त
दारकैः॥ ध्यानं मानिष्कलाच्चिंता निर्विकारा निराश्रया॥ ननु ध्यानं शरीरस्य मुखह
स्तादिकल्पनेति॥ चित्कलोल्लासदलितसंकोचस्तु तिसुंदरः॥ चिदंबुधिमहानागनि ८०
लसंकोचसंकट इत्थिकुकरीत्या परिकलितपूर्णभावः॥ अतएवातिसुंदरः महात्रि
पुरसुंदरीनामधेयपरचित्कलोल्लासासमरपरमं सुंदरः॥ प्रेमास्पदमपरशिवानित्यइ

त्यर्थः॥ पूजामप्येतादृशीं कुर्यादित्याह॥ इंद्रियप्रीणनैर्द्रव्यैर्विहितः स्वात्मपूजनः॥ इंद्रि
याणि श्रोत्रादीनि तेषां प्रीणनानि इष्टानि विविधशब्दस्पर्शरूपरसगंधवंति तैर्विहितं॥
आत्मदेवतायाः पूजनं येन स तथाविधः॥ इंद्रियद्वारसंप्राप्तैर्गंधाद्यैरात्मदेवतां॥ स्वभा
वेन समाराधयन्ज्ञाता सोऽयं महामुखतिं जल्पिमानकृतोऽस्त्या सरसानंदविजंभणानन्ताव
मेद्रितावस्थां महानंदस्वतोऽनवेदिति विज्ञानभैरवदारकोक्तरीत्या श्रोत्रादीद्रियवि
षयप्राप्त्याप्युत्तनुजनितानंदः॥ सोऽयं महानंदेन समरसीकरणं परापूजेत्यर्थः॥ अथा
परापूजां वक्तुं तदंगत्वेनावस्थान्यासमाह॥ न्यासं निवर्त्तयेद्देहे षोढान्यासपुरःसरं षो
ढान्यासपुरःसरे षोढान्यासपुरःसरेणोत्पत्त्यस्तचितो देहे निगद्यत इति शेषः॥ षोढाषड्
प्रकारको न्यासस्तत्प्रकारमाह॥ गणेशैः प्रथमो न्यासो द्वितीयस्तु ग्रहैर्मतः॥ नक्षत्रैस्तु
तृतीयस्यात् योगिनीभिश्चतुर्थकः॥ राशिभिः पंचमो ज्ञेयः षष्ठः पीठैर्निगद्यते॥ न्यासं

षो॰ रु॰ ८१ ज्ञानं ज्ञात्वा वेदकवचनं ॥ विवर्त्तेर्भेदितिरेष्यः ॥ षोढा च षट्प्रकारन्यास एकं तावत्प्रकारं षो
ढान्यासमाहात्म्यफलमाह ॥ षोढान्यास्तं मंत्रोक्तः सर्वत्रैवापराजितः ॥ एवं योन्यस्तगात्र
स्तु स पूज्यः सर्वयोगिनां ॥ नास्त्यस्य पूज्यो लोकेषु पिरमात्र सुखो जनः ॥ स तावत्पूज्य
: सर्वेषां सत्यं परमेश्वरः ॥ षोढान्यासविहीनं यं प्रणमेद्देवपार्वति ॥ सोचिरान्मृत्युमा
प्नोति नरकं प्रतिपद्यते ॥ श्रोक्तो मं षोढान्यासः सर्वत्र सर्वलोकेष्वपि अप्रतिहतसाम
र्थ्यात् छिन्नपाशात्वात् स्वयमेव परमेश्वरः अन्तरावलोकेषु जनेषु सतावं योगिभिः पूज्य
॥ किं बहुना सर्वेषामपि पूज्यः नास्त्यस्य पूज्यः कोपि लोके अस्ति च देवबलादन्यसै
प्रणमति सत्वतो नवेत नच प्रमातील्यर्थः ॥ षोढान्यासप्रकारं वक्तुं प्रतिजानीते षोढा ८१
न्यासप्रकारं च वक्ष्यामि तवानघे ॥ स्पष्टमेतत् ॥ तत्प्रकारमाह ॥ विघ्नेशो विघ्नराज
श्च विनायकः शिवोत्तमो ॥ विघ्नहृद्विघ्नकर्त्ता च गणनायकएव च ॥ एकदन्तो द्विदन्तश्च

गजवक्त्रो निरञ्जनः कपर्द्दवान्दीर्घमुखं शंकुकर्णो वृषध्वजः ॥ गणनाथो गजेंद्रश्च सूर्प
कर्णस्त्रिलोचनः ॥ लंबोदरो महानादश्चतुर्मूर्त्तिसदाशिवः ॥ आमोदो दुर्मुखश्चैव
सुमुखश्च प्रमोदकः ॥ एकपादो द्विजिव्हश्च शूरो वीरश्च षण्मुखः ॥ वरदो वामदेव
श्च वक्रतुंडो द्विरंडकः ॥ सेनानीर्ग्रामणीर्मत्तो विमत्तो मत्तवाहनः ॥ जटी मुंडी तथा
खड्गी वरेण्यो वृषकेतनः ॥ भक्ष्यप्रियो गणेशश्च मेघनादो गणेश्वरः ॥ इत्येतानि तावद्या
ख्यानानीति ॥ तेषां ध्यानमाह ॥ तरुणारुणसंकाशान्गजवक्त्रांस्त्रिलोचनान् ॥ पाशांकु
शवराभीतिकरान्शक्तिसमन्वितान् ॥ तरुणारुणसर्वांगान् गजवक्त्रमिव वक्त्रं येषां
ते गजवक्त्रास्तान् उर्द्ध्वकरद्वयः पाशांकुशौ अधःकरयोर्वराभये दधानात् पुष्पादिभि
: समन्वितान् ॥ अत्र स्वचितानां नाम्नामागमात्तरपद्धतिषु चोक्तत्वात्तत्रवरामः ॥ न्यास
स्थानान्याह ॥ एतांस्तु विन्यसेद्देवि मातृकास्थानवत्प्रिये ॥ एतान् गणेशान् मातृकान्

सस्थानवत् मातृकावैखरीन्याससस्थानेषु न्यसेदित्यर्थः॥ ग्रहन्यासमाह॥ स्वरैस्तु सहि
तं खरीन्याससस्थानेषु न्यसेदित्यर्थः॥ ग्रहन्यासमाह॥ स्वरैस्तु सहितं सूर्यं हृदयाधः प्र
विन्यसेत्॥ बिंदुस्थाने सुधांस्तिम्यादिवर्णचतुष्टयैः॥ तत्कुजं लोचनद्वंद्वे कवर्गाधिप
तिं प्रिये॥ हृदये विन्यसेच्छुक्रं चवर्गाधिपतिं पुनः॥ हृदयोपरि विन्यस्य टवर्गाधिपतिं बुधं
॥ बृहस्पतिं कंठदेशे तवर्गाधिपतिं प्रिये॥ नानैश्चरानेश्वरं चैव पवर्गेशं सुरेश्वरि॥ वक्
त्रादिचतुर्वर्णैः सहितं राहुमेव च॥ क्षकारसहितं केतुं पादौ देवत्रि विन्यसेत्॥ स्वरै
रकारादिविसर्गान्तैः षोडशभिः सहितं नाम्न आदौ सूर्यं हृदयाधो विन्यसेद्बिंदुस्थाने
ललाटे त्र्यंत्रैवो कंरीपाकारोर्द्धमात्रस्थललाटे तत्रष्पत इत्यादिना सुधांस्ति चंद्र
मसं यादिवर्णचतुष्टयैर्यरलवैर्विन्यसेदित्यर्थः॥ कुजं मंगारकं च लिनद्वंद्वे कवर्ग
स्योपरिस्थितमधिपतिं विन्यसेत् हृदये वक्षसि॥ स्पष्टमन्यमादौ देवेत्रि विन्यसेदिति ८२

तेन तत्रागोस्थानानि न्यासे चाह॥ ललाटे दक्षनेत्रे च वामे कर्णद्वये पुनः॥ पुटकोर्योर्ना
सिकायाश्च कंठे स्कंधद्वये पुनः॥ पश्चात्कूर्परयुग्मे च मणिबंधद्वये पुनस्तथा॥ हस्तयो
र्नाभिदेशे च कटिबंधे ततः परं ऊरुयुग्मे तथा जानोर्जंघयोश्च पदद्वये॥ ह्रलत्काला
नलत्ररव्या वरदाभयपाणयः॥ नेतिपाण्याश्विनीपूर्वाः सर्वा नरता नुषिताः॥ एतास्तु
विन्यसेद्देवि स्थानेषु सुरार्चिते॥ कटिबंधद्वयोरिति॥ द्वद्वयर॥ अन्यथा सप्तविंशा
तिसंख्याया घतामुपपत्तेः॥ कर्णद्वयमइतिरक्तादितः॥ दक्षनेत्रे वामे चेति॥ क्रमस्याप
क्रांतत्वात्॥ वरदाभयपाणयः॥ नतिपाणय इत्युक्तत्वात् वा ऊचतुष्टयं गम्यते शेषं सु
गमं॥ योगिनीन्यासमाह॥ विशुद्धौ हृदये नाभौ स्वाधिष्ठाने च मूलके॥ आज्ञायां
धातुनाथाश्च न्यस्तव्या डादिदेवताः॥ अमृतादियुताः सम्यक् ध्यातव्याश्च सुरेश्वरि
॥ विशुद्धौ तानुमूले षोडशारदलकमले॥ धातवश्चत्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रा

मो.रु०
८३

गिनेषां नाथाः स्वामिन्यो डादिदेवताः ॥ डाकिनी राकिनी लाकिनी काकिनी साकिनी
हाकिनी ॥ अमृतादियुताः ताश्च स्वच्छंदसंग्रहे ॥ कामधा ॥ अमृता प्रथमा देवि द्वि
तीयाकर्षिणी मता ॥ इंद्राणी तु तृ ॥ तीया स्याद्वारुणी तु चतुर्थिका ॥ पंचमी स्यात्कुमा
री वै षष्ठी चैवोर्द्ध केशिनी ॥ सप्तमी द्विरदा प्रोक्ताषांत्रपा वैवाष्टमी मतात्मका ॥ नव
मी फट्प्रोक्ता लंदपास्या दशमी मता ॥ एकादशीति सा चैकपादा द्वादशिका शिवे ॥ ऐ
श्वर्या निरता पश्चात् सेंकारी तु त्रयोदशी चतुर्दशी पीयपथा त्वावुषं ॥ वाचिका दशाति
काषोडशीत्युक्ता षोडशाकं वर्गाः ॥ कालरात्री च रक्ताक्षी ताम्रमन्त्री च ततः परं ॥ घंटा धा
री वत्स चंडात्मा चंडच्छाया जया पिच ॥ ऊंकारी ज्ञानरूपा च टंकहस्ता ततः ॥ परं ॥ ८३
ठकारी दारुदंडा स्यात्तावद्दरा रेत समर्द्धमेतत् ॥ डामरी चैव ढंकाकारी तामसी तथा ॥ यो
नरा ॥ स्थाणुमिणी धात्री ज्येमानंदा च पार्वती ॥ फेत्कारी दशपत्रेषु पूर्वादारभ्य तिमं यजेत् ॥

वेधिनी त्वरकाली च महामाया मदास्वीनि ॥ रक्तांबोष्टिका चैव प्रजयेत्क्रमशः
प्रिये ॥ चतुःपत्रेषु देवेशि वरा च त्रिमं तथा ॥ षडंग शारस्वती चैव प्रजयेत्क्रमशः
प्रिये ॥ हंसा हसवती चैव पूजये द्विदिपत्रके ॥ इति ॥ एताभिस्ताकिनी मुक्ता ध्यात्वा श्व
सुरेश्वरि ॥ इति न्यासं निर्वत्स एवं मातरोपि ध्यातव्या इत्यर्थं ध्याने निर्वसां मे मातरो न्या
सइत्या ध्यानत्याग मातरा स्वगंतव्या ॥ राशिन्यास माह ॥ पादे लिंगे च कुक्षौ च हृदये वा
हुमलके ॥ दक्षिणपार्श्वे मा स्कंधद्वा मपार्श्वं वसा कः ॥ मे पादि राशयो वर्णान्यस्तव्या स
हपार्वति ॥ पादादि स्थानेषु दक्षिणादितो वामांतमेषादिराशयः ॥ मेषवृषमिथुनक
कर्कसिंहकन्यातुलावृश्चिकधनुर्मकरकुंभमीनाः ॥ वर्णैर्मरकाद्यैरैः सहन्यस
माः राशीनां वर्णाः आगमांतरसंबाराच्य मोच्यते ॥ आद्यैश्चतुर्भिः सहितो मेषो द
हपादेत्तरैः उकाराद्यैस्त्रिभिर्वर्णैर्वृषचोलिंगदक्षिणे ॥ ऋकाराद्यैस्त्रिभिर्वर्णैर्मि

यो॰रू॰
८४ स्तनेकुक्षिरहिहृदिग्रीवाकुक्ष्योःकर्कटोराशिर्मुखेवृत्तसिंहदक्षिणे॥ टंस्यांसेहितःसिं
होदक्षिणेवांकुमस्तके॥ ऋमःत्रावर्गसैःकन्यात्रिस्वादक्षिणस्यागतः॥ कवर्गेणतु
लामद्भिर्वामेतस्याकुमस्तके॥ वृश्चिकश्चचवर्गेणधनुर्हादि॥ वोमेतवर्गेसंयुक्तो
मकरःकटिवामतः॥ पवर्गेणपुनःकुम्भोवामेलिंगप्रदेशतः॥ यवर्गेणतसंयुक्तोमीनःसा
क्षामपादकेइति॥ पीठन्यासमाह॥ पीठानिविन्यसेदेवि मातृकास्थानकक्रियो मातृका
स्थानकइतिजानावेकत्वेवैपरीवर्णस्थानेषितिसर्थः तेषानामानिकथ्यतेम्यःणुघावहि
नाप्रियेयवकुल्यात्पीठनाम्नांधत्तुमस्कात्वातसावधानात्वेत्सर्थः॥ तत्रामात्माह॥ का
मरूपंवाराणसीनेपालंपौण्ड्रवर्द्धनः॥ परिस्थिरंकान्यकुब्जंपूर्णशैलंतथार्बुदं॥ आम्रातके ८४
श्वरैकाम्रंत्रिस्रोतः॥ कामकोटकं॥ कैलासंभृगुनगरंकेदारंचंद्रपुष्करं॥ श्रीपीठ
मेकवीरंचजालंधरंमालवंतथा॥ कुलंतंदेविकोटंचगोकर्णमारुतेश्वरं॥ अट्टहासं

चविरजंराजगृहमहापथे॥ कोलापुरमेलापुरंकालेश्वरंजयंतिकाउज्जयिन्यापिवि
त्राख्याकंहस्तिनापुरंउड्डीशंप्रयागाख्यंषष्ठीशमायापुरीस्थिता॥ जलेशंमलयंचैव
शैलंमेरुगिरिवरंतथा॥ माहेंद्रंवामनंचैवहिरण्यपुरमेवच॥ महालक्ष्मीपुरोड्याणंछा
याछत्रमतःपरं॥ एतेपीठाःमातृकारूपंमेयातेमातृकारूपकाः॥ क्रमेणादिक्षांतानांना
मैकैकंवर्णमेकैकस्यादनुक्त्वातत्तत्स्थानेषुपीठानाम्नांन्यासंकुर्यादित्यर्थः॥ षोढान्या
सानंतरंसमवश्यन्नाविन्यात्श्रीचक्रन्यासस्यत्तदिदानीश्रीचक्रन्यासस्यतदिदानीं
श्रीचक्रन्यासमाह॥ एवंषोढापुराकृत्वाश्रीचक्रन्यासमाचरेदितएवमुक्तप्रकारेण
षोढाख्यषट्प्रकारन्यासंपुराकृत्वाश्रीचक्रन्यासमाचरेदित्यर्थः॥ श्रीचक्रन्यासस्यम
हाप्रयोजनत्वादस्यस्मीकथितमप्यपप्रियाथेकथमीमीसाह॥ महात्रिपुरसुंदर्याः
श्चक्रन्यासंशृणुप्रियेयेनकस्यचिदाख्यातेतनुशुद्धिकरंपरं॥ आनंदकंदनित्यार्थं

यो॰हृ॰
८५

त्राणस्य शर्वादिकारितो॥ अपेतं विरतं मेनतद्धारिणं विदुर्बुधाः॥ इत्यनिर्युक्तवच
नोक्तरीत्या संकोचजनताहारिअनिवृत्तिं निपरिपूर्णपञ्चरूपा सम्यक् श्रीरुच्यते
॥ तद्वती त्रिपुरसुंदरी त्रिपुरा तुरीयरूपत्वात् संकुचीनेदनञ्जनप्रपंचापरपर्या
यपरेमदौर्नागपपरिपंथिपरमाद्वैतसौनागपपदधिरूढा सर्वप्राणिव्याप्ततया
प्रेमास्पदीनृतापरश्रितकलातस्याश्चक्रत्रिवादिरत्निनिपर्यंततंत्वचक्रमयं तर
विनान्यावनृमिः॥ तस्यान्यासंप्रगुप्रिमेममप्रिमा मे ममैकरसं जालसायैकम
यामि॥ मन्त्रकस्यचिदाख्यातमतिरहस्यात्वात्॥ ननु मुद्रिकरंपरं॥ तनोः षडिंद्रान्तत्व
त्मनः मुद्रिंपरचितत्पर्यवसानजननं करोतीति अतावपरमुक्तएमितरन्यासेन ८५
ः श्रीचक्रन्यासमाह॥ चतुरस्रप्रथरेखायै नमइत्यादिनान्यसेत्॥ दक्षांगुष्ठपाणप्रथ
क्षिकपादांगुलीवप्या। वामाप्रांगुलिषुस्फिचेपार्श्वे वांगुष्ठके सचलिमूलप्रदेशेषु

व्यापकत्वेन सुंदरी॥ चतुरस्राद्यरेखायै नमइत्यादिमंत्रेण आदितो दक्षांगुष्ठादि
चूलिपर्यंतं स्थानेषु दशसु व्यापकत्वेन न्यसेत् दक्षांगुष्ठस्पष्ठपश्वाङ्ग्रागसचूलि
मूलेति मूलं त्रिरसः पुरस्ताङ्गः एष्ठशिरः पश्चाङ्गाः स्फिक्मुरुसंधिस्पष्ठमन्य
नाएषुस्थानेषु न्यस्तव्याः शक्तिरहस्ये तैवस्थानदशकेष्वणिमाद्यादशन्यसेत्
सिद्धीरिति॥ अणिमालघिमामहिमेशित्वावशित्वप्राकाम्यभुक्तिप्राप्तिसर्वकामाख्या
॥सिद्धयो दश॥ चतुरस्रमध्यरेखायां व्यापकमाह॥ एतत्रितयं तत्तु व्यापकत्वेन
सुंदरि॥ चतुरस्रमध्यरेखायै नमइपिवजन्ते॥ विन्यसेदिति॥ तदंतःसिद्धिस्थाना
नामतईश्रो चतुरस्रमध्यरेखायै नमइत्यादिमंत्रेण तत्तुव्यापकत्वेन विन्यसेदिति
न्वयं॥ चतुरस्रमध्यरेखामातृस्तव्याः शक्तीरह॥ तस्यास्थानेषु ब्राह्म्या॥ द्याद्यास्तथा
ष्टसु॥ तस्याश्चतुरस्रमध्यरेखायामाष्टसुस्थानेषु ब्राह्म्याद्याष्टमातृ॥ माहेश्वरी कौ

यो॰ रु॰ मारीचैस्यचा वाराहीं इन्द्राणी चामुण्डा महालक्ष्म्यः तथा विन्यसेत् एवं चान्यमः ॥ तेषां स्था
८६ नान्येकमाह ॥ पाशं गुणेद्वये पार्श्वे दक्षिणेऽन्यपार्श्वके ॥ वाम दक्षिण जान्वोश्च बहिरं
शाद्वये तथा स्मृणमेतत् चतुरस्रांतरेखाव्यापकमाह अन्यस्तव्या चतुरस्रांतरेखायैन
मः इत्यपि विन्यसेत् व्यापकत्वेन सर्वोक्तानुविग्रहे ॥ चतुरस्रांतरेखायै नमः इत्यादि
मंत्रेण विग्रहे देहे पूर्वोक्तांतश्च पर्वोक्तानां ब्राह्म्यादिस्थानानामंतर्देशेषु व्यापकत्वेन
न्यस्तव्यान्यासमीपे विन्यसेत् ॥ चतुरस्रांतरेखास्थानेन्यस्तव्याः शक्तीराह ॥ त
स्याः स्थानेषु दशसु मुद्राणां दशकं न्यसेत् ॥ चतुरस्रांतरेखास्थानेन्यस्तव्याः शक्ती
राह ॥ तस्याः स्थानेषु दशमुद्राणां दशकं न्यसेत् ॥ तस्याश्चतुरस्रांतरेषामा दश सुस्था ८६
नेषु त्रिखंडामुद्रासहितानां संक्षोभिण्यादिमुद्राणां दशकं न्यसेत् ॥ तत्संस्थानान्याह ॥
ब्रह्मरंध्राप्यपृष्ठस्थानां तस्तासामष्टौ न्यसेदग्निश्चैव दंडा दशांतद्भुमंडलादधः सूर्यमं

डलस्थानं तद्भुक्तं स्वच्छेदसंग्रहे ॥ षोडशांतमिति रव्यातं व्योमस्थानं द्भुमंडलं ॥ तथा
तत्स्थानकं सूर्यबिंबं दशचाक्रिकं द्वादशांतसमंतं तेनेन स्थितं व्योमध्य दशकं ॥ इति ते
न बिंदुतत्वं चतुःपत्राम्बुजं च नत ॥ सूर्यबिंदुमध्यश्चोर्ध्वे सार्धैकांगुलि दशमान्तः ॥ इत्युक्त
रीत्या ललाटस्थान बिंदुनत्वोपरिस्थिते ॥ सूर्यमंडलस्थितेनललाटोर्ध्वे द्वादशांतपदेनल
क्षिते ॥ षोडशारदलपद्मचक्रव्यापकमाह ॥ तदंततः षोडशारदलपद्माय नमः इत्यपि ॥ विन्यस
॥ तेषां चतुरस्राणामं ततः षोडशारदलपद्माय नमः इत्यादि मंत्रेण षोडशारदलदक्षिणातः श्रोत्र
द्वयस्थानादि सम्यक्रूपा व्यापकं विन्यसेदित्यर्थः ॥ न्यस्तव्याः शक्तीराह ॥ तद्दलेकामाक
र्षिण्याद्याश्च विन्यसेत् ॥ तद्दलेनाता वेकत्वं तद्दलेषु कामबुध्यहंकारशब्दस्पर्शरूपर
सगंधचित्तधैर्यस्मृतिनामबीजात्मा मतः शरीराकर्षिण्यां नाम्न्यसेत् ॥ तद्दलस्थानान्या
ह ॥ दलानि दक्षिणश्रोत्र पृष्ठं मंतं च कूर्परं ॥ करपृष्ठं चोरुजानुगुल्फ पादतलं तथा ॥

यो॰हृ॰
८१

वामपादतलान्येवमेतदस्यैकं मतं॥ दक्षिणीत्यादितयोस्तंतस्यैवं॥ एवमुक्तप्रकारे
ण वामपादतलेतथा॥ वामपादतलान्येवमेतदप्येकं मतं॥ दक्षिणीत्यादितयोस्तंतस्य
ष्टं॥ एवमुक्तप्रकारेण वामपादतलादि वामश्रोत्रपर्यंतमेतदेवाष्टकं मतं स्थानाष्टक
द्वयं षोडश दक्षिणीत्यर्थः॥ अष्टदलव्यापकमाह॥ तदंतरे चाष्टदलपद्मासनमित्यपि॥
विन्यसेति॥ तदंतरे षोडशदलपद्मांतरे अष्टदलपद्मासनं इति मंत्रेण दक्षांसादिस्था
नानि संस्पृश्य व्यापकं न्यसेदित्यर्थः॥ तद्दलान्याह॥ तदंते षोडश दक्षांसे च जत्रुके॥ कु
र्वीत गुल्फगुल्फोरुजत्रुणंसे च वामतः॥ अंसजत्रादित्र्यष्टानांशशरीरावयवावच्छिन्ना
नां नंगेषु प्रसिद्धत्वादेवगतित दलेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह॥ अनंगकुसुमाद्यास्तु शक्ति ८१
रष्टौ च विन्यसेत्॥ अनंगकुसुमानंगमेखलानंगमदनानंगमदनातुरानंगरेखानंगवेगि
नीअनंगांकुशानंगमालिन्यः शेषं सुगमं॥ चतुर्दशारचक्रपीठव्यापकमाह॥ तदंतश्चतु

र्दशारचक्रासनमन्त्रया विन्यस्य॥ तं चतुर्दशारचक्रासनम इति मंत्रेण चतुर्दशकोण
स्थानानि ललाटादीनि संस्पृश्य व्यापकं विन्यस्य चतुर्दशकोणेषु न्यसेच्छक्तिश्चतुर्दश
सर्वसंक्षोभिकाद्यास्तु॥ सर्वसंक्षोभिण्याद्याः सर्वसंक्षोभिणी सर्वविद्रावणी आकर्षि
णी आह्लादकारिणी संमोहिनी स्तंभिनी जंभिणी वशंकरी रंजनी उन्मादिनी अर्थसा
धनी संपत्ती रूपिणी॥ मंत्रमयी द्वंद्वक्षयंकर्यः॥ सर्वज्ञाः पूर्वाः॥ तत्कोणानि प्रतिज्ञापू
र्वकमाह॥ तस्य कोणानि वक्ष्यहं॥ ललाटे दक्षनागे च दक्षगंडांसमध्यतः॥ पार्श्वांतरू
रुजंघांतर्वामजंघादिपार्श्वतः॥ वामोरु वामपार्श्वे तु वामांसे वामगंडके॥ ललाटे वाम
नागे च तथा वै एष इत्यपि॥ दक्षनागे ललाटस्यैव ललाट इति प्रकृतत्वात् दक्षगंडे द
क्षांसमध्यं तदित्यर्थः॥ पार्श्वांतरूरुजंघांत इति त्रिभिरपि दक्ष॥ दक्षपार्श्वे मुज्यते वाम
जंघादित्र्यष्टः शिष्टार्था रंजयोदकः॥ वामे नतु इत्यत्रापि मध्य इति योज्यं॥ एवमि

यो॰ कृ॰ तिशिरसः पृष्ठमंसे मेरुत्तवामयोः प्रथमं ललाटे पादनात् ललाटत्रिरसः पुरस्ताद्भागः॥
९८ बहिर्दशारचक्रव्यापकमाह॥ ततो दशारचक्रायनम इति मंत्रेण दक्षस्तनादि दशकोणानि
संस्पृश्य व्यापकमपि न्यसेदिति मोऽन्तर्दशारचक्रस्य कोणान्याह॥ तस्य कोणानि
दक्षनासिकामूलनेत्रके॥ कुक्षी वायुकोणेषु जानु पदगुदेषु च॥ अग्निनैर्ऋतवज्रा
त्तकोणयोश्च तस्य दशारचक्रस्य कोणानि दशासु दक्षास्यादिस्थानेषु भावनीयात्यर्थ
॥ कुक्षीशवायुकोणेषु छांदसत्वात्॥ द्विवेवकुवचनं॥ जानुद्वयमारभ्य रूदयपर्यं
तं अग्निशाख्येन लक्ष्यते॥ तेन अग्नेरुपरिभागः॥ प्राचीमधोभागः॥ प्रतीचि दक्षिणवाम
पार्श्वे दक्षिणेशे चैवा वाऊलक्ष्यते॥ तेन वामबाहुमूलमीशकोणं॥ वामोरुमूलं वायु ९८
कोणं॥ दक्षिणोरुमूलं नैरृतकोणं॥ दक्षिणबाहुमूलं विह्निकोणं सुगममन्यत्॥ दश
कोणेषु न्यस्तव्याः॥ शाक्तीराह॥ न्यसेत्तु नः॥ सर्वसिद्धिप्रदायाः सर्वसिद्धिप्रदा॥ सर्वसं

पत्प्रदा सर्वप्रियंकरी सर्वमंगलकारिणी सर्वकामप्रदा सर्वदुःखप्रमोचनी सर्वमृत्यु
प्रशमनी सर्वविघ्ननिवारणी सर्वांगसुंदरी सर्वसौभाग्यदायिन्यः शोभस्तु॥ अंत
र्दशारव्यापकमाह॥ तदंतश्च दशारादि चक्रायनम इत्यपि॥ विन्यसेदिति॥ तदंतर्बाह्य
दशारादि चक्राय नम इत्यपि॥ विन्यसेदिति॥ तदंतर्बाह्यदशारांतरं दशारचक्राय नम
इति मंत्रेण दक्षनासादि दशकोणानि संस्पृश्य व्यापकं विन्यसेदशकोणेषु न्यस्तव्या
ः शक्तीराह॥ तस्य कोणेषु सर्वज्ञाद्याश्च विन्यसेत्॥ सर्वज्ञाद्या सर्वशक्ति सर्वै
श्वर्यप्रदायिनी सर्वज्ञानमयी सर्वव्याधिविनाशिनी॥ सर्वाधारस्वरूपा सर्वपापह
रा सर्वानंदमयी सर्वरक्षास्वरूपिणी सर्वेप्सितफलप्रदाः॥ सप्त मन्यत तस्य कोणान्या
ह॥ दक्षनासास्र घ्रिणी स्तनं वृषणमेव च सीवनी वाम मुष्कं च स्तनं सक्षिणी नासिके॥
नासाग्रे चैव विज्ञेयं कोणं दशकं तथा॥ स्यष्टं अष्टकोण चक्रव्यापकमाह॥ तदंतश्च

यो॰हृ॰ अष्टकोणादिचक्रायनमइत्यपि॥ विन्यसेति॥ तदंतईशानांतरष्टकोणादिचक्रायनम
८८ इतिमंत्रेणचिबुकाद्यष्टकोणानिसंस्पृश्यव्यापकंविन्यस्यअष्टकोणचक्रस्यादि
त्वेत्रिकोणादितरचक्रेन्यः॥ प्रथममुक्तत्वात्तदष्टकोणेषुन्यस्तव्याःशक्तीराह॥
तस्यकोणेषुवशिन्याद्यष्टकंन्यसेत्॥ तस्याष्टारकस्यकोणेषुवशिन्याद्यष्टकंवशिनी
कामेश्वरीमोदिनीविमलारुणाजयिनीसर्वेश्वरीकौलिन्यः तस्यकोणाष्टकमाह॥ चि
बुकंकंठहृदयनाभीनांचैवदक्षिणं॥ तेषांपार्श्वचतुष्कंचमणिपूरादिवामकं॥ चतुर्णां
चपार्श्वानामेतत्॥ कोणाष्टकंपुनः॥ चिबुकादीनांपार्श्वचतुष्कंदक्षिणंमणिपूरादिमणि
पूरकंनाभिस्थानंनाभिहृदयकंठचिबुकानांपार्श्वचतुष्कंचैतत्॥ कोष्टकंअनंतरमायु ८८
धावरणन्यासमाह॥ हृदयस्थत्रिकोणस्यचतुर्दिक्षुबहिर्न्यसेत॥ शरचापौपाशांकु
शाविति॥ कामेश्वरीकामेश्वरयोःशरचापौपाशांकुशौचेत्यायुधचतुष्टयंमिलितं

न्यसेत्॥ शरचापौपाशांकुशाविति॥ कामेश्वरीकामेश्वरयोःशरचापौपाशांकुशौ
चेत्यायुधचतुष्टयंमिलितंन्यसेत्॥ अत्रैववक्ष्यति॥ बाणान्नेत्रेत्रचबौश्चापौकर्णेपाशद
येन्यसेत्तदित्यादि॥ हृदयमेमनुकोणस्थाइतिहृदयमध्यस्थानेनिम्नत्रिकोणकारोहृद
यस्थत्रिकोणमुच्यते॥ तस्यचतुर्दिक्षुशरादिकामेश्वरीबाणान्न्यसेत्॥ ततस्त्रिकोण
व्यापकमाह॥ त्रिकोणायनमस्तस्य॥ विन्यस्य इति॥ त्रिकोणायनमइतिमंत्रेणरेखा
त्रयंसंस्पृश्यव्यापकंविन्यस्यत्रैकोण्यन्यस्तव्यादेवीराह॥ विन्यस्यतस्यकोणेषुअग्रद
क्षोत्तरेषुच॥ कामेश्वर्यादिदेवीश्चमध्येदेवींचविन्यसेत्॥ तस्यत्रिकोणस्यअग्रद
क्षोत्तरेषुकामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमालिनीस्तासांकामेश्वर्यादिदेवीनामध्येदेवीं
चविन्यसेदिति॥ मध्येवैंदवश्रीचक्रेदेवीप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपांत्रिपुरसुं
दरींविन्यसेदित्यर्थः श्रीचक्रन्यासमुपसंहरति॥ एवंमयोदितोदेवीन्यासोगुरुतम

क्रमः॥स्पष्टमेतत्॥अतस्त्वयाप्येतदन्यासजातं गोप्यमित्याह॥एतद्गुप्ततरं कार्यं
त्वया वै वीरवंदिते॥समयस्त्वायकौलिकासमयाचारनिष्ठायदेवं॥पशुसमयाचारं
परामनरत्यमित्यर्थः॥ननु कौलिकसमयस्त्वायसर्वस्मै देयमनेनाह॥नाशिष्याय करा
चन समयस्त्वायाप्यशिष्याय न देयमन्येन मयाप्येतत्॥तदन्यतो पिशुराप्रकटीकृत
मित्याह॥गुप्ताद्गुप्ततरं चैतत्तवाप्यप्रकटीकृतं गुप्ताद्गुप्ततरं रहस्याद्रहस्यतिरहस्य
त्वात्॥एतत्त्वन्नद्रहान्तविमर्शात्मिकायाः श्रियस्तमायाख्यपियतोमयाप्यप्रकटीकृ
तं पुरान्यस्मैनप्रकटीकृतमिति तात्पर्यं॥अस्य वन्यासस्य पुनः प्रकारांतरमाह॥मू
लदेव्यादिकं न्याससमन्वितं तं पुनन्यसेत्॥पूर्वमाणिमादिमूलदेव्यंतं श्रीचक्रावर
णदेवतानां न्यासं कुर्यादित्यर्थः॥मूलदेव्यादिन्यासप्रकारमाह त्रिरस्त्रि कोणे पूर्वा
दिकामेश्वर्यादिकं न्यसेत्॥मूलदेव्यादिकमित्यनेनैव त्रिरस्त्रि कोणे त्रिरस्त्रः॥

कपालमध्येनिम्नं त्रिकोणाकारमस्ति तदाद्येमुदुत्तरं दक्षपतेत तत्र पूर्वादि आदि त्रा
ष्टतद्दक्षिणोत्तरयोर्यहणं कामेश्वर्यादिका आदि त्राष्टातत्र ज्येश्वरीन्नगमालिन्यो
गरसेत त्रिरस्त्रिकोणाकारमस्ति नद्याद्येमदुत्तरं दक्षपतेतत्र पूर्वादि आदित्राष्टात्
दक्षिणोत्तरयोर्ग्रहणं॥कामेश्वर्यादिका आदि त्राष्टातत्र ज्येश्वरीन्नगमालिनीर्विं
न्यसेदित्यर्थः॥आसुधावरणन्यासमाह॥वामनेत्रन्तुवोश्वापौकर्णोपात्राद्वयंपु
नः॥स्रणिद्वयं तु नासाग्रे दक्षिणं स्तु विन्यसेत्॥वामन्तु कामेश्वरकामार्श्वयोर्नेत्र
योश्वापौन्तुवोःपात्राद्वयं कर्णद्वये स्रणिद्वयं कर्णद्वये स्रणिद्वयं तुनासाग्रेनासान्य
पार्श्वयोः नेत्रे कर्णे नासाग्रे इति॥नैकवचनप्रयोगो द्विवचनोपलक्षणार्थं दक्षिणाधामि
ति॥कपनादेषु दक्षिणे कामेश्वरस्य वामे कामेश्वर्या आसुधानि विन्यसेदित्यर्थः॥न
त्रिन्यायावरणन्यासमाह॥मुंडमालाक्रमेणैव न्यसेद्वारदेवताष्टकं॥मुंडशिरस्तस्य

यो·रु· माजाक्रमेणाष्टविंस्तुपरातोवागधिष्ठात्रिणांवशिन्याद्यानांदेवतानामष्टकंन्यसेत्
७१ ॥ ननु ॥ बैंदवचक्रास्युपरिस्थईचंडाधुम्नंतानास्त्वावृमचानांन्याः सकिमिति
नोताइत्याह ॥ बैंदवादीनिचक्राणिन्यस्तव्यानिवरानने ॥ बैंदवादीनिचक्राणिचतु
रस्रांतानिनववचक्राणिन्यस्तव्यानिस्थूलंतातश्चईचंडाद्यमंन्तंतानिजावनीया
नि ॥ अतस्थूलन्यासप्रसंगेस्थूलानामेवन्यासोविधीयतइतिज्ञाचेः ॥ सर्वज्ञाद्यावरणा
न्यासमाह नेत्रेमूलेत्वपांगेचकर्णपूर्वोत्तरे पुनः चूडादिकेचलिंगाद्येशेषाद्ये
करणाष्टस्वयो ॥ कर्णोत्तरंकर्णस्यपश्चाद्भागः चूडादिकेचूडामात्राद्यादिलिंगाद्वैतर
पिकर्णोत्तरानंतरंन्यसेदिति ॥ संप्रदायः ॥ लिंगात्रिरःपश्चात्लिंगस्थलं ॥ अव ७१
दरेवकोर्ध्वः ॥ चूडादिनेत्रमूलापांगकर्णपूर्वपृष्ठेषुसर्वज्ञादीनांदशानामष्टं
विन्यसेत् ॥ अथतासामेवाद्यंअवदुकर्णपृष्ठपूर्वान्नेत्रापांगमूलेषुविन्यसे

दिग्वर्य ॥ ननुत्तंसर्वज्ञादीनांनामविन्यसेत् ॥ अथतासामेवाद्यंअवदुकर्णपृष्ठ
पूर्वानकीर्तितंकथमत्रताराबन्यस्तव्याकथ्यते ॥ अतस्तमोरपिमध्येज्ञास्थाने
षुपारिशेष्यात्सर्वज्ञाद्याणवन्यस्तव्या इतिगलतेसर्वसिध्याद्यावरणन्यासमा
ह ॥ सर्वसिध्यादिकंकंठेभ्रादक्षिणेमनविन्यसेत् ॥ स्पष्टमेतत् ॥ सर्वसंक्षोभिण
याद्यावरणन्यासमाह ॥ हृदयमनुकोणस्थाशाक्तमोपिचपूर्ववत् ॥ प्रदक्षिनम
नुकोणस्थाशाक्तमथमनुईशकोणनिवासिन्यः सर्वसंक्षोभिण्याद्यान्यस्तव्याइ
तिशेषः अनंगकुसुमाद्यावरणन्यासमाह ॥ नाभौत्वष्टदलंतत्तुवंशेवामेचपा
र्श्वके ॥ उदरेसव्यपार्श्वेन्यसेदादिचतुष्टयं ॥ वंशावामांतरालादि ॥ चतुष्टयं
॥ वंशावामांतरालादिन्यसेदन्यच्चतुष्टयं ॥ नाभौनाभिप्रदेशे अष्टदलंपर्यंतहृ
मेंशेवंशाष्टशास्थिनिसव्यपार्श्वेदक्षिणवंशावामांतरालादिवंशावामपार्श्वयो

रंतराले॥ वामपार्श्वंपुरोत्वागयोरंतरालं पुरोनागदक्षपार्श्वपृष्ठवंशयोश्चांतराले
प्रसृते॥ अनंगचतुष्टयं अनंगरेखा अनंगवेगिन्यनंगांकुशा अनंगमालिनीनां चतु
ष्टयं॥ नाभिदेशस्थपश्चिमादादक्षिणं॥ अनंगकुसुमादीनां चतुष्टयं॥ तान्यादिमे
कृतामनंगरेखादीनां चतुष्टयं न्यसेदित्यर्थः॥ कामाकर्षिण्याद्यावरणन्यास
माह॥ स्वाधिष्ठानेन्यसेत्तस्य पूर्वादक्षावसानकं॥ स्वाधिष्ठानकमलप्रदेशस्य
स्य पूर्वांतपूर्वदिगादिनागमारभ्य दक्षावसानकं दक्षिणादिगवसानकं॥ पर्यंत
चतुर्दिक्षु प्रतिदिशं चतस्रः चतस्रः शक्तयः कामाकर्षिण्याद्याः क्रमेणान्यस्तव्या
॥ ननु कामाकर्षिण्याद्याः कथममुमीयंत इति चेदुच्यते॥ पूर्ववदेव पूर्वोक्तस्य ८२
क्रशक्तीनां नामग्रहणात्॥ पारिशेष्यात् नामान्युक्तान्यवसीयंत इति सर्वं संके
तितादिमुद्राशक्त्यावरणन्यासमाह मूलाधारेन्यसेन्मुद्रादशकं साधकोत्तम॥

॥ मूलाधारे मूलाधारप्रदेशे शिष्टस्पष्टं॥ ननु किं मूलाधारे मुद्रादशकं ध्यानेन
न्यस्तव्यमित्याशंकायामाह॥ पुनः सव्ये च वंशे च वामे चैवांतरालके॥ ऊर्ध्वाधो
दशमुद्रास्वऊर्ध्वाधोवृक्षितं पुनः॥ पुनश्शाष्टात्नानौत्वष्टदलं तदतपत्राष्टदल
न्यासोक्तस्थानानि उच्यंते॥ वंशे पृष्ठवंशे सव्ये च पार्श्वे चकारात् उत्तरयोर्ग्रह
णं वामे चैवांतरालके॥ पृष्ठवंशवामपार्श्वांतराले चकारात् वामपार्श्वाद्यंतराला
निगृह्यंते॥ कोर्थः पृष्ठवंशादिद्विवामव्याद्यंतराले चोर्ध्वास्तत्र दशमुद्रान्यसेत् न
त्वधोध इति किं मांतरस्थानेद्वयं नेत्याह॥ ऊर्ध्वाधोवृक्षितं पुनरिति॥ अंतरोर्ध्व
स्थानद्वयं इं देशानदिशोर्मध्येस्थानमस्यप्रकीर्तितं॥ नैरृतावृदिशोर्मध्येस्था
नमस्यप्रकीर्तितमिति नत्ववितर्दिन्यामस्य हुक्करीत्या दशलोकपालार्चनरीत्या
स्थानद्वयमत्रिष्टतु ऊर्ध्वपयस्थानद्वयमित्यर्थः॥ ब्रह्माण्याद्यावरणन्यासमाह॥

ब्रह्माण्याद्यष्टकं दक्षजंघायां॥ विन्यसेदित्यनुषंगः॥ शिष्टं स्पष्टं॥ ननु दक्षजंघायां
न्यसेदित्युक्ते तासां कानि स्थानानीत्याह॥ ताश्च पूर्ववत् ब्रह्माण्याद्याः पूर्ववत्॥
पुनः सव्येवं शेषे चेत्युक्तस्थानेषु अत्र एवं रीत्यैव पश्चात्॥ नागोलसत्ते॥ दक्ष
जंघयाः पश्चिमादि चतुर्दिक्षु वामव्याघंतरालेषु च ता ब्रह्माण्याद्या न्यस्तव्या इ
त्यर्थः॥ अणिमाद्यावरणन्यासमाह॥ वामजंघासमारभ्य वामादिक्रमतोपि च॥
सिद्ध्यष्टकं न्यसेत्तेषु दक्षपार्श्वतले न्यसेत्॥ वामजंघासमारभ्य वामजंघायां पश्चि
मजांगमारभ्य वामादिक्रमतोपि च॥ वामांतरालविक्रमेणान्येषु पूर्वोक्तस्थानेषु
सिद्ध्यष्टकं न्यसेदिति शिष्टं दक्षपार्श्वतले न्यसेत्॥ उक्तन्यासोत्कर्षं दर्शयन्नुपसं ८३
हरन्फलमाह तं वा सन्नं विधत्ते॥ कारणत्वस्तन्यासं दक्षाद्यमिवोदितं एवं विन
स्य देवेशस्वात्मानं दिनाचिंतयेत् कारणपञ्चकाचाविमर्शासामरस्यरूपात्तन्निस्थि

तं जगद्रूपा रौपारौपादीपमीव्यस्तमहान्यासे कारणानुरूपं एवं मुक्तप्रकारे
णउदि॥ तं कश्चिन्न्यासं विन्यस्यात्मनो दैनं चिंतयेत्॥ श्रीचक्रात्मवान्न्सत्र॥
किं कान्तस्य देहात्मयमैव रत्यक्रतेन विज्ञात्मन दधिष्ठान्तापरामाच स्वात्मनो
प्यन्ने दंन्ताव मेदित्यर्थः॥ उक्तैस्त्रिभिः षोढादिन्यासैः परचिदानंदलहरीणां ना
वयन्परपकहरयोवास्यपूजाक्रियायोग्यतात्मैकरमुद्रादिन्यासं कुर्यादित्या
ह॥ तनश्च करमुद्रादिन्यासं कुर्यात्समाहितः॥ ततः त्रिविधन्यासानंतरं कर
मुद्रादिन्यासं॥ कारणात्मपरामर्शकार्यरूपांगुलिस्थितां॥ करोमि विन्यसेन्मु
द्रिकरयोः स्पर्शबोधिनी मित्यनिमुक्तवचनो करीत्या करमुद्रिन्यासस्त्वादि यंस
न्यासस्य जातावेकत्वं समाहितः करमुद्रादिन्यासस्य तुः शतीशात्यो क्रोऽतोना
त्रोच तेकेवलं नाम्नेवगस्तेमत्रमुक्तविद्यान्यासमाह॥ मूर्द्धिगुसे च हृदये नेत्र

मो॰रु॰ त्रितयमाचरेत्॥ श्रोत्रयोर्युगले देवि मुखे च तु जयो पुनः॥ पदे जानुनि नाभौ च विद्यान्या
८४ संसमाचरेत्॥ जानुनि जानुनो विद्या बीजं त्रमेण न्यासो विद्यान्यासः मूर्ध्नि वाग्भव
बीजं॥ हृदये शक्तिबीजं॥ गुह्ये कामराजबीजं॥ इत्येवं स्थानत्रये बीजत्रयमुच्च
रन्न्यसेदित्यर्थः॥ करशुध्यादीनान्यसान्याह॥ करशुद्धिं पुनः श्रैवक्ष्यासनाति
पंउगकं॥ श्रीकुमारीस्ववाग्देवी॥ वाग्देवत्रिन्यायः श्रीकुंभन्यासः स्वच्छरसंमहो
कतत्तांतरमसि हत्तानांत्रोक त्रिपंस्पष्टं॥ कामेश्वर्यादि देवीनांन्यास समाह आ
धारे हृदये पुनः शिखायां वै देवस्थाने अग्निचक्रादिकान्न्यसेत्॥ वै देवस्थाने शि
खायामिति व्यत्ययेन क्रमोक्तेयः वै देवस्थानं दीपाकारो ईमात्रस्थलाटे वृत्त इ ८४
ष्यते॥ इति पूर्वोक्तं ललाटं॥ शिखानाम ऊंउ लिम्या अयं शिवस्य विश्रांतिस्थानं॥
अत्र श्रुतिः॥ तस्याः शिखायाः मध्ये परमात्मा व्यवस्थित इति तेन तथा श्रिस्थानं॥ व्र

लरंध्रं जत्तते॥ अग्निचक्रादिकाः अग्निचक्रे कामगैर्याजमोमित्रीत्रनाथात्मके
कामेश्वरी देवी रुद्रात्मशक्ति श्रीपादुकां पूजयामि॥ सूर्यचक्रे जालंधरपीठे षष्ठी
शानाथात्मके कामेश्वरी देवी विष्णात्मशक्ति श्रीपादुकां पूजयामि॥ सोमचक्रे पू
र्णगिरिपीठे उड्डीशनाथात्मके जगमालिनी देवी ब्रह्मात्मशक्ति श्रीपादुकां पूजया
मि ब्रह्मचक्रे उड्याणपीठे श्रीचर्यानाथात्मके श्रीमहात्रिपुरसुंदरी देवी परब्रह्मात्म
शक्ति श्रीपादुकं पूजयामि॥ मनः इति मंत्रैर्न्यसेत्त्वात्क्रमः अग्निसूर्यसोमब्रह्म
चक्रादिकाः अग्निचक्रादिकाः कोर्थः आधार हृदयमन्त्रमध्यब्रह्मरंध्रेषु वह्निसूर्य
सोमचक्रेषु कामगिरिजालंधरपूर्णगिरिमुड्डियानपीठेषु रुद्रविष्णुब्रह्मपरब्रह्म
चक्रेषु कामेश्वरी वज्रेश्वरी जगमालिनी महात्रिपुरसुंदरीन्न्यसेदित्यर्थः॥ अग्नमे
वार्थः॥ संप्रदायविद्भिर्देशिकैः पद्धतिषु प्रपंचितः तत्न्यासमाह॥ तत्त्रयं समस्ता

चविद्यावीजत्रयात्वितं पादादिनाभिपर्यंतं मागलं शिरस्स्तत्त्वाव्यापकं मेतिविन्यस्य
तत्तत्रयं चात्मविद्याशिवतत्त्वानां त्रयं समस्तं च तत्त्वत्रयसमष्टिरूपं तुरीयतत्त्वं ॥ त
दुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ धरादिमायांतमात्मतत्त्वस्यांतर्गतं स्मृतं ॥ शुद्धविद्येश्वरसदाशि
वविद्याख्यतत्त्वगाः ॥ शिवशक्तिद्वयं चैव शिवतत्त्वं प्रकीर्तितं ॥ प्रमानमेयमयमिति
त्रयमेतत्त्रयात्मकं ॥ एतत्त्रं शिवतत्त्वं सर्वं तत्त्वमयं स्मृतमिति ॥ विद्याबीजत्रया
त्वितं विद्याबीजानि वाग्भवकामराजशक्तिबीजानि एतद्बीजसमुदायरूपं तुरी
यबीजं तैश्चतुर्भिर्बीजैरन्वितं पादादिनाभिपर्यंतं तस्मष्ट ॥ आगलान्नाभिदेशात्मध्या
त्‌नाभ्यागलं न्यसेत् ॥ शिरसः इति पंचमी सामर्थ्यात्‌ गलादिति लभ्यते ॥ कोर्थः ॥ ८५
आत्मविद्याशिवतुरीयतत्त्वानि मूलविद्यावाग्भवकामराजशक्तितुरीयबीजा
दिकानि चतुर्भिर्न्यसेत् तान्मुच्चार्य पादादिनाभिपर्यंतं नाभ्यादिगलांतं गलादिशिरोंत

संस्पर्शव्यापकं न्यसेदित्यर्थः ॥ अथोपि परा हंतात्वावतामाह ॥ स्वात्मीकृत्य परं पु
नः परं विश्वोत्तीर्णं तेजः पुनः स्वात्मीकृत्य पूर्वं श्रीचक्रात्मा सा नेतरं स्वाच्छेदेन चिंत
येदिति स्वात्मीकृत्य पुनः करशुध्यादिन्यासनं तरं स्वाच्छेदेन विंतयेदिति साम्यात्त
मायोपरागे स्वात्मतया विज्ञाव्येत्यर्थः ॥ अमृतास्रावनमाह ॥ संतर्पयेत् सुनर्देवी
सौम्याग्रेयामृतद्रवैः ॥ सौम्यब्रह्मरंध्राधोमुखसहस्रारकमलकर्णिकामध्यगत
पूर्णसोममंडलमध्यस्थाग्निकोणतस्समन्तात्स्रवमनेकांत्तरात्मसपरार्द्धकला
रूपमाग्रेयं द्वयोरमृतानलकुंडल्योरधऊर्ध्वप्रसृतोर्मोर्निर्मिताकासामरस्या
त्मृत्वरद्रमृतद्वासारैः संतर्पयेत् आप्लावयेत् अयमेव संप्रदायविद्भिर्पेशिकैः
पद्धतिषुपसन्यासइत्युच्यते ॥ एवमुक्तचतुर्विधन्यासमनुवादपुरस्सरमुपसं
हरति एवं चतुर्विधो न्यासः कर्त्तव्यो वीरवंदिते ॥ षोढान्यासो गिमात्मायमूलरे

यो. हृ.
९६

व्यादिकम्प्रिये॥ करसुध्यादिकः शैवसाधकेनस्तु सिद्धये॥ एवमुक्तप्रकारेण षोढा
न्यासादिः सुसिद्धये सुखेनन्याससामर्थ्यात्तन्निराकृतत्वम्नन्तरपापरमनिशं — सप्रा
णयेसाधकेनतुसुलक्षणाकर्त्तव्यः नतुसिद्धेनतस्यमुक्तत्वात्॥ तदुक्तं विज्ञानभैरवत्र
हरकैः॥ यैरेवपूज्यतेद्रव्यैस्तर्प्यतेवापरापरः॥ यश्चैवपूजकःसर्वस्सएवैककपूज
नमीति॥ इतिन्यासचतुष्टयस्यकालभेदेनविनियोगमाह॥ प्रातःकालेयवापूजाका
ले॥ वाहोमकर्मणि॥ जपकालेष्ववातेषां विनियोगःएषकः॥ पूजाकालेसमस्तंवा
कुर्यात्साधकसत्तमप्रातःकालेषोढान्यासः॥ पूजासमयेशिमादिन्यासः॥ होमका
लेमलदेव्यादिन्यासे जपकालेकरसुध्यादिन्यासं कुर्यादित्यमेएषकः एषकविनि ९६
योगः अथवापूजाकालेसमस्तंचतुर्विधंन्यासंकृत्वासाधकंपुंगव॥ साधकश्रेष्ठः
चतुर्विधन्यासकरणसामर्थ्यात्विचार्यमाणपापशाजानत्वात् अन्यासक्रमोहत्ता

त्यक्तता॥ वाषड्विंशत्तत्त्वपर्यंतमासनेपरिकल्पयेत्॥ गणादियोगिनीनांतुमंत्रेणायुव
जिरदेत॥ षड्विंशत्तत्त्वपर्यंतंतत्त्विमादिशिवांततत्त्वसमुदायमासनेपरिकल्पयेन्म
रीयोनामाचारत्वात्॥ आसनेश्रीचक्रंपरिकल्पतदुक्तंश्रीपराक्रमे॥ हस्तरोजां
तरेव्यापितत्त्वप्यिव्यादिशिवांतिमं॥ सौवर्णंजलकुसुमतेपेणासनतांनयेत्॥ गुणा
दियोगिनीनामात्मत्रसमस्तकटपरमध्याहार्यम्आदिपदेनयुक्तनरसंप्रदायकुल
कौलनिर्णरः॥ रहस्यातिरहस्यपरापररहस्ययोगिन्योरसंतेवलिपूजांनत्रनिपंदुः
वलिःपूजोपहारेपिंडनेदेकणेशिवेति॥ महाकविनिरप्युक्तंश्रवचितवलिपू
ष्यादिनेतिकोर्थः॥ जाविनात्मपूजाकरणात्॥ यघहासेवहृत्स्माणंतत्त्वांतरमाच
रेदितस्यदुक्तरीत्यातर्पणार्थंसुद्वारारंतत्त्वसमुदायरूपंचक्रेविनात्यसमस्तप्र
कटगुप्तगुप्ततरसंप्रदायकुलकौलनिगर्भरहस्यातिरहस्यपरापरातिरहस्य॥

यो॰हृ॰ योगिनीश्रीपादुकाम्भो नमः इति योगिनीमूलमंत्रेणस्वशिरसि पूजां कुर्यादित्यर्थः॥
८१ अतएवश्रीसपूज्यां सर्वांमप्याराध्य तेन कुर्यादिति सूच्यते॥ अथात्मविघ्ननिरासमाह॥
पिंडरूपपदंगच्छद्रेचनाद्विघ्नं निहन्ति॥ गुरुहन्मुद्रांतु विन्यस्यासनेन सुंदरी॥ गुरुहन्मु
द्रमर्द्दं सु गुरुचक्राच्छेन गुरुरंध्रे प्रांतरालं लक्ष्यते॥ मुखचक्राच्छेन मुखरंध्रमबोधनलाटं ल
क्ष्यते॥ गुरुहन्मुखमर्द्दं सुचतुर्थं विन्यस्यासनेन सौत्रामपविद्यामाबीजचतुष्टयमन्या
सेन पिंडं कुंडलीस्थानगुरुरंध्रे प्रांतरकंदो लक्ष्यते॥ रूपपदेति व्यत्ययक्रमोऽयं॥ प
दं हंसः पदं चक्राच्छेन हंसस्थानं हृदयं लक्ष्यते॥ रूपं बिंदुरूपचक्राच्छेन बिंदुस्थानं ल
लाटं लक्ष्यते॥ यंत्रपितृराच्छेन मन्त्रविन्यस्तत्रैमणिरिवग्रेप्यते तद्विघ्नमूलं ब्रह्मरंध्रं वि ८१
न्यसं लक्ष्यते॥ तच्चतुष्टयमेतत् विघ्ननिहंतकोऽर्थः साद्दिस्थानचतुष्टये विद्याबीज
चतुष्टयन्यासेन॥ पातालादिपुलोकेषु येविघ्नाः निहताः॥ इत्यंतिमुक्तवचनो

क्तरीत्या पातालादिरूपेणापिंडपदरूपरूपातीतस्थानानि कंदहृदयललाटब्र
ह्मरंध्राणि निर्दिष्टानि तेन तत्तच्चिन्मात्रपदविघ्नांतिर्निरासइत्यर्थः॥ ए
तेन सर्वमपि वासपूजानंतरकुर्यादित्युपलक्ष्यते॥ अंतर्यागपरहस्यैवयागगृ
हांतरत्वात्तत्र तद्विघ्नान्निरस्य बहिर्यागगतानां विघ्नानामुत्सारणं कुर्यादित्या
ह॥ यागमंदिरगांश्चैव विघ्नानुत्सार्य मंत्रवित्॥ अपसर्पंतु ये भूता ये भूता भुवि
संस्थिताः ये भूता विघ्नकर्त्तारस्ते गच्छंतु शिवाज्ञया इति अस्त्राय फडिति मंत्रवि
त्साधको निर्गच्छतो विघ्नान्निजवामांगसंकोचात् मार्गं दत्वोत्सार्य अनिगता
न्नो गतान् हृद्यां स्वविघ्नानुत्सारयेदित्याह॥ पार्ष्णिघातेन भौमांश्च नाराचेन नभो
गतान् अस्त्रमंत्रेण दृष्ट्या दिव्यान्विघ्नान्व्यपोहयेत्॥ व्यपोहयेत् निःसारये
त् निर्गच्छता विघ्नानां पुनरप्रवेशाय वह्निप्राकारं भावनामाह॥ दिक्षुधो ऊर्ध्वं तनो ब

यो॰हृ॰ ९८ ह्निप्रकारं परिभावयेत्॥ संविदग्नौ महासारे विमर्शैकशरारिणि॥ तेन भासमिदं सर्वं
जुहोम्यपुनरुद्भवमित्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या सर्ववस्तुतत्त्वं संविदेव महावह्निस्त
द्प्राकारेण दुर्ज्ञेयत्वात् सर्वतो दिक्षु परिस्फुरद्रूपपरसंविदात्मकमहावह्निमाकार
परिकल्पनभावनमात्रेण प्रकीर्त्तितत्त्वरूणानो विघ्नानामप्रकाशः परमः शिवः॥ रा
ह्निर्विमर्शरूपत्वात् तया सहितो नित्यसमवेतः स्वप्रकाशशक्तिर्वा भावनास्फुरत्तद्विमर्श
विज्ञोमरीचयः॥ तैः सद्भावमतिवेद्यमंडलं तत्स्वरूपनमहंतया मतिरिस्मदुक्तरीत्या
सर्वसामान्यार्घाणस्वात्माहंभावभावनलक्षणमापूजमाभावयेदित्यर्थः॥ वाक्यार्थ
स्य एव क्रमस्यैव गुणाधिक्यमाह॥ अरुणाकल्पमुक्तं यं॥ अहादि परिवारं च विमृशते ९८
जोवभासकं॥ स्वसंवित्त्रिपुरादेव्यालोहित्यं तद्विमर्शनमिति प्रामाणिकवचनोक्त
रीत्या विमर्शविधारुणाकुङ्कुमोदयास्तमयरहितत्वात् ग्रहादिपरिवारं च विषयात्

रकामीति ग्रहा इंद्रियाणि तेषामादिर्मनस्तत्परिवारं च विविधविषयग्रहणलक्ष
णसंकल्पप्रसरप्रवाहप्रवर्त्तकमित्यर्थः॥ अत्रोपनिषत् धियो यो नः प्रचोदयादिति
॥ विमृशते जोवभासकं तदेवांतरं ज्योतिरिति कक्ष्याक्रमरीत्या बाह्यतेजोगुणप्रतीतिका
रणं बाह्यार्थास्तु सोमादयो ग्रहाः सूर्यस्य प्रधानत्वात् आदित्राद्ये नयं डगानिगद्यंते
स्पष्टमेतत्॥ बाह्यचक्रोद्धारमाह॥ सौम्याग्नेयप्लुतैर्विरोचनागुरुकुंकुमैः॥ मूल
मुद्धारयत्तत्स्यगालिखेच्चक्रराजकं॥ सौम्यं कर्पूरं सौम्यनामवाच्यकत्वात्॥ आ
ग्नेयं काश्मीरं काश्मीरजन्माग्निशिखेत्यमरः॥ गोरोचनां गोरोचनामगुरुकालागु
रुकुंकुमं घुसृणं तैः सुधयापुंकीकृत्य तेन स्वर्णादिमयेपदे॥ हेमरूप्यादिलिख्य
मूलं सौभाग्यविद्यामुद्धारयत्परेणाग्नेयकंजेरवयतिस्वयं चैहिस्त्वनितदोच्चर
न्चक्रराजं चतुरस्राममत्वात् तत्सर्वपूजाचक्रेष्वोप्युत्तमं सम्यक्समन्त्रिकोण

ताम्राक्षं संस्मरे देवं मनोहरं मित्यत्रिपुरकुंदनोक्करी मां नाद यतलेखमेवतत्तुक्तम
त्रिपुरकैः॥ कस्तूरीघुसृणं दुचंदनसुधाभिश्चकरांजलिं रवेदिति योगिनीमूलमंत्रेण
क्षिपेत् पुष्पांजलिं ततः॥ योगिनीनां प्रकटादीनां मूलमंत्रेण समस्तप्रकटेत्यादिना पूर्वो
क्तेन पुष्पांजलिं तत्तच्छ्रीचक्रे निक्षिपेत् पुष्पाणाममावे पिकार्यतामाह॥ मणि
मुक्ताप्रवालैर्वाविलोमम्नलविधायाः॥ अपप्रन्यं सर्वथा कुर्यात् विमृष्टं लोमं प्रतिलो
मं उच्चारितमासोनाम विषमावावाराष्ट्रः॥ काकाक्षिवरुणमत्र संयुज्य तेजम्पृ
न्यमविरहितं सर्वथागके नापि प्रकारेण कुर्यात् पुष्पाणाममावेमण्यादि निर्वांयो
गिनीमूलमंत्रेसौनाम्नविघयावा सर्वथा अपमृत्युचक्रं पूजमेदित्यर्थः तथाकरणे
निफलतामाह॥ मृन्मे विप्रोश्चनेकद्राः॥ मण्यादिभिः मृन्मे सति श्रीचक्रे अनेक दो
षाः सपर्यांतरायाः संभवेयुः सामान्यार्घविधानमाह॥ श्रीचक्रस्यात्मनश्चैव ८८

मध्ये र्घत्वं प्रतिष्ठयेत्॥ चक्रस्य पूर्वोक्करीत्योधनस्य साधकस्य मध्ये अर्घं वक्षमा
णरीत्या प्रतिष्ठयेत्॥ अर्घप्रतिष्ठामाह॥ चतुरस्रांतरालस्थकोणषट्केषु रेखादिषडा
सनानि संपूज्य॥ इत्यादिना आनंदभैरवाय इति च षडंतेन तर्पयेदित्यर्थः॥ चतुरस्रां
तरालस्थकोणषट्के आदौ चतुरस्रं लिखित्वा तदंतर्वृत्तं तदंतः षट्कोणं तन्मध्ये त्रि
कोणमिति मंडलं गोमयालिप्तभूतले मत्स्यमुद्राविलिखेदिति सामर्थ्यलभ्यं॥ तदु
क्तं॥ श्रीपराक्रमे॥ ततो गोमयसंलिप्ते चतुरस्रे चतुःस्थले॥ अधोहस्तसहस्तेन कृत
यामत्स्यमुद्रया॥ दिव्यगंधं तुल्यसुक्तं विलिखेदर्घमंडलं॥ वेदास्रवृत्तषट्कोणत्रिको
णान्यंतरेतरे॥ इति चतुरस्रांतरवृत्तांतरालषट्कोणेषु डासनानि संपूज्य आमता
र्णवपोतांबुजात्मचक्रसर्वमंत्रसाध्यसिद्धासनानि संपूज्य॥ त्रिकोणस्यांतरे पुनः
पीठानि चतुरो दिविकापूजा इति क्रमात्॥ अर्चयित्वा॥ षट्कोणांतरस्थत्रिकोणमध्ये

मो·कृ· १०१ कामगिरिपीठं पूर्णगिरिपीठं जालंधरपीठं उड्डीयाणपीठं चक्रमात् ॥ त्रिकोणकोणे
तु त्रमेण मध्ये चैकमर्चयित्वा संपूज्य तत्राधारं प्रतिष्ठु तत्रार्घपात्रे तु वह्नेर्दशकला यजे
त् ॥ अर्घपात्रेऽस्याधारे तत्र पात्रं प्रतिष्ठाप्यास्य व्याधारं तन्मध्ये वह्निबिंबमभ्यर्च्य मेतत्प
रितः कलाः अभ्यर्च्यात् तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ षट्कोणं तस्मिन्कोणे तु वह्निबिंबे कलास्तु
ते ॥ आवास्याधारतो देवि पूजयेमं त्रिवृत्तम् इति क्रमात् ॥ यादिक्षांत दशवर्णपूर्वकं स्व
स्वक्रमकर्णादीशां कलाधूम्रार्चिरादयाम्यजेत् तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ यादिक्षांतांस्तिव
र्णानि कलावाह्नेः सुरेश्वरि ॥ एताः कलाः समभ्यर्च्याः स्वस्ववर्णैर्यथाविधि स्वबीजा
द्याश्चतुर्थ्यंतनाममध्यनमोंतिमान् अत्र मोक्षा वह्निकलामंत्रा नामानि प्रस्तुमो ग्रतं ॥ १००
धूम्रार्चिर्ज्वलिनी त्वक्कानकपिला विस्फुलिंगिनी ॥ ज्वालामालिन्यर्चिष्मती तद्वैहव्यवाहि
नी ॥ अष्टमी कव्यवाहा च रौद्री संहारिणी तत इति ॥ तत्र पात्रं प्रतिष्ठाप्य तत्र सूर्यकलाय

जेत् ॥ पात्रे सूर्यकलाश्चैव कभादिठादशार्चयेत् ॥ पात्रमभ्यर्च्य पात्रमध्ये सूर्यबिंब
मभ्यर्च्य तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ अथ भद्रा लिंगं रवेस्थापयित्वा ततोपरि द्वादशा सूर्य
बिंबं च सम्यावास स्वमंत्रतः ॥ अत्र संपूजयेदिति अत्र सूर्यकलाः पूजयेत् ॥ कादिठा
ठांतं डनांतं च वर्णानां तु क्रमोत्क्रमात् ॥ इयं इमं च वक्ष्ये कलाश्च तदेतेतरमित्यस्म
दुक्तरीत्या कादि ककारादि भकारादि वर्णयुक्ताद्वादश सकलाः क्रमात् तपिन्याद्या
द्वादशार्चयेत् ॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ कादिठांताक्षरा देवि मूर्तिनाम्नास्य संप्रोरिता ॥
तपिनी तापिनी चैव रोधिनी शोषिणी तथा ॥ एताः सौरकलाश्चैव व्युत्क्रमात् डादिचां
तिमा इति कवादि कथनात् मकारादयो वह्निः कला दशाक्षकारादयः षोडशकलाः सो
मकला इति गम्यते ॥ तत्र पात्रे लवंगादिभिः सुगंधिकुसुमैर्वापि मिश्रितसलिलमापूर्य त
स्मिन्निजु मं उलस्थमभ्यर्च्य तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ एलालवंगकंकूलजातिफलमु

यो· कृ०
१०१

संपुतात्॥सुगंधिकुसुमैर्दिव्यैर्महत्स्मितजलैः किरेदिति॥तथानवयोनिं समानिरव्य
पूर्वं हृज्जलमध्यतः॥विसृज्य दिनः समावाह्य चतुरस्रे समर्चयेदिति॥विधृते तु पुनर्द्रव्ये पो
डशीं तु कलां यजेत्॥तस्मिन्नु विधृते द्रव्ये हव्यविशेषात्मकह व्यंचद्व्यावमवचमेव वि
शेष्ये स्यर्घस्य॥तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥अतो हि विशेषार्घस्य साधने प्रोच्यते धुता॥आ
धारपात्रयोश्चैव तयोर्वह्न्यर्कपूजनं॥सामान्यार्घोक्तमार्गेण कृतपूजितपूज्यके पा
त्रमासवमापूर्य शिरोमंत्रेण पूर्ववदिति॥षोडशेंदुकलाः क्रमादकारादि षोडशस्व
रादिकामृमताप्याषोडशकलान्यसेत्॥तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥आद्यांदिकातना
सौम्याः कलाः षोडश कीर्तिताः॥तासां नामानि वक्ष्यामि शृणु सर्वांगसुंदरि॥अमृता १०१
मानदा पुष्टिस्तुष्टिः प्रीतिर्महेश्वरी॥रेवती श्रीर्दविंश्रीकांतस्य सुधीततः ज्योत्स्ना है
मवती चैव छायासंपूरणी तथा॥वामा नामा कलानां च नामान्येतानि वक्त्रजे इति॥अ

मतेशी चतन्मध्येनावनेच्च नवात्मना॥अमृतेशी समुद्दन्नगुः संवर्तकस्तुनः पिना
किनं चरखरवड्डीशांतुंगवाजिनं तथा॥योजयित्वा क्रमेणैव कर्मकारणलमकं॥अ
प्याशां च यैजेरं तेन वात्मा यं समुद्धतइति॥स्वच्छंदसंग्रहोक्तं॥नवात्मानं तन्मध्ये नेतमं
त्रेणामृतेशीभ्रमरतामनरस्यौघसंतर्पितचराचरं नवानित्य वशगसे त्वां तावमाम्यम तं
प्वरामि त्वत्ति सुकोन्वामतस्त्वाविताजीवमेतु॥नवात्मनात तोगौरितर्पयेद्धातुदेवता
:डाकिन्याद्या धातुदेवताः॥अत्रैवोक्तं विमुक्तैरुरमेनानौस्वादिष्टानेच मृजतः॥आ
ज्ञामांधातुज्ञाथाम्भयन्यस्तव्या डादिदेवता इति॥नवात्मना॥पूर्वोक्तेन तर्पयेत्॥आनं
दभैरवं चैव षडंतेन तर्पयेत्॥आनंदभैरवं चैवेलत्रएव कारो नवात्मनैवानंदभैर
वं तर्पयेत्॥नवात्मानमुच्चार्य आनंदभैरवाय वषडिति तर्पयेदित्यर्थः॥सामान्यार्घ
प्रकारं विशेषार्घ्यव्यतिरिक्तानि तथैवार्घविशेषेण साधयेत् साधकोत्तमः॥स्पष्टमेतत्

यो०हृ० त्वमर्घशुद्धिं कृत्वानंतरं कार्यमाह ॥ गुरुपादाब्जिमायुग्मैनैरवामदेवस्तुनः तदाज्ञामरि
१०२ नंतत्तु गुरुरूपश्चौ निवेदयेदिति ॥ गुरूणां परमन्त्रिवादिस्वगुरुपर्यंतानां पादाब्जं तां परं
पदंद्वयमिदमात्वेमत्रयवतीमायुग्मं स्वशिरसि संघाटं कादमतकुसुमैरभ्यर्च्य त्रो
धितमर्घमालजाटस्समुद्धत्य महापयवनांतस्थमृगारोदरवासिने गुरुरूपिणो पव्र
क्तनिर्वचनायदेवत निवेदयेत्पुनस्तदाकृपामेरितं ततः गुरुपंक्तौ निवेदयेत् ॥ प्रसाद
स्वीकारमाह ॥ तदायं शेषमादाय मंत्री वामौ विघ्नतस्त्विषि ॥ पादुकां मूलविद्यां च जपन्
होमं समाचरेत् ॥ तदीयं शेषं गुरुदेवतामाः पीतशेषं द्रव्यमादाय मंत्री धनमंत्रैः सुधामेके
कृतत्वमादाय कामोदेव सकाम्यतादिम्मस्त दुष्करीला विघ्नघस्मर कलापतौ कामेश्व १०२
रीरव्यसर्वप्राणिस्वलसन्न्यौ विघ्नतस्त्विषि विघ्नग्रसनशीलं तद्रूपं तेजोमयं तत इत्वा
ज्ञावतारोक्तरीत्या विघ्नघस्मरकं कृत्वा जाले पादुकां स्वगुरुपादुकां सोज्जाग्यमूलवि

द्यां जपन् होमं मंत्रैरेव धनं स्वेपजलेस्तां च समाचरेत् ॥ तदुक्तं श्रीपराक्रमे ॥ निवेद्या
मस्तकं स्वीयगुरोरर्घ्यं तदाज्ञयाकल्यांतकृत्तत्तु कृत्वा विद्युशौ विघ्नघस्मरे ॥ ज्ञेय
रान्त्रिमयं हव्यं वासना सोपदंशकं ॥ रातेषां गणतूरो नु कृतजपे रात्मानमामन्त्रान्
॥ ननु कः कामाग्निः कुत्र निवसति किं हविरित्यत आह महाप्रकाशविघ्नस्य संहा
रवमनोच्यते ॥ मरीचिवत्नी जुहुयात् ॥ मनसा कुंडली मुखे व्यवस्थित इति शेषः ॥ श्रु
त्यमुतिः ॥ तस्याः शिखायाः मध्ये तु परमात्मव्यवस्थितमिति महाप्रकाशेनिरिंधन
राश्मे निर्वाणरहिते ॥ प्रमानरि वह्नौ विघ्नस्य संहारवमनोच्यते विघ्नस्य शिवादेत्त्वमं त
स्य संहारे निजकारणतावन्मात्रतास्थितौ वामने सर्जने चोच्यते विघ्नाय्यैः शक्तिः स्वे
छयैव जगत्सर्वं निगिरित्युद्गिरत्यपि इति ॥ मनसा सार्द्धं मरीचिवत्नीजुहुयात् ॥ श्रो
तरस्मचिदनलस्ममरीच्चमोत्तनिवहस्यार्घे पुतेषां संवादिकावन्तमः ॥ तदुक्तं वि

मो॰रु॰ ज्ञानचैरवत्तदारकैः॥नचतत्रास्तमार्गेणचैतन्यंव्यज्यतेप्रज्ञोरिति॥कोर्थकुंडलिन्या
१०३ दिरवामामह॥मनेव्यवस्थितेसर्वप्राणिस्वात्मनिप्रकाशलक्षणेकामाग्नौस्वान्ना
मनसासंयुज्यतेमनइंद्रियेणेंद्रियमर्थेनेतितत्रात्तरेकरीत्याबहिरर्थेषुप्रसृतचि
त्तस्यविरूपात्तहन्तिलक्षणंहविस्तेनैवमार्गेणांतर्मुखतयामनसाजुहुयादित्यर्थः॥त
दुक्तंश्रीवृत्तानचैरवतदारकैः॥महाप्रत्यग्ज्ञेयवक्त्रोज्ज्वलविषयादिकं॥वातेनम
नसासार्द्धंमहाप्रहिमग्नौजिनि॥अयमेवांतरोहोमइति॥नदुक्तंपद्धतिषुधर्माधर्म
हविदीप्तेआत्माग्नौमनसास्रुचा॥सुषुम्णावर्त्मनानित्यमक्षवृत्तीर्जुहोम्यहमिति॥
आंतरपूर्णाहुतिमाह॥अहंतेदंतयोरैक्यमनन्यनाथुविकल्पितं॥मयानोदेकसंतत १०३
वस्तुरूपंमहाहविः॥कृत्वाकृत्वास्वयंचैवसहजानंदविग्रहे॥तेहानेस्तर्प्यतोःसंप्रवि
शुद्धैरमतात्मनिः॥समाहंतांकरोमीदंविम्बंहव्यवपुर्द्धरमित्यविमुक्तवचनोक्तरी

त्याअहंतेदंतयोरैक्यंअहंताप्रमातृइदंताप्रमेयंतयोरैक्यंप्रमाणांतन्नित्यमसा
मरस्यरूपंविमृश्तिप्रवरप्रमेयसुनगोब्रह्मसीमहाग्नजरैर्विक्षोर्णमहाप्रमात
वपुषःशक्तिंतुनसर्गिकं॥प्रमाणप्रमाणेयेनशक्तिखचितामत्युपुष्टचांतर्दिंशासं
विलाघर्षसमिद्धवस्तुनरनोम्याग्निमंत्रारणीमित्यविमुक्तवचनोकरीत्यामंत्रार
णिमथनोद्रेकसंजातंतत्रियवसमष्टिवस्तुरूपंवस्तुमम॥तदुक्तंमुरव्याम्नायक्र
मे॥स्वीकुर्यात्सनर्तवस्तुमदानंदसुरवचनवेदिमहाहविर्मस्मिन्हुतेस्वप्रमेय
लक्षणेहविषिप्रमातृलक्षणं॥ज्योतिर्निरंतरंप्रज्वलतितन्महाहविःपूर्णाहुति
होमेतन्मत्यांस्तुचिकल्पितंतन्नाम्नीपूर्वोक्तलक्षणासास्तुगित्युच्यते॥तस्यांस्रुचि
तन्मयेनस्तेचपूर्णाहुतिंजुहुयात्॥एवंरूपंहविर्हुत्वानंदब्रह्मणोरूपं॥त
द्धमोत्तेप्रतिष्ठितंतस्मान्निवृज्जकंहव्यंयोगिनिस्तेनतप्यतइतिप्रमाणवचने

यो॰ ह्रु॰ १०४

कोमोनावस्तमनुत्तवेत॥ तदुक्तं विज्ञानभैरववज्रसारकें जधिपानन्दतोद्गासरसानं
दविनंचणातः॥ नावयेन्नूरितावस्थां महानंदस्ततोभवेत्॥ कोर्थः मंत्रारणिकामथन
संभूतमिदं ताहंतासामरस्यद्व्यवस्तुरूपं घृतं घूर्णाकृतिं व्यकुर्वाणं कृत्वापरिस्फुरत
परमानंदेनभवेत् इति आंतरहृतावमतिषु उद्युत् श्री पुण्यनिर्देनिर्हरणात्मिका॥ स्वै
र्यमति श्वमत्कारविषयसंगमात्॥ इतिकमोदमोक्षरीत्यामनस्वैर्यं जायते चेत् चक्रा
र्चनं कुर्यादित्याह॥ स्वप्रभाप्रसराकारं श्रीचक्रं पूजयेत्सुधीः सुधीर्नान्यविषयास
क्तः स्वयं चिन्मात्रमनामनसिस्थिरे संध्यानं धारणास्थिरायां तत्र प्रत्ययैकतानता
ध्यानमिति योगपातंजलशास्त्रोक्तप्रत्ययैकताननोलक्षणां ध्यानसंभवति विनाध्यानं १०४
पूजानिष्फलाभवति॥ अथामतीकृतहृद्वेनिवादित्योगुरुन्यश्वनिवेद्यस्वात्माज्यो
कृत्वाप्रज्ञाजातपरमानंदसुस्थिरधीर्ममादिप्यर्थः॥ स्वप्रभाप्रसराकारं स्वप्रभास्वसं

वित्तनस्याववदिरर्थेषु इंद्रियद्वाराप्रसरो व्यापारस्ततआत्मनस्फुरणं॥ ततस्तदाका
रं श्रीचक्रं पूजयेत् नान्यत् किं चित् अपि तु स्वसंविदेवतामाः प्रसरूपांतःकरणचतु
ष्टयाव्यक्तमहदहंकृतितन्मात्राद्दशेंद्रियतद्विषयतत्त्वमयं एकषोडशविकारधातु
प्रपंचः श्रीचक्रात्मनास्फुरतीति॥ ततद् श्रीचक्रपूजामाह॥ गणेशमित्यादिना चक्रेपू
जां विधायेच्छमित्यनेन॥ गणेशं वै बहिस्तत्त्रैरंगहतिकं तया॥ श्रीचक्रद्वाररक्षार्थमो॥ गणेशं
तद्धक्ति हृत्तरीत्ते नेत्रं वऊकाखंतत्तद्धक्तिहृतिकां चयजेत्॥ तदुक्तं संकेतपद्धत्यां॥ द्वै
ताद्वैतमहामोहहरां गौरीं हृष्टमानसम्॥ मायस्वानिवंजयतिवटुकस्ताउवान्वितद्धृति॥ बह्य
द्वारे यजेद्देवी स्वस्तिका इति॥ श्रीचक्रबाह्यद्वारप्रदेशे स्वस्तिकायाद्यरेव्यसरस्व
ती श्रीदुर्गा नदकाल्यश्च तस्नः स्वस्तिकादिमंस्यामिति समासः महाजस्मासा हाप्तुत्रं
करीगौरीलोकधात्री वागीश्वर्यं श्वपंच गता श्व दशरे वागीश्मी कार्यजेत् तत्रसिद्धंप

कतिषु॥ ततश्चांतस्मिन्कोणेतु गुरुपंक्तिं त्रिधास्थितां॥ ततस्तस्य श्रीचक्रस्यांतस्मिन्
कोणे त्रिधास्थितां हिव्यसिद्धमानवौघत्रयवतीं गुरुपंक्तिं शिवादिस्वगुरुपर्यंतानां गुरू
णां पंक्तिः परंपरां तामपि ज्ञात्वा तत्पूजेदित्यनुषंगः गुरुपरंपरा गुरुमुखादेव ज्ञातव्या
न लोकतो न च पुस्तकेलिखितात्यंतरहस्यत्वात्॥ तदंतश्च महादेवीं तामावाहयेज्जेन्तु
नः॥ महापद्मवनांतस्थाकारणानंदविग्रहा॥ मदकोपाश्रयां देवीमिच्छाकामफलप्रदा
न्नवतीं॥ तदंततः श्रीचक्रमध्ये बिंदुरूपे चक्रे तां महापद्मवनांतस्थां महापद्मवनांत
स्थे वाग्भवे गुरुपादुकामिलत्रोपपादितकुलाधोमुखसहस्रदलकमलमहापद्मव
नमध्यस्थां मदकोपाश्रयां चनाश्रितस्वस्यप्रकाशात्मनो ममाकस्थाकारणानं
दविग्रहां॥ हतुङ्यंत्रचैव वस्तुतिस्तेत्राणांपतयेमह्यं वलिंकुर्वीत हेतुनेति ड
व्यपानेन तेनानंदः स एव विग्रहः आकारो यस्यास्तां बोधितां मतीन्तनड

नद्रव्यपानपरिस्फुरत्परमानंदरसाराशामित्यर्थः॥ नवतीमनाश्रितां अनाश्रितकलां
देवीं न यो संगेकृपयस्थितां॥ पंचपञ्चाश्रितेत्राच रक्ताबाकिंदुत्रोपरावापिन्यादि चतुष्कं
चतादृशंपरिकीर्तितं॥ पूर्वापरउत्तरपर्यंतं निमनासेविकाशिवा॥ सेवि कोप्यबुंदानाके
ः सस्वारूप्यैश्वर्यादिकिभिः संसेविलोकपालांशासख्यादीनि करोति सा॥ अनाश्रितोयं
नगवान्पंचचक्रस्थिरकतथा॥ रक्तावाकुम्भस्तु वाकुद्विबाकुश्चैकबाकुकः कौला
गमदिवक्रांदृगादेवमेवसरांशिवः॥ परापरविभागेन प्रोवाचासंख्यमागममिति॥ ऊ
त्तरपदेव्युत्क्रमोमांबुजेसहस्रारेसितकेशरसंकुले॥ तत्कसीनेमहादेवमपश्चकु
लनायिकेति॥ नवतीतन्मयैरेवनैवेद्यादिभिरर्चयेत्॥ नवतीमितसन्नाप्यर्यात्तनवंतीस
संविलज्ज्वलंतांत्वतन्मयैरेव॥ पंचनूतनमयंविग्रहंतन्मयात्वेमदानघे॥ तन्मयीमूलविद्या
चतथाचकथ्यमामिते॥ इतिपूर्वोक्तरीत्या पंचनूतानि नवदिक्छाविज्ञंजिता निपंच

रूपिणिनित्यानंपंचोपचारैरर्चयेत्॥अर्घ्यमर्चयेत्सहगंधेनपुष्पैर्वाकुसुमेनस्वं॥ध
पेनवासुदीपेनतेजोन्नेनरसंयुनरिति॥प्रामाणिकवचनोक्तरीत्यानैवेद्ययागंचरेत्
कार्यः॥सुगंधवत्परार्थानुभवेनप्रत्यक्सुखतयाप्रमातरिविश्रांतिर्गंधसमर्पणं॥त
त्र्यांत्वचास्पर्शानुभवेनप्रत्यक्सुखतयाप्रमादि श्रांति॥पुष्पसमर्पणंस्पर्शवत्परार्थानुभवेन
प्रत्यक्सुखतयाप्रमातरिविश्रांति॥धूपसमर्पणं॥सुरूपवत्परार्थानुभवेनप्रत्यक्सु
खतयाप्रमातरिविश्रांतिर्दीपसमर्पणं॥स्वादुपररसवत्परार्थानुभवेनप्रत्यक्सुखतया
प्रमातरिविश्रांतिर्नैवेद्यसमर्पणमित्यर्थः॥सुखापायर्हस्ये॥इंडिमकारसंज्ञाचै
र्गंधाद्यैरात्मदेवतां॥स्वभावेनसमाराधयेत्ताभुःसायमहामखइति॥बहिरपिगंधपु २६
ष्पधूपदीपनैवेद्यानिएष्वाकाशतेजसलिलभावनयादेव्यैसमर्पयेदित्युपनि
पनिचत्॥त्रिकोणेततस्फुरत्तायाःप्रतिबिंबरूतीपुनःगुणाःपंचदशाभोक्तान्तानां

तन्मयीशिवा॥इत्यत्रैवपूर्वोक्तरीत्यातत्तद्गुणात्मिकायाःपंचदशानांदशगलिनीश्री
विद्यास्फुरणात्पंचदशप्रतिबिंबरूपसातन्निधिमयीततसंख्याप्रतिपदादिति
थ्यात्मिकाः॥काम्यकर्मानुरूपिणीः॥नवचक्रमयोसौमहावज्रपादिसिद्धिदः॥इति
संकेतपद्धतिकरीत्यावाद्यचक्रार्चनेनकाम्यंतदनुरूपकरणंचरणंदिमनूपधारिण
ःउत्पत्तिविनाशरहितत्वान्नित्याःततःकामेश्वरीनामानित्याचभगमालिनीनित्यक्लि
न्नापिचतथाभेरुंडावह्निवासिनी॥महाविद्येश्वरीदूतीत्वरिताकुलसुंदरी॥नित्या
नीलपताकाचाविजयासर्वमंगला॥ज्वालामालिनिकाचित्रेमेवंनित्यास्तुषोडशइतिच
तुरशीतीशास्त्रोक्ताःपुनःशक्तिदशसमष्टिरितनुष्पंडाःतत्रप्रकटयोगिन्यश्चक्रेत्रैलो
क्यमोहनतत्रश्रीचक्रत्रैलोक्यमोहनेचक्रेपूर्वोक्तनिर्वचनेचतुरस्रत्रयलक्षणेप्र
कटयोगिन्योपएव्याइत्यक्तरस्थितेनान्वयम्॥प्रकटशब्दनिर्वचनमाह॥मारकास्त

त्नरूपत्वात्तत्वगादिव्यापकत्वेन॥ योगिन्यष्टकरूपास्तेमास्थूलविग्रहप्रमात्मनि॥ मातृकायाः प
रापररूपं तीमध्यमावैखर्यात्मिकामाः स्थूलमक्षरादिनत्ताकारान्तं॥ पंचाशद्वर्णमयं वैख
रीरूपं॥ तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे॥ स्थूलं पंचाशदाद्याकारमितितद्रूपत्वात्मातृकावैख
रीवर्णवर्गाष्टकमयत्वात्तत्सिद्धीनां ब्राह्म्यादीनां चतुरुक्तचतुरश्रत्वं॥ वर्गानुक्रमयो
गेचनयस्मामात्राष्टकं स्थितं॥ वृंदेतामष्टवर्गोत्थमहासिद्ध्यष्टकेष्टदीमिति॥ त्वगा
दिव्यापकत्वतः॥ त्वगसृग्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्रौजसश्चादिनागरसंते॥ तद्व्यापक
त्वात्तत्त्वगाधारत्वमध्यरक्तनितं ब्रस्तनमांसनाजित्वासुरूपमासास्थिकं वमजास्य
शुक्रन॥ साशुक्रोधत्वजाटचक्रे सुस्थितत्वाद्ब्राह्म्यादीनां स्थूलविग्रहप्रमात्मनि १०७
स्थूलत्वकथनात्॥ अतएवविग्रहप्रकर्षेणधत्ते इति विग्रहप्रधाविग्रहं नरात्तदात्मनि न
महात्मके त्रैलोक्यमोहनचक्रे स्थितत्वात्मातृकास्थूलरूपत्वात्तत्त्वगादिधात्वन्ता

स्थूलशरीरावयवत्वमाततद्व्यापकत्वात् त्रैलोक्यमोहनचक्रस्य स्थूलाविग्रहनरात्मक
त्वात्तदंतर्गताः सिद्धयो ब्राह्म्याद्याश्च प्रकटास्तेयाइत्यर्थः॥ अंगनद्वह वासिनीनांना
मग्रहणपूर्वकं ध्यानमाह अणिमाद्याम॥ हादेविसिद्धयोष्टौव्यवस्थिताः॥ तास्तुरक्त
रावर्णावराननमकरास्तया॥ घृतचिंतामहारत्नामनीषितफलप्रदा॥ अणिमापश्चि
मेद्वारे इत्यादिचतुःशतीश्लोकात्वधिमामहिमेशितावशित्वं प्राकाम्यं भुक्तिच्छा
प्राप्तिसर्वकामाख्यसिद्धयः॥ तत्रादित्राष्टेनगरस्तते॥ अष्टौव्यवस्थिताअष्टौसिद्धयो
निघंटसिद्धा॥ चतुरश्रेति तात्पर्यं वामजंघासमारभ्य वामादिक्रमतोपिच॥ सिद्ध
एकन्यसेत्सुधुद्धमंपारतत्वेन्यसेदित्यत्रैवोक्तं महारत्नं चिंतामणिसिद्धं स्पष्टं॥ ब्राह्म्य
पाश्चपितत्रैवमष्टव्याः क्रमतः प्रिमोब्राह्म्यापाब्रह्माणीपश्चिमद्वारीतिचतुःश
व तीश्लोकात्तत्रैमध्यचतुरस्रेमष्टव्याः क्रमशः क्रमेणतासांध्यानमाह॥ ब्रह्मा

योग० णी पीतवर्णा च चतुर्भिर्वेष्टिता मुखैः॥ वरदाभयहस्ता च कुंडिकाक्षजस्रक्करा॥ माहे
१०८ श्वरी श्वेतवर्णा त्रिनेत्रा शूलधारिणी॥ कपालमेणं परशुं दधाना पाणिभिः प्रिये॥ ऐंद्रा
तु श्यामवर्णा च वज्रोत्पललसत्करा॥ कौमारी पीतवर्णा च शक्तितोमरधारिणी॥ वरदा
भयहस्ता च ध्यातव्या चतुरेश्वरि॥ वैष्णवी श्यामलच्छाया पीतवस्त्रसमुज्वला॥ हस्ते
च मुशलं खड्गं खेटकं दधती भुजैः॥ करैरिति विशेषः शिष्टं स्पष्टं॥ ऐंद्री तु श्यामवर्णा च
वज्रोत्पललसत्करा॥ वराभयमहस्ता ध्यातव्या चतुरेश्वरी॥ चामुंडा कृष्णवर्णा
च वज्रोत्पललसत्करा॥ वराभयमहस्ता ध्यातव्या चतुरेश्वरी॥ शूलं डमरुकं तथा
॥ खड्गं वैतालिकं चैव दधाना दक्षिणैर्भुजैः॥ नागखेटकघंटाख्यं दधाना वामैः कपालकं १०८
॥ वैतालः पिशाचविशेषः शूलडमरुखड्गवेतालान् दक्षिणैः करैः॥ नागखेटकघं
टाख्यकपालानि वामकरैर्दधानेत्यर्थः॥ महालक्ष्मीस्तु पीताभा पाशदर्पणमेवमाद्यु

लिंगं फलं चैव दधाना परमेश्वरि॥ स्पष्टमेतत्॥ ननु मुद्रादशकं किमिति संतचतुरस्रे
रेखात्वेन नोक्तं सत्यं चतुःश्रताशंस्तेषु कृतत्वात्तत्रैव प्राधान्येन नोक्ताः किंतु श्रीच
क्रन्यासे मन्त्राधारेन्यासेन मुद्रादशकं साधकोत्तम इति सूचिताः अतो तत्र चतुरस्रे
मुद्रादशकमपि पूजयेदिति॥ एवं ध्यात्वा समर्चेदेतांश्चक्रेशीं त्रिपुरां ततः॥ एवं तु कर्म
कारेणैताः प्रकटयोगिनीर्ध्यात्वा च चक्रेशीं त्रैलोक्यमोहनचक्रेशीं त्रिपुरां समर्चयेत्॥
विपरीतवृत्तयोरंतरे विवृत्तमाच॥ त्रैलोक्यमोहनचक्रेशीं विधाय निर्वचनमाह॥ क
र्मेंद्रियाणां वै मन्यात परशुद्धिकरी स्मृता॥ आत्मतत्त्वगतयोरशुद्धयोरत्र कर्मेंद्रियाणा
त्मनोर्द्वयोः॥ शुद्धतत्त्वजभावनामयी शुद्धिरात्मकरयोः प्रक्रामते त्वस्मात् कुरी
न्यात्मतत्त्वस्याशुद्धत्वात् कर्मेंद्रियाणामात्मतत्त्वांतःपातित्वात् करयोश्च कर्मेंद्रियत्वा
दशुद्धयोः करयोः कार्ययोस्त्व कारणशुद्धतत्त्वविरुद्धा तज्जाभावनाकरशुद्धिस्तत्करी

यो.हृ. ये स्मृता निरुक्ताकारस्तु चित्तवासिद्धिरणिमाद्यावसंस्थिताः करणात्मपरामृष्टकार्य
१०८ रूपांगुलिस्थितां करोमि चित्तमयं करयोः स्पर्शरोधिनी मित्यत्रिमुक्तवचनोक्तरी
त्याकार्यमुद्रिनामकारणतावन्मात्रतयापर्यवसानेऽणोरणीयानिति श्रुत्युक्तेरणि
मसिकारणो विमृश्यमानस्यात्मनः अणिमासिद्ध्यतीति सिद्धिः सर्वात्रतैलोक्यमोह
ने चक्रे स्थिते ति तासां द्वितीयचक्रे सर्वाशापूजामाह षोडशसंख्यसंरोह चमत्कृतिम
यीः कलाः॥ प्राणादिषोडशानां पूजामाह षोडशसंख्यसंरोहचमत्कृतिमयीः कलाः॥
प्राणादिषोडशानां प्राणनात्मिका॥ बीजत्वतस्तात्मत्वात्कलनात् बीजरूपगाः॥
अंतरंगतया गुप्तयोगिन्यः संस्थिता मताः॥ कामाकर्षणरूपा याः स्वप्राधान्यतः प्रि १०८
ये॥ सर्वाशापूरणाख्यं तु चक्रं वामेन पूजयेत् संरोहो नाम परापश्यन्तीरूपेण प्रसारः
षोडशविकारान्ते तेंद्रियमनांसि तेषां संरोहः सम्यग्रहणमात्मकरो नाम तस्मिन्नचि

इति चाणोरम्यः तदुक्तं क्रमोदयोस्थैर्यमेव चमत्कारो विना विषमसंगतिमिति
तन्मय्यो दशेंद्रियमनः सुचिदनुप्रविष्टाः कलाः षोडशधास्फुरंति तदात्मिकाः इ
त्यर्थः कला षोडशाः कला संख्याः कलानिधानास्य प्राणाद्यामिथेषां प्राणापानव्यानो
दानसमाननागकूर्मकृकरदेवदत्तधनंजयाख्यादशवायवस्तेषां दशानामागमांतरे
षु गणपास्तेषां प्राणनात्मिका प्राणारयास्ते तेनु ये तेषां प्राणादीनामपि प्राणना
त्मिका॥ बीजत्वतानि बिंदुयुक्तत्वात् स्वराः षोडशाकारादिविसर्गांतास्तदात्मक
त्वात् कलनात् क्रमात्सबिंदुकस्वरप्राप्तत्वात् बीजरूपगास्तन्मय्यो योगि
न्या गुप्ताः संस्थिताः अंतरंगतमा अंतरंगमंतरिंद्रियं बुद्धिस्तत्वत्काररममत्वात्
एतान्यंतरंगान्यतरगुप्ताः सर्वाशाख्ये चक्रे योगिन्य इत्यत्र छांदसत्वात् द्वितीयार्थे
प्रथमा कामाकर्षणरूपा याः कामाकर्षणरूपा च सौदिव नुः श्रीतीत्यक्तोक्ताः
या

सृष्टिप्रधान्यात: सर्वेषां मचक्रस्य प्राधान्यात् अस्य चक्रस्य सन्धिरूपत्वात् ततस्तां योगिनी
वामेन पूजयेत् तद्वावर्त्तक्रमेणार्चयेत्॥ विकारषोडशविविजाशक्ताः प्राणादिषोडश
वायुनां नगत प्राणाना दिशक्त्यात्मिकाः सबिंदुस्वरैः कलिता प्रत्येकं तन्मयीभूत रंग
चिरं तु प्रविष्टषोडशविकारतन्मात्रमाः कामाकर्षिण्याद्याः कलाः सर्वाशापूरके चक्रे प्र
मनागेंलपूजयेदित्यर्थः एतासां ध्यानमाह॥ पाशांकुशकः रागतारकारकां वराहता
स्पष्टमेतत्॥ तच्चक्रदेवतार्चनसिद्धिमाह॥ प्राणशुद्धिमयी सिद्धिर्लघिमा नोक्तरात्म
ना॥ आनीदशांततदेकमिति अक्तकक रात्याविश्वप्राणनरूपया सुधया सहमये क
रसममयमतः॥ प्राणाणतस्मिन्नकारणेजम्यः प्राणानां वायूनां सुद्धिर्नाम अत्र प्राणश
ष्टेवायुमात्रोपलक्षणपरस्तेनवायुलमजलक्षणायां सुद्धौ मनोजमजलक्षणाः समा
धिर्भवति॥ ततस्तदेकरसमतः तस्य नोक्तृरात्मनो जीवस्य मरुणां लघिमा सिद्धिर्भवति ११०

त्रिपुरेशी च चक्रे शीपूजां सर्वोपचारकैः मारशैरेवोपचारकैः सर्वैर्गंधादिभिर्मले
देवी पूजिता तारशैरेवोपचारकैः सर्वाशापूरणचक्रेशी त्रिपुरेशी पूज्येति स्पष्टं च
तीयचक्रे पूजां सवासनामाह॥ मरुलष्टकरूपस्थाः कवर्गाद्यष्टवर्गगाः अनंगकु
सुमाद्याश्च सर्वसंक्षोभकारके चक्रे चाले तरंगत्वात् तत्ता गुप्ततरा मता पाशांकुशाध
नुर्बाणकरारक्ताः समर्चयेत् तत्तराकार भुव्यात्मनोपन्नौ कर्मंदादितुः पिंडादिपद
विश्रांतिः सांदर्भगुणसंयुताः चक्रेश्वरीबुद्धिरूपा च परमेश्वरि॥ महिमा सिद्धिरू
पा च पूज्या सर्वोपचारकैः इंद्रियद्वारा बहिर्निर्गत्य तत्तदाकारा तत्तदिंद्रियार्थकार
बुद्धिरत्तः करणपरिणतिस्तदात्मा नोजोग्याः शब्दस्पर्शरूपरसगंधास्तेषां नोक्तात्म
माता सरणवहिमहाशिता न्नपतिः हेतत्व इति यावत् तस्य पिंडादिनो पिंडपदरूपरूपः॥
तानां तासां तानां विश्रांतिः रूपातीनंतुरीमपरमुक्तिः अत्र प्रमाणवचनं॥ पिंडे मुक्ता परे

यो.हृ. मुक्तास्वरूपैकाप्यवसानम्॥ रूपातीते तु मे मुक्तास्ते मुक्ता नात्र संशय इति सैव सुंदरत्वं अनि
१११ त्यासु चित्तसंसारलक्षणं परमरौद्रवैग्यं विहाय तस्य नित्यं सुरूपरमप्रेमास्वरस सर्वस्पृहणी
य परमशिवस्वरूपप्रकाशनमेव सोऽहमंतरे वयुगास्तेन संयुता तदेकरसतया चक्रे
श्वरीकार्यः विनाशकशब्दादिविषयभ्रमानु चेतन्यस्यापि उपरूपरूपातीतविश्रां
तिरूपलक्षणान्वितयपुरातनी तदेकरसस्य सोऽहमंशालिनी त्रिपुरसुंदरीत्तामच
क्रेश्वरीस्वयं बुद्धिसुद्धिरूपा बुद्धस्य बुद्धिनाम विषमससर्गं विहाय निर्विकल्पकचिदा
त्मजयस्तनुपा अतएव महिमा सिद्धिरूपा बुद्धेरविषमोपरागाच्चिदात्मनो महिमाम
हत्वं सिध्यतीति सिद्धिरूपा चक्रेश्वरी सर्वोपचारकैः॥ पूर्वोक्तैर्गंधादिभिः रस्यर्च्याचतु १११
र्यचक्रेपूज्या सर्वासनामा ह॥ द्वारत्रयं ग्रथितेन संसमुत्पन्नसितसंविदा॥ विसर्गांतद्वा
रे वर्गस्य व्याख्या तु नवपूर्वकमिति॥ ग्रंथिभेदेन समुत्पन्नमितसंविदा॥ विसर्गा॥ द्वचक्रां लग्ना

लांग्रामेकं ऊर्ध्वा॥ योग्यं पितृत्वमंडयमिति द्वारत्रयं प्रथमः॥ अत्रैवव्रुस्यति॥ द्वारत्रयं ग्रथि
तेनेदेन वर्णाना अंतरे ब्रिस्य इति॥ यदुत्पन्नसतिस्पृगात्पीवात॥ कुंडलिरूपिणी च तुः ज्ञाती
त्रगस्त्येक्तरीत्या समुत्पन्नसितामाः उऊष्ठौलाः संविद् कुंडलिन्याद्वारत्रयं ग्रथितेदेनवि
सर्गातरत्रयं वृत्रादि सर्गः षोडशस्वरस्तेन विसर्गज्ञा ष्टेनषोडशसंख्याग स्यते विसर्गां
तषोडशांतेमतषोडशाकलाकारं नृतांतव्योमगं च यत्॥ षोडशांतमिति ख्यातं व्यो
मस्थाने दुमंडलं॥ इति स्वच्छंदसंग्रहोक्तरीत्या तद्वदरत्रगाच्चिदाधारत्वात् तदावेशदाय
त्रिसलडुकमचैवव्योमेंदुमंडलासक्ता सुधी स्रोतः स्वरूपिणी तिज्ञगक्तानुभवपूर्व
कं॥ सुलोल्हितामा कुंडलिन्याः षट्चक्र ग्रंथिसंचयनेदगमनव्योमेंदुमंडलासक्त
परिकलननमेवचगक्तानुभवः॥ तत्सर्वं कंत्वाविवर्णास्त्रीति क्रियाविशेषणं त्रैलोक्य
मोहनादिचक्रत्रयमेवैखरीमयतावासनामु॥ क्रासर्वसौभाग्यदायकादिचक्रत्रये

मो॰ ह्र॰ ततलिपिमध्यमामयतां वा सनात्माह॥ उन्मेषः॥ शक्तिप्रसरे इच्छाशक्तिप्रथा
११२ नकैः॥ तथैवाकुलसंघट्टरूपे वर्णचतुष्टये॥ वैयोमरूपसापर्णमिश्रेणा
न्वितैरपि॥ कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णद्वयान्विति॥ अकुलसंघट्टरूपे
॥ कुलंब्रह्मरंध्राधोमुखसहस्रदलसितकमलं तत्रस्थो कारः अकारः सर्ववं
र्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिव इति स्वच्छंदसंग्रहो क्षोकारः परमः शिवात्मकः अकु
लशब्देन लक्ष्यते तेन संघट्टसंबंधः तदुक्तं पराप्रपंचात्मिकायां॥ अनुत्तरे छाद
केषष्ठानंदे येणमलताक्रिमेच्छाज्ञानशक्तीनां सततां कारंमलताषडिति को
र्धः मूलोत्पायां इच्छाशक्तेः कुंडलिन्या॥ अकुलस्थेनाकारेण संघट्टे सति ११२
एकारो जायते॥ उन्मेषशक्तिरूपायास्तस्या एवाकुलसंघट्टे सति उंकारो
जायते॥ तयोरेवैकारौकारयोरकुलसंघट्टे सत्यैकारौकारौ च जायेते॥

जायेते॥ त्वर्धः॥ तदुक्तं पराप्रपंचात्मिकायां॥ अनुत्तरानंदशक्तीच्छाशक्तौ नियोजि
ते त्रिकोणमध्यपट्टकोणमिच्छामंत्ररूपमागतं॥ तथा च उन्मेषयोगेन क्रियाशक्तौ सं
टं च तु उक्तः त्रिशक्तिसंघट्ट त्रिमूले दैन्यस्मर इति मिश्रेणान्वितैरपि॥ द छे
शानां तराहृदाः स्फुटास्फुटजगन्मयाः॥ चत्वारः परतो वर्णाः षं दात्मानः प्रचोदि
ताः॥ इति पराचात्रिकोक्तरीत्या अकुले शक्तनाम्ना मिश्रेच्छानाविताषष्ठासहूलवर्णा
ः स्तैरपि ततच हस्वदमयमेवाश्यायं अंतरावकुलशाकोद्वितीयोवर्णः इच्छात्मकउन्मे
षोहपरः परंषंटहस्वदमंचएकारएकारउंकारअकारओ इति नव स्वरान्वंतिवे
ष्टोरूपसायवर्णैः सत्ताचाविनिबीजेत्तुसाहिमायांतिमंजगत्॥ विलुप्रप्रस्मयाका
रमेततसपरिक्षिप्यते इति पराप्रपंचात्मिकोक्तरीत्या वैयस्मषड्शक्त्तत्त्वात्मनः
संकल्परूपाउष्माणश्चापसहउष्माण इति तेचांतरवचनात्तथावं न्तनसक्षादि

यो॰ कृ॰ ११३ र्यस्य हकारस्य सर्गाद्वयेयोष्मरूपस्यादिर्हकारस्तदन्तवर्णैः अत्रैकमादिशाद्या
हार्थः कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णाद्यमान्विते॥ कुलशक्तिः कुंडलिनी तस्याः समा
वेशाउदयविश्रांतिस्थानद्वयं आधारब्रह्मरंध्रमयं तद्रूपवर्णाद्यमवकारजकारा
त्मकं आधारपंकजं पीतं चतुःपत्रं सुकेशरं इत्यादिना पार्थिवं पंकजं सितदिव्यंते
नस्वच्छरसंग्रहोंकरीत्यत्र आधारपंकजस्य पार्थिवतया जकारः ब्रह्मरंध्रे यद्वाह्य दे
कुलपद्मम हेम्फुरि॥ श्वेतसुकेशरोपेतं सहस्रारमधोमुखमित्यादिना व्यापिनी के
वलाशक्तिरमृतौघप्रवर्षिणी तेन स्वच्छरसंग्रहोंकरीत्याम् तमयो चकाराणां तद्व
र्णाद्यमान्वितैः कोर्थः॥ कुलशक्तेरिच्छात्मिकायाः कुंडलिन्याउन्मेषात् षट्चक्रपंचग ११३
गनधारणायामियन्निरेक्रमेण कुलसमावेशात् तत्र इडकुलशाद्देहमयूरलइतिवर्णाच
तुईशाकसुत्यते॥ तदुक्तम् भागारेन्तनिष्पुद्धारप्रसंगे पंचहस्वाः संधिवर्णा व्योमेर

ग्निजलेधराइति॥ तन्मयं चतुईशं तच्चक्रमित्यर्थः॥ संप्रदायक्रमायातसौभाग्यदाय
शाब्दयावीसनामाह शक्तेः सारमयत्वेन प्रसृतत्वात् महेश्वरि संप्रदायक्रमायातात्र्के
सौभाग्यदायके॥ निरंतरप्रथारूपसौभाग्यबलयोगतः॥ अन्वर्थसंज्ञके देवि अणिमास
दृशीः स्मृताः॥ सर्वसंक्षोभिणी पूर्वा शक्तेरिच्छाशक्तेः कुंडलिन्याः सारप्रसाः पूर्वोक्तरी
त्या कुलस्थानुत्तरशिवसंसर्गः॥ तन्मयत्वेन तदुत्पन्नत्वात् एनेन वर्णानां ते वर्णैः प्रसृ
तत्वात् सर्वसंक्षोभिण्यादिशक्तीनां संप्रदायक्रमायातत्वं संप्रदायो महेशबोधरूपे
गुरुमुखे स्थित इति पूर्वोक्तरीत्या गुरुमुखावगतत्वात् वर्णोत्पत्तेः आसां च तन्मयत्वम
तएताः संप्रदायक्रमायाता इत्यर्थः॥ अणिमासदृशीः तास्तु रक्ताराद्यवर्णैरित्यादि पू
र्वोक्ताणिमाद्यसिद्धिसदृशीः सर्वज्ञा सर्वशक्तिरित्यादि चतुःशतीशास्त्रोक्ता निरंतरप्रथा
अंतराचेद् निरंतरप्रथा शिवाद्वैतभावना सैव परं सौभाग्यं परमसुभगपरमप्रेमास्प

यो॰ रु॰ ्पपरमशिवात्मेत्यावनासौभाग्यं॥परममसुचगम्भसास्मत्परशिवात्मत्वगोचरत्वात्॥त
११४ देवबलेत्यक्तिस्तयोगमनित्याम्नुचिरूपपरमकुर्नेगसर्वज्ञुगम्भात्मेरत्वरूपसंसारपरि
पंथिपरप्रेमास्मदस्वर्वसहणमपरमसुचगपरशिवहंतात्मत्वणसौभाग्यप्रतिपादनचा
क्तिसंयोगात्॥अन्वर्मसंज्ञकेअनुकूलार्थात्तरत्वाज्जिसंज्ञावतिसौभाग्यकारकेचक्केस
मुजयेदित्यनुषंग॥देहाद्यादिविशुद्धिरा॥ईशित्वासिद्धिरपिचप्रोक्तरूपेपुरत्रये॥यो
गादिक्केचरत्वेदेनसिद्धात्रिपुरवासिनीणता:संपूजयेद्विसर्वा:सर्वोपचारकैंदेहष
ड्भिंशत्तत्वसमुदायमत्वरूपा:तच्छेदनतदहंतात्रिमानीप्रमातात्वरूपते॥तत्ताणिंड्रिया
णिप्रमाणानि॥आदिशब्दाद्विषया:प्रमेयपागस्यतेनेषामुद्धिर्विवेकविश्रांति॥त ११४
स्मान्मुद्दौयपुरशिवत्वंस्वात्मंत्मंसिध्यति॥साचात्रप्रोक्तरूपेमारमानमेयत्वत्वणेषु
रत्नमेपितिवासश्रीत्वतातत्रमैवचस्यति॥मातमानम्भमेयानांपुराणांप्राप्यकारित्व

नियमात्॥ततोऽप्यर्थसन्निकृष्टेंद्रियेणेतिनत्रांतरोक्तरीत्यामारमानप्रमेयेतद्रूपे
णचिन्मरीचीनांप्रसरस्तत्समवायोयोग:सचादिक्केशत्वसंगाद्दयाविच्छिन्नसंवि
दात्मनोमानसेंद्रियविषयात्मनोमानसेंद्रियविषयात्मनाबहिस्सरागढ्देनप्रत्य
भ्रुखतयानरैकस्येनपरमप्रमातृविश्रांतिर्भेद॥तदुक्तंपरापंचाशिकायां॥सर्वेंवि
त्तादिकाद्वेरात्॥निजविश्रांतिन्मये॥नम:॥प्रमातृविधूमेशैवचैतन्यसिद्धमेइति
स्तोत्राचार्याणामपियत्रयत्रमिलिताम्मरीचयस्तत्रतत्रविभुरेवजनेइतिसिद्धास्थिता
त्रिपुरवासिनीप्रवोक्तपुर्वत्रमाश्रांतिरूपिणीचतुर्थचक्रेश्वरीणतापूजाचरणदेवता
:सिद्धिचक्रेश्वरीमुता:सर्वासर्वोपचारेर्गंधादिभि:पूजयेत्पंचमचक्रपूजांसर्वास
नामाह॥सनातनामाह॥सनातनानानादानानावबंधस्थितात्मन॥महत्सामान्यरू
पेणव्याहत्यध्वनिरूपिणी॥अस्थिरस्थिरवेध्यानांछायारूपैर्दत्रार्णकैः॥कुलकौलि

कयोगिन्यः सर्वसिद्धिप्रदाम्बिकः॥ सदा तेनानां मात्रतच्छरीरत्वावितानां नादानामादिरूतत्स्व
न्मस्वर्णनादध्वनिबिंदुशक्तिबीजाक्षरार्धमात्रानां नवकं धृष्ठितात्मनानवरं श्रोणिन वाधा
राणि सुषुम्नांतर्गतत्वात्स्वरूपत्वात् तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे मूलाधारस्वाधिष्ठानमणिपू
रमनाहत॥ मध्यमचक्रके चंचलं विकाच विशुद्धिका॥ आज्ञाचनवके विद्धि षड्के कालिन्नि
हीनकमिति तेषु स्थितात्मनां तेषां महासामान्यरूपेणमहत्स्थं नरहितं निर्विशेषध्वनि
जत्तणां सामान्यं समष्टिस्तद्रूपिणि अवैकृतादिनादमयसत्त्वमध्यमोरूपिणी लघ्वं॥ अ
स्थिरस्थिरवेध्यानां अस्थिरवेध्यानिकर्मेंद्रियगोचरतमाक्रियारूपाणि वचनादानगम
नविसर्गानंदाख्यानि स्थिरवेध्यानि ज्ञानेंद्रियगोचराः॥ शब्दस्पर्शरूपरसगंधास्तेषामस्थि ११५
रस्थिरवेध्यानां छायारूपेप्रतिबिंबत्वैस्तैरक्षराणि कैः॥ इन वर्गद्वय रत्नार्णैराविः कृता इति
ज्ञेयः कौलकौलिकयोगिन्यः अतएव कुलस्य देहस्यावयवत्तानि देहेंद्रियाणि अक्षरा

साधके ऽन उच्यते तेन संबंधात् तत्सत्र्यासादराविष्ठमा कौलिकाइत्युच्यते तैर्योगः सं
बंधः कार्यकारणलक्षणो मासांनाः कुलकौलिकयोगिन्यः न तु नन्वलिपिक्रमेणाक्ष
मप्रातानावर्गचवर्गौकर्मं रवर्गौ तस्मिन् दशारे कुत्र मेणकथ्यते॥ उच्यते चतुर्दशार
दशारद्वय चक्राणां स्थितिरूपत्वात् नूतिलिपेमध्यमावमवत्वात् मध्यमामायास्थि
तिरूपत्वात् स्थितिक्रमो मंगगर्भन्यासः॥ अंतराच्चैतत्कारणन्नतस्तत्त्वमध्यमानाद
मयत्वं त्तकः॥ कथनमस्य चक्रस्य सर्वसिद्धिप्रदापिका॥ सर्वस्य पूर्वोक्तस्यतानक
मेंद्रियजातस्य सिद्धिः प्रतीतिप्रमाचविश्रांतिस्तत्र त्ताणामाः प्रदायिका॥ आसांध्यान
माह॥ श्वेतावराजव्यकराः श्वेतान्नरणान्नषिताः॥ स्पष्टमेतत् सर्वार्थसाधकचक्रो
न्यन्निमाह॥ स्वप्रभामननत्राणायोगाद न्वर्थसंज्ञके॥ सर्वसिद्धिप्रदाख्यास्तु चक्रेस
र्वार्थसाधके॥ स्वप्रभा शिवाहं भावनात् देवमन्त्राणतयोगात् अर्थात् अन्वर्थसं

मो॰ रु॰
११६

त्रके सर्वार्थसाधकपदार्थवत्संज्ञत्वाल्लिनिशिवाहेनावत्नावनात्लक्षणमननात् सर्वे
षांस्वसाधकानांअर्थपरमप्रयोजनं मोक्षं साधयतीतिविशेषात्सर्वार्थसाधके च
क्रेसंस्थिता इतिशेषः स्वनामपदार्थवत् व्युत्पत्तिपुरस्सरमेतच्चक्रे रूपमाह॥ लोकत्रय
समष्टीनां हेतुत्वाच्चक्रनायिका त्रिपुराश्रीमहेश्वरी॥ लोकत्रयमेति लोकातेयामितिलो
कातेनेनेति लोकत्रयमस्यमाऽस्मानमेयजलक्षणस्यसमष्टीनां परिपूर्णपरप्रमातृविश्रां
तिलक्षणानां हेतुत्वात् त्रिपुराश्रीः पंचमचक्रे श्रीपूज्ये त्वयं॥ मंत्रस्तुद्वित्वा पुन॥ व
ह्नि तत्सिद्धिरारव्यातास्ताः सर्वाः समर्चयेत्॥ मंत्राणां शुद्धिर्नामकुलेविषुसंज्ञे चे
त्यादिपद्योक्तरीत्या उन्मनीपर्यंतसकलबीजलक्षणोच्चारणेन विन्यस्यांतर्भावनं मारमं ११६
त्रस्तुद्यारैस्वसाधकस्यवशित्वं जगत्सर्वं सृष्टित्वं जगत्सर्वं संहारे च सातंत्र्यं सिद्धिपती
तिनारव्यापरशिवतासाप्तिः संनास्मिन्नचक्रे वशित्वशिद्धिरितिताः सर्वा आवरणे

वताचक्रे वशसिद्धिमुताः समर्चयेत्॥ षष्ठचक्रपूजां सर्वासनामाह ऊर्ध्वांधोमुख
यादेवि कुंडलिन्याप्रकाशिताः॥ कुलेछ्या बहिर्न्यासात् कादिवर्णस्वयामयाः॥ निग
र्भयोगिनीवाच्या॥ स्वरूपावेशरूपके॥ सर्वरक्षाकरे चक्रे सर्वावेशाकरे परा॥ सर्व
त्रयाधिष्ठिताश्चेति॥ ऊर्ध्वाधोमुखयायया दासतीत्यादिचतुःश्लोकीश्लोकरीत्या कु
लपरं पुरुषमाश्रये ऊर्ध्वमुखया पुनरधोमुखयास्वस्रष्टये मूलाधारं प्रविशन्त्या कुं
डलिन्या प्रकाशिताः॥ अभिव्यंजिताः कारणेमचात् कुलेच्छया कुलेस्तु कलत्वाणं
मारमानमेमरूपेण त्रेच्छयानन्निर्माणेच्छया बहिर्न्यासात् कादिवर्णमयामयाः ष
ड्विंशतत्त्वसंकलनरूपतत्त्वत्रयमयमामारमेयमानलक्षणनिर्माणेच्छयाकुलेच्छ
स्थपरशिवात् बहिः प्रसृतयाः समस्तवर्णगर्भितया कुंडलिन्याककारादिदृष्टावर्णप्र
धारूपानिर्मिता इत्यर्थः॥ निगर्भयोगिनीवाच्या निगर्भयोगिनी इतिवचनाः निगर्भ

यो·हृ० पिमहादेविशिवगुर्वात्मगोचर इति पूर्वोक्तरीत्यादेतत्त्वज्ञानपरम्परमातुः योगश्चासां
१११ योगिन्यो विषयेंद्रियसंसर्गइत्यागादन्तेंद्रियवृत्तयश्चिन्मरीचयो निगर्ज्जयोगिन्यः॥
स्वरूपावेशरूपके॥ स्वरूपस्य साधकात्मनः प्रमातुरावेशः परशिवोहमितिनि
तः॥ आवेशोहिलोके ब्रह्मराक्षसोहमितिवत्परा हंता॥ एष्यात तद्रूपके तन्निरूपके
अतएव सर्वावेशाकरेमन्नमूनो याती त्यादि तत्र तत्राहमार्गेणचैतन्यं व्यज्यते प्र
जो॥ इतिवेज्ञानभैरवृत्तहारकोक्तरीत्या सर्वत्र तत्यादीवेशास्त्र दृष्टेनसम्यैवस्फु
रणं करोतीति सर्वावेशाकरे चक्रे षष्ठचक्रे सर्वरक्षाकरकाके न्योदधिरक्षतामि
तिवत्प्रतीकूलपदार्थाद्युपहतिपरिहारोरक्षानामासर्वस्मात्तेनेदंप्रपंचजक्षणात ११७
पशुपंपशिनोरक्षापरशिवाभेदप्रतीतिरूपातत्करेपराः पद्रिश्चाहं तत्प्रतिपादनपरत्वा
दुक्तः सर्वज्ञाद्याः सर्वज्ञासर्वशक्तिरित्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्ताः स्थितानासाध्यो

नमाह॥ एताः सहपुस्ताक्षमालिकाः पुस्तंपुस्तकं त्रिखंडस्पष्टं नामस्तुत्यन्त्रिपुरः स
रचक्रेशीमाह॥ मारमानप्रमेयानां पुराणां परिपोषिणी त्रिपुरामालिनी ख्याताचक्रे
शी सर्वमोहनी॥ सर्वेषांस्वप्रथाप्रदानेन उपबृंहणी अतएव त्रिपुरामालिनीख्याता
निरुक्ता च चक्रेशी षष्ठचक्रे शी सर्वसंमोहनी अनएवरूनमोहवशादेवहि मारमान
मेयरूपाप्रथाः॥ तदुक्तं परापंचाशिकायां॥ स्थांगरूपेषु नागेषु मायां तत्वं विनेह धी
रिति॥ विद्याशक्तिविशुद्धिं च सिद्धिं प्रकाम्यसंज्ञिता॥ एताः सर्वोपचारेण पूजयेदे
वताः क्रमात्॥ मंत्राः पुरुषवाच्याधिष्ठिता विद्याः स्त्रीरूपवाच्याधिष्ठिताः अतएव वि
द्याशक्तैः सौजाग्यविद्यावर्णवाच्यायाः षड्विंशतत्वमय्याः शुद्धिस्तदनीतपरविरक्त
त्तलानद्रूपा प्रकाम्यसंज्ञितां सिद्धिं कामकात्नानुरूपं लक्षणं तदुक्तं महाकविभिः॥
इवसंघातकविनः स्खलनः स्तस्मो जघुर्गरु॥ व्यक्तो नेरम्यासिसिप्रकाम्यं तेविजुतिष्ठ

इति॥ एता देवताः सर्वज्ञाद्याश्चक्रे सिद्धिमुद्राद्युताः क्रमात् प्रथममावरणदेवता
ः पश्चाच्चक्रेशी ततः सिद्धिमिति क्रमात् सर्वोपचारेण ज्ञाता वैकल्प्यं सर्वैरुपचा
रैः पूजयेदित्यर्थः॥ सप्तमचक्रे पूजां सवासनामाह॥ निरुद्धवायुसंपद्दस्फुरित
प्रिपिमूलन्तः॥ हृदयांतरसंवित्तिमूलसपर्यष्टकात्मना॥ बीजरूपस्वरकलास्पष्ट
वर्णानुसारतः॥ रहस्ययोगिनी देवि संसारदलनोद्यते॥ सर्वरोगहरे चक्रे संस्थिता
वीरवंदिते॥ वशिन्याद्यास्त्विति॥ सत्यमन्त्रमितीरुच्यते॥ हृत्पुंडरीकपुरमध्यसंस्थ
मिति स्फुरत्स्त्वात् शरीरं विदष्टकरूपं सत्यं शरीरं अन्यपुर्यष्टकं तदात्मना
तद्रूपेण एता इत्यनुषंगः॥ द्विधेयमाचकादेवीसर्गांतषोडशस्वराअकारादि ११८
विसर्गांतषोडशस्वरकलास्ताभिः स्पष्टाश्च वर्गेणमुनावर्गाः कचटतपयशा
स्तेषामनुसारः अवर्गः प्रथमा देवि वशिनी तत्र संस्थिता इत्यादि चतुःशती त्र

इत्यादि चतुःशतीशास्त्रोक्तत्वात्॥ उद्धरेत्प्रथमं रेफमित्यादि चतुःशतीशास्त्रोक्तत्वा
त्॥ उद्धरेत्प्रथमं रेफमित्यादि चतुःशतीशास्त्रोद्धृतस्वस्वबीजानुसारक्रमात् स्वस्व
वर्गांते स्वस्वबीजमुच्चार्य पूजयेदित्यर्थः॥ ननु चतुर्दशकोणादिचक्रेषु देवतानां
तु तल्लिपिमातृकास्वरनवकहादिपंचकचटतवर्गमाद्यत्वमुक्तं अष्टकोणादिदेवता
नां किमिति स्पष्टवर्गजोषसमयत्वमष्टकोणदेवताबीजमनुक्रमप्यवगंतव्यबीज
जरूपस्वरकलास्पष्टवर्णानुसारतः॥ इति तु वशिन्यादिदेवतापूजामंत्रकथनेर
हस्ययोगिनीः सत्यमत्र रहस्यं पुर्यष्टकं तेन सह योगः संबंधः कार्यरणलक्षणोया
सां ता वशिन्यादियोगिन्यः अत एव सर्वरोगानित्यामुचिक्रेशरूपसंसार॥ एव रोगस्त
स्य हरणे पटु प्रज्ञा वशा॥ लिनीस प्तम चक्रे संस्थिता वशिन्याद्या अवर्गः प्रथमो देवि
वशिनी तत्र संस्थिताः इति चतुःशतीशास्त्रोक्ता पूजयेदित्यनुषंगः॥ तत्सांध्यानः मा

ह॥ रक्तवर्णा वरदाभयमुद्रिताः पुस्तकजपमालाभृद्धानाः सिद्धयोगिनाः॥ सिद्धः
परशिवः तेन योगसंबंधः पुर्यष्टकात्मतया तस्य जीवतापादनलक्षणस्तद्यतीः शिष
॥ मुद्रविद्याविशुद्धिं चतुष्कसिद्धिं महेश्वरि॥ ईश्वरीं त्रिपुरासिद्धिं पूजयेद्बिंदुतर्प
णैः॥ अहं तमोरैकमिति विद्यानिगद्यते॥ इति परापंचाशिकोक्तरीत्या शिवाद्वैतभूया
लक्षणया मुद्रविद्याया विशुद्धिस्तानेन ज्ञानमालोकयेत्तस्मात्तज्ज्ञानं परित्यजेत्॥ इति व
चनप्रतिपादितरीत्या ज्ञातृज्ञानविज्ञानगसर्व्वनिर्विकल्पकबोधलक्षणपरशिवसमा
वेशास्तरूपिणीमत एव चतुष्कसिद्धिः॥ विश्वं शिवादिक्षित्यंतं चमत्काररसाश्रयं॥ महा
यसे महामोहमद्यो शायनिवेदयेत्॥ इत्यन्निपुक्तोक्तरीत्या महाचतुष्कीर्विश्वरी त्रिपु ११८
रासिद्धिमातमानमेयरूपाणां सिद्धिं उन्मीलनशिवलयलक्षणं सिद्धिं बिंदुतर्पणैः अ
नामां गुह्ययोगलक्षणां मा शिवशक्तिमेलनमुद्रया द्व्य बिंदुतर्पणैः साक्षात्कृत्य सुमैः

: पूजयेदिति॥ अष्टमचक्रे पूजां सवासनामाह॥ शक्तित्रयात्मिकादेविविद्यामप्रस
राः शिवासिद्धिं संवर्त्ताग्निकलारूपा परमातिरहस्यकाः पूर्णपूर्णस्वरूपायाः सिद्धि
र्हेतुः सुरेश्वरि॥ सर्वमत्तुचक्रेत्वापुष्पन्यषिते॥ स्थिताः कामेश्वरीपूर्वाश्वतस्त्रःपा
र्व्देवृताः शक्तित्रयात्मिकाः इच्छाज्ञानक्रियात्मिकाः॥ विद्याम प्रसराः विदसंविदः॥
अविकार्दिच्छादिधाम्नो किरणानां वामाज्येष्ठारौद्रात्मकानां उड्डीशपणि शमिनीशा
ख्यानां प्रसराः स्पंदमत्ता संवर्त्ताग्निकलारूपाः संवर्त्ताग्निर्विश्वघस्मरः परशिवो स
रत्तस्य कलाहकारस्तद्रूपा तदात्मिकाः शंगताशाक्तवयवत्ततत्वात् परमातिरहस्यगा
: सर्वावरणदेवताभ्यः सर्वावरणप्रधानरूपत्वात्त्व तिरहस्याम नोवुद्यहंकारोपि
धित्रयपरिस्फुरतपरिच्छिराधारत्वादत्यंतगोपनीयाः पूर्णपूर्णस्वरूपायाः पूर्णपरि
शिवसमावेशारूपत्वात् पूर्णस्वरूपाया पूर्णत्वमनुविश्वविषया सिद्धिस्तादृशाः सिद्धि

हेतुस्तद्वान्तिकायाः सर्वस्य त्रित्वादिविधानस्य परः॥ त्रिविधविश्रांतिलक्षणायाः सिद्धे
र्जीवन्मुक्तेर्हेतुतया सर्वसिद्धिमयाख्येति निरुक्तसर्वसिद्धिमयानंतरं आयुधजल्पिते
कामेश्वरिकामेश्वरयोः बाणचापपाशांकुशैरष्टाभिर्विभुनीकृतैः पश्चिमोत्तरपौर्व
त्यदक्षिणागक्रमेणतु इत्यादि चतुःशतीगतश्लोकरीत्या अलंकृते॥ आयुधानां का
मेश्वर्यावरणांतःपातित्वं सिद्धं॥ चक्रेष्टमे स्थिताः कामेश्वरीप्रमुखाः कामेश्वरीमग्रको
णे इत्यादि चतुःशतीगतश्लोकाभ्यां तत्तत्पीठदेवतापीठनिकापूजा उइति कस्मादि
ति पूर्वोक्तानि मनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यानि तेषु संक्रांता देवताः परप्रकाशवप
वन्तः वामाज्येष्ठारौद्र्यम्बिकामयमित्रीचापष्टीशेद्रुद्राणवर्मा नाम्नि त्रिकोणस्थाः
तत्तद्धितयशक्त्वमवन्तते इच्छाज्ञानक्रियाशांताः॥ मयकामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमा
लिनीमहात्रिपुरसुंदर्यश्च तत्तः इति नवमचक्रदेवतया सहसकलनानन्त्स १२०

श्चष्टमचक्रे निस्तारकामेश्वर्याद्याः सायुधा॥ आयुधदेवतानां ध्यानमाह॥ आयुधा
श्चापिरक्ताः स्वायुधोज्ज्वलमस्तकाः॥ वरदाभयहस्ताश्च पूज्याधाच फलप्रदाः॥ तदा
यायमरीयाश्च पुंस्त्रीवद्रूपविधायिनाः॥ आयुधा आयुधादि देवताः छांदसत्वात्पुलिं
गप्रयोगः स्वायुधोज्ज्वलमस्तकाः॥ स्वाधिष्ठितायुधपरिकल्पितमस्तकाः॥ महापद्म
वनांतस्थांकारणानंदविग्रहां मदंकोपाश्रयां देवीमिच्छाकामफलप्रदां॥ तत्र तामिति
पूर्वोक्तरीत्या महापद्मवनांतस्थानाम्नि तेश्वरस्य विश्वगुरोर्मांकस्था या सान्नाम्नि
तकल्याया स्तवसंबंधिनो बाणधनुःपाशांकुशाः पुंवद्रूपविधायिनः तदशास्त्रमसं
बंधिनो बाणधनुःपाशांकुशाः स्त्रीवद्रूपविधायिन इत्यर्थः॥ तदुक्तं चतुःशतीशास्त्रे
मादनैर्मदनोन्मत्तापाशो॥ कुशाधनुःशरैः शोजयेत्॥ स्वर्गन्त्रलोकपातालतलयोषि
त॥ तथैवशक्तिरेवेशि त्रिपुरीकृतविग्रह॥ शोचंमे हे वर्गधर्वसिद्धविद्याधरानपी

यो० क०
१२१

तिस्मरणमन्यत्॥ एवं चतुःशतीशास्त्रेनुधृतत्वात् शक्तिबाणात्मबीजान्युद्धरिति त्वगस्त
ज्ञासमेदोस्थिमज्जाख्यांताः सुरेश्वरि॥ द्वितीयस्वरसंयुक्ताः एते बाणाः स्वरादिमकाः आ
कारादिन्यासपरिपाट्यात् लगादीनां पंचानां धातूनां यवर्णारभ्यः पंचाएते द्वितीयस्वरसंयु
क्ताबाणाः आकारोद्वितीयः स्वरस्तामध्यात् बिंदुरपिलभ्यते त्वरादिमकाः तत्र धातुषुबीजा
बीजानि तत्र मकारस्त्वगात्मकः॥ रेफाऽसृगात्मकः लकारोमांसात्मकवकारोमेदस्व
रूपः अस्थिमज्जाशब्दोस्थिमज्जाख्यपरिस्थितेन सकारेणापीति॥ चतुःशतीशास्त्र
प्यनुक्तान्नकामेश्वरबाणबीजानारक्तयोर्नाजरक्तयोरित्यादिनास्वच्छंदसंग्रहे
धृतत्वात्॥ आगमांतरेषुप्रसिद्धत्वात्त्वन्नोद्धारः क्रियते॥ वामादीनांपुराणांतुजननी १२१
त्रिपुरांबिका॥ परस्यास्तत्स्वरूपत्वात् इच्छासिद्धिर्महेश्वरि॥ एताः सर्वोपचारेण पूज
येत्तु वरानने॥ वामादीनांवामाज्येष्ठारौद्र्याख्यानांमित्रेशादिरूपाणांइच्छाज्ञानक्रि

यामयविमर्शरूपाणां शक्तीनामैश्वर्याद्यधिष्ठानत्वात् पुरशब्दवाच्यत्वं तेषांत्रिपुराणां जन
ननीसमष्टिरूपत्वात्त्र्यंबिकाशक्तेरेतत्त्रिपुरांबिकानिरुक्ताचक्रेशीतिशेषः॥ स्व
च्छयैवजगत्कृत्स्नंनिर्मिरन्मुद्रिरंस्यपीतिआज्ञावतारोक्तरीत्यापरस्यशिवस्यविसर्ज
नसंहारजन्तृत्वात्स्यात्स्वरूपत्वादिच्छाशक्तिरेतदर्चकस्यसिध्यति॥ अतः सेयमिच्छासि
द्धिरस्मिंश्चक्रेस्थितेन्यर्थः एताआयुधदेवताः कामेश्वर्याद्याश्चक्रेशीसिद्धियुता
ः सर्वोपचारैः गंधादिभिरुपचारैः पूजयेत्॥ नवचक्रजांसवासनाहमाह॥ सर्वानंद
मयेदेविपरब्रह्मात्मकेपरे॥ चक्रेशंबिंदुरूपाचमहात्रिपुरसुंदरीस्वैराचारेणसंप्र
ज्याअहंतेदंतयोःसदा॥ महाकामकलारूपाश्चानंदोब्रह्मेतिव्यजनादिति॥ एतस्यचा
नंदस्यवान्यानिभूतानिमात्राम्युपजीवंतीति॥ इतिश्रुत्युक्त्यासर्वानंदसमष्टिरूपत्वात्परा
ममत्वात्॥ परब्रह्मात्मकेअततएवंपरेविश्वोत्तीर्णपरशिवसंरमयत्वात्चक्रेनव

नेसंवित्त्रिरूपास्य संवित्त्रिपुरादेव्याः सौहित्यं तद्विमर्शनमित्यभिमुक्तेः कोक्करालावेघयो
रहंतेदंतयोः सामानाधिकरण्यसंवित्तिर्महात्रिपुरसुंदरी॥ पूर्वोक्तनिर्वचनाम्महाकामकला
रूपाप्रकाशविमर्शसामरस्यमहाबिंदुत्रयमयमहार्द्धकलात्तद्रूपा बिंदुसंकल्पवः क्रं
चलादिचतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्यास्यैशाचारेण संपूज्या॥ यत्रयत्रमनसुष्ठिर्मनस्तत्रै
वधारयेत्॥ तत्रतत्रपरानंदस्वरूपं संप्रकाशते इति॥ विज्ञानभैरववचनदाराकोक्तरी
त्यानिजेच्छानुरूपैर्दिव्यद्रव्यैः नैवेद्यैरुपरिस्फुरत्स्मरमानंदानुसंधानलक्षणेन स्वै
शाचारेण संपूज्यस्वसंविद्देवतानामनीयेत्यर्थः॥ प्राप्तिसिद्धिमाह॥ पीववि द्यादिसि
द्धिदामहामुद्रामयीदेवी पूज्याकाकुलाउ इतिक्रमादितिपूर्वोक्ताः पीवाश्चत्वारः १२२
विद्यावाग्भवकामराजशक्तितुर्यबीजात्मिकाश्चादिशाष्टातद्देवताः॥ कामेश्वर्या
द्याः चतस्रः तेषां तुर्यातीतपरंपरत्रिविधाः निलयत्त्रतां सिद्धिं ददातिप्राप्यता

ति प्राप्तिसिद्धिः महामुद्रामयी महामुद्रा सर्वमुद्रासमष्टिरूपतया तद्योनिमुद्रातन्मयी
पूज्येत्यर्थः॥ पंचदशात्मिकास पूज्या परमेशानितत्रतिथिमयी परा॥ पंचदशात्मिका
पंचदशाक्षरात्मविद्यामंत्रः वाच्यरूपतापंचदशगुणात्मिका त्रतिथिमयी प्रतिपदादि
पंचदशापररूपाणि तानि निजसुखमयानिरूपमाकारानंदवमात्तैरवीपरामूलवि^
द्यातथाख्याते इति पूर्वोक्तरीत्या मूलविद्यामुक्त्वायं नवमचक्रेश्वरी विद्या षोडशा
कलात्मिका मूलदेवी नवमचक्रेश्वरी संपूज्येत्यर्थः॥ प्रतिचक्रं तु मुद्रास्तु चक्रसं
केतवोदिताः प्रतिचक्रं त्रैलोक्यमोहनाद्येकैकस्मिंश्चक्रे विहिताः सर्वसंक्षोभिण्या
द्यास्तत्तच्चक्रमुद्रास्तत्तच्चक्रेषु पूज्या इतियोज्यं॥ नित्यक्लिन्नादिकाश्चैव काम्यक
र्मानुसारतः॥ चतुरस्रांतराले वा त्रिकोणे वा यजेत्सुधीः॥ कामेश्वरीत्यगमालिन्याद्या
वंतः पातिन्यात्मध्यत्रिकोणान्तवामकोणमोस्थितिरूक्तात्रिस्थानि सक्तित्वाने

यो॰ कृ॰
१२३

रुदयवह्निवासिनी महाविद्येश्वरी दूती त्वरिता कुलसुंदरी॥ नित्या नीलपताका च विजया
सर्वमंगला॥ ज्वालामालिनी विचित्रा चेति चतुःशती दशश्लोकास्त्रयोदशानित्यास्त्रिकोऽ
स्त्रयोदशानित्यास्त्रिकोणे वा श्रीचक्रमध्यत्रिकोणे वा चतुरस्रांतराले वा षोडशारदले च
तुरस्रयोरंतराले वा काम्यकर्मानुसारतः॥ वश्यादिकाम्यकर्मानुरूपवर्णध्यानपुष्पा
दिभिः सुधीः तत्तत्काम्यकर्मविधानविषयत्वात् चक्रपूजामुपसंहरन् कुलदीपनिवे
दनमाह॥ अलिनामिश्रितैर्गंधैर्धूपैराराध्य देवताः॥ चक्रपूजां विधायेच्छं कुलदीपं नि
वेदयेत्॥ अंतर्बहिर्विमर्शसमानं स्वप्रकाशेगज्ज्वलं प्रभुये॥ अलिना हेतुना मिश्रितं गंधधूप
दीपादिसमर्पणं देवताः त्रैलोक्यमोहनादिबैंदवांतनवचक्रे गताः॥ अलिमिश्रितसुगं १२३
धधूपदीपैराराध्य पूर्वोक्तरीत्या चक्रपूजां विधाय कुलदीपं कुलं षट्त्रिंशत्तत्त्वसमुदाय
रूपं शरीरं तत्र दीपं तन्नो रूपमप्याततस्फुरंती संविदं कालाग्निम्लानिमुक्तोः करीत्याह

दमांतर्विसमानं संवित्कलारूपं नवमिं डिमखादाद्बहिरर्धेषु तद्रूपेण अंतरवस्त्रकाशे
ह्वलं तत्र प्रमाणानिरपेक्षप्रतीतिकं निर्वाणरहितं च निवेदयेत् पुनः प्रभुरखत्माते
नैवहारेणांतः स्वसंविदि श्रांतिस्तन्निवेदनं नाम पुष्पांजलिततः कृत्वा जपं कुर्यात्स
माहितः॥ संयम्यमिंडिम संचारं प्रोच्चरेन्नादमांतरं॥ तथा एव जपः प्रोक्तो न तु नाम जपो
जपः॥ इति प्रमाणवचनोक्तरीत्या समाहितेंडिमोनादरूपमंत्रोच्चारणलक्षणं जपं
कुर्यात्॥ विशिष्टं स्पष्टं॥ जपप्रकारमेवाह॥ कूटत्रयमे महादेवि कुंडल्याश्रितमेपि चाम्ब
काणां पूर्वपूर्वेषां नादरूपेण योजनं कूटत्रयमेकूटानां वाग्भवकामराजशक्तिबीजा
ख्यानां त्रयमेकुंडलिन्याश्रितमेपि चकुंड॥ लीत्रयं आधोरें॥ तच्चाधारं च हृत बिंदुस्थानं च
परिकीर्तितं॥ इति स्वच्छंदसंग्रहोक्तेः॥ आधारहृदयस्थलमध्येषु स्थितानां बीजत्र
यशिरस्वरवर्णिकामकलांतर्गतसपराईकलारूपाणां वह्निसूर्यमकुंडलीनां त्रये

यो.हृ॰ चक्राणां पूर्वपूर्वेषामंकुरे विषुसङ्गे चोन्मत्ताकुलादि विंदुस्थानेषु नवसु नाविता
१२५ नां त्रैलोक्यमोहनादिनवचक्राणां एकैकस्मिन् बीजे कुंडलिन्यां चत्रिशक्तिरोविन
ज्यमोजितानां नादरूपेण योजनं त्रैलोक्यमोहनादिनवचक्रस्थितित्रयस्याधारस्थ
वह्निमंडलस्थितवाग्भववर्त्तिकामकलांतर्गतहार्द्दकलारूपवह्निकुंडलिन्युत्थानो
दितहृत्स्थकामराजपर्यंतव्यापिनादमयतानावनं वाग्भवबीजजपः सर्वसौभाग्यदा
यकादिचक्रत्रयस्य सूर्यमंडलस्थितकामराजशिखरवर्त्तिकामकलांतर्गतहार्द्धक
लारूपसूर्यकुंडलिन्युत्थानोदितबिंदुस्थानगतशक्तिबीजपर्यंतव्यापिनादमय
तांतभावना कामराजबीजजपः सर्वरोगहरादिचक्रत्रयस्य बिंदुस्थाने इंदुमंडलां १२५
तः शक्तिबीजशिखरवर्त्तिकामकलांतर्गतहार्द्दकलारूपसोमकुंडलिन्युत्थानोदि
तब्रह्मरंध्रोपरिस्थितशिवतत्वातीतसमनासामपर्यंतव्यापिनानादेन सहोन्मनांत

र्यंतभावनं शक्तिबीजोच्चारस्वरूपः ॥ तदुक्तमनिमुक्के पिंडोविकपरविस्तरस्समहत
॥ संस्कारशेषास्थितिर्नादे सौतवदेविमूर्द्धि समनासीमानमुल्लंघयत ॥ घंटाघाण
इवक्रमेणविरमत्वंत्यामणीयस्तनीमाजिघ्रन ॥ परविद्ग्रामयुपमामन्त्रिपुराणीस
मेति ॥ ननु दीपाकारो र्द्धमात्रः प्रज्वलाटेहरुद्धस्तते ॥ इत्यादित्रिष्वपिबीजेषु उन्मनीप
र्यंतमुच्चारः किमिति नोक्तः आज्ञादीनामुन्मन्यंतानां सर्वत्र साधारण्येन वक्तुं शक्य
त्वात् इत्यत आह ॥ तेषु प्राणोग्निमार्गिकलाविंदुर्द्धचंद्रकाः ॥ रोधिनी नादनादांताः
शक्तिव्यापिकयान्विताः ॥ समना चोन्मना चेति द्वादशांते स्थिताः प्रिये ॥ तत्र कुंडलिनी
रूपेमध्यमेचततः पुनः स्फुल्लमुखेन्विंबस्यस्थितिरूपे तथेश्वरि ॥ केवलं नादरूपे
णउत्तरोत्तरयोजनं ॥ शबलाकारः कामः कमनीयतमाकला च रहनं दुविग्रहे बिंदु
इति ॥ विकारद्वयउन्मन्यंताः सूक्ष्मकुंडलिनीरूपेवाग्भवबीजे ॥ यामाचात्रपुषीलताल

तानवुलसत्तेनस्थितिस्पर्द्धिनीवाग्बीजेमध्यमेस्थितास्तवस्तदातां मन्महेतेवयं॥शक्ति
कुंडलिनीतिबिम्बजननव्यापारवद्योग्यमांतात्वेत्थं नपुनस्त्वंतिजननीगर्भेत्त्वकर्त्तं
नराः॥इतिलघुस्तोत्रोक्करीत्याबिम्बस्यसप्तुन्मुखेमध्यमेकामराजबीजेबिम्बस्थितिरू
पेसंहारस्यध्योमध्यस्थत्वात्केवलंनादरूपेणनादमुन्मन्यंतावमवोच्चारवर्जनादमा
त्मरूपेणोत्तरोत्तरोत्तरयोजनंउच्चारक्रिमाविशेषणंवाग्भवबीजशिखरवर्त्तिनंना
दं रुद्रतकमराजबीजपर्यंतमुच्चरेत॥कामराजबीजशिखरवर्त्तिनंनादंबिंदुस्था
नगतशक्तिबीजपर्यंतमुच्चरेतइत्यर्थः॥शाबलाकारकणतद्बीजद्वयनादद्वययोर्गत
॥मिश्ररूपेततामेशक्तिबीजेनादशीकलोन्मनीस्थितेत्यनुषंगः॥तेनप्राणादयोद्वा १२५
दशशाकलाअपिततीयबीजशिखरेस्थिताउच्चार्या इतिलभ्यते॥कोर्थः॥मध्यपिवा
ग्भवकामराजबीजयोः प्राणादयउन्मन्यंताः तथापितयोः सृष्टिस्थितिरूपत्वात्नवि

ध्यातीतोन्मनीपर्यंतमुच्चारः अतोनविरोधइत्यर्थः॥जपकालेभावनामाह॥स्वस्व
षट्कंसुरेशानिस्त्रवस्थापंचकंपुनः॥विषुवत्सप्तरूपंचभावयन्मन्त्रसाजपेत्॥राता
निविद्याववयवेषुज्ञात्वानिशिखिपत्त्रचित्ररूपैर्मंडलैः स्वस्वपंचकंध्यायतोनुस्वरेस्व
स्वपद्योमततुर्जवेत्॥इतिविज्ञानभैरववचनदारकोक्तरीत्या स्वस्वषट्कस्वरूपंतेमंत्र
वस्थापंचकंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यतुर्यातीतात्मकंएजाग्रदादीनांस्वरूपंवक्ष्यति॥
विषुवत्सप्तकंचवक्ष्यति॥स्वस्थानोस्थानानिरूपाणिचक्रमेणाह॥अस्मादिशादशां
शेषुत्रीस्त्रीस्यक्ताबरानने॥स्वस्वत्रयंविजानीयाद्दैकैकांतरितेप्रिये॥एकस्मादेकस्म
द्द्योरतरइत्यर्थः॥अस्मादिः अग्नीरेफस्तदादिः त्रींस्त्रीन्षट्स्यक्ता स्वस्वत्रयंषट्
स्वस्थानिविजानीयात्॥कोर्थः हकारमायाहरयोर्मध्येरेफमायाईचंद्रयोर्मध्येबिंदु
अर्द्धेदुनादयोर्मध्येरोधिनीनादशक्तयोर्मध्येनादांतशक्तिसमनयोर्मध्येव्यापिका

यो॰हृ॰ १२६ समनोर्ध्वे: उन्मनान्तिमिति षट्सु तत्कारेषु बिंदुरोधिनीनादांतव्यापिकास्थानेषु पंचसु
शिषिपञ्चचित्ररूपेरित्यादिपूर्वोक्तरीत्या बहिर्बहिर्गतचंद्रकसहस्राररूपाणि पं
चसूत्थानिभावनीयानीत्यर्थः॥ षष्ठे उन्मनास्थानेषु पंचसोमततुर्नवेदितिज्ञानत्वेर
वनदारकोक्तरीत्यैव व्योमनततुसूत्रंतेष्वमितसस्य शेषः॥ सूत्रत्रयात्मरे स्थानेम
हासूत्रं विभावयेत्॥ पूरे स्थाने महासूत्रं सिराकाशेरं भावयेदित्यर्थः॥ इदानीमव
स्थापंचकभावनाक्रमेण विवक्षन्नादौ जागरितावस्थाभावनमाह॥ प्रबोधकारण
स्याथ जागरत्वेन भावनं॥ वक्ष्यति रेवि महाजाग्रदवस्थात्रिडिंभ्रहद्धे॥ इंद्रियद्वयैर्ज्ञान
कर्मेंद्रियैर्वृत्तिर्जाग्रत्तुर्व्यवहारो जाग्रे जागरणं प्रबोधो जागर इत्युच्यते तत्कार १२६
णस्य प्रकाशस्य जागरत्वेन भावनं अतः प्रकाशैव कौलानीमबीजवर्तिनिरेफे महा
जाग्रदवस्थासार्वकालिकनिद्रात्मयजत्वाणपरप्रबोधरत्नाभावनामेत्यर्थः॥ स्वप्न

भावनमाह॥ अंतरैः करणैरेव स्वप्नो मायावबोधनः॥ गजदेहो वा खेंद्रियविरतैरंत
रैः करणैरेव स्वप्नो मायावबोधनः॥ गजदेहो वा खेंद्रियविरतैरंतरैः करणैर्मनो बुध्यहं
कारचित्तारेव्यैरेव नघव्यवहारः प्रमातृस्वमातृस्वप्नसमायपाताशीयस्थानं॥ सुषुप्तिभा
वनामाह॥ सुषुप्तिस्तुल्यानपर्वस्वदेदनं॥ अंतः करणवृत्तीनां लयतो विषयस्य तु॥ पू
वर्णानां विलोमेन क्रमबिंदुसंस्थिता॥ स्वप्ने विषमानानामंतः करणवृत्तीनां लयतः स
र्वेंद्रियोपरतिः सुषुप्तिरिति हि लक्षणं अतो हि जीनां पूर्वस्वदेहादिषु कोऽहंकृतस्य ली
नस्थितस्य स्वस्यात्मनो वेदनं प्रकाशानं भवति॥ हिपष्यात सुखमहमस्वाप्समिति हिप
ष्यात सुखमयं आत्मस्वरूपपरामृश्यते विषयस्य तु विषयंताज्ञेयं बीजं विश्वव्याप्ति
स्थानत्वात पूर्वर्णानां विलोमेन बिंदुपूर्वस्थितानां वर्णानां विलोमेन मायाबीजमहेशा
निमानेदशाक्षसंपुटं॥ इंडबीजं केवलंच इत्यादिसंहारक्रमयोगेन शक्तिबीजसमुद

रे॥ दित्यं तेन च उशान्ता शास्त्रोक्त संहारक्रमो धृतानां शक्तिबीजवर्णानां विलोमक्रमे
ण परिपाट्यान्त्यमध्ये बिंदुस्थिता त्र्यमध्यस्थाने स्थित हरेखो ह्री बिंदौ स्थिता नावनी
येत्यर्थः॥ तुरीयजावनामाह॥ तुर्यरूपं तस्यवात्र हस्ता ह्री देत्तु संग्रहः चैतन्यव्यक्ति
हेतोस्तु नादरूपस्य वेदनं॥ चैतन्यस्य संविदो व्यक्तेः परामर्शस्य हेतो र्नादरूपस्य प्र
वीक्षणलक्षणास्य वेदनमभिव्यक्तिस्तुरीयरूपं तस्य तुरीयरूपस्य स्वतन्त्रता त्रीयबिंजे
ह्रकाद्यंम इं च इः आदित्याद्यतरोधिनी नादोय स्यतेनैषां संग्रहः तानीयबीजशिखर
वत्स इं चंद्ररोधिनीनादेषु स्यात्स चैतन्याभिव्यक्तिकारणं नादकलनात्मक॥ तुरीय
तुर्यजावनीयमित्यर्थः॥ तुर्यातीतजावनामाह॥ तुर्यातीतं सुखस्थानंदनान्तांतादिस्थि १२७
ते प्रिये॥ अत्रैव जपकाले तु पंचावस्थाः स्मरेद्बुधः॥ तुर्यातीतं॥ यतो वाचो निवर्त्तंते
अप्राप्य मनसा सह॥ आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् इति रूपनिषदुक्तरीत्या वागतीतपरानंद

स्वरूपं सुखस्थानं नान्तांतादिस्थितं नादांत शक्तिव्यापिकासमनोन्मनासुस्थितं तुर्या
तीतेत्यावृतीयमित्यर्थः॥ अत्रैव शक्तिबीजं च पंचावस्था जागरिताद्याः पूर्वोक्ता जपका
ले स्मरेद्बुधः॥ पंचावस्थानुसंधानपुरः॥ सरं विद्याजपकरणावधाननिपुणः इदानीं
सप्त विषुवचावनाविवक्षुरादौ प्राणविषुवजावनामाह॥ योगः प्राणात्मनसां विषु
वं प्राणसंज्ञकं॥ प्राणविषुवमित्युच्यते तदुक्तं स्वैरतंत्रे॥ द्विष्यात्मप्राणमनसां संयोगं
प्राणकं विदुरिति मंत्रविषुवजावनामाह॥ आधारोत्थितनादे तु लीनं बुध्वात्मरूपकं
॥ संयोगेन वियोगेन मंत्राणां तां महेश्वरी॥ अनाहताद्याधारांतं नादान्तलविचिंतने
विषुवमिति॥ आधारात्मूलाद्युत्थितवा सुनादे विंद्वादिषु॥ वर्त्तिन्यात्मनोप्यनुपं सवि
दाकलीनं ताडे नैकरसीकृतं बुध्वा मंत्राणां नानावाग्भवकामराजशक्तिबीजानां वियो
गेनन्यासरूपेण संयोगेन तुर्यबीजेन च अनाहताद्याधारांतव्याहत तद्रूरस्थानं॥

आधाराणां च सर्वेषां अतस्थानं ब्रह्मरंध्रं तत्पर्यंतं अत्रांतराह्वः तत्रोल्लेखारितः अनाह
ताद्याधारं तांतमिति भावतत् नादात्मविचिंतनं नादस्य मध्ये रूपत्वं विज्ञानं विषुवं मं
त्रसंज्ञमिति शेषः कोर्थः मूलाधारस्थितवायुश्च वह्निशिखरवर्त्तिनं नादं हृदयपर्यंतमु
च्चार्य तत्र स्वयं जीवोन्मुक्त्वा स्वात्मनस्तन्मयतानुसंधानं मंत्रविषुवमित्यर्थः॥ तदुक्तं
शैवतंत्रे॥ आत्मनो नादमध्ये तु लयं संचिंत्य पंचमं॥ अकारो रवर्णादि संयोगेन वियो
गतः॥ हृदयाद्वारितानांतं विषुवं मंत्रसंज्ञकमिति॥ नाडीविषुवज्ञानमाह॥ नादसं
स्पर्शान्नाडीविषुवमुच्यते॥ द्वारत्रयं भिनेदेन वर्णान्नाभ्यंतरे प्रिये॥ वर्णबीजत्रय १२८
त्रिशिखरवर्त्तिकामकलान्तरात् द्वारत्रयं भिनेद मूलादिषट्चक्रद्वारत्रयं भिन्नत्तित्ता
त्तेन नाभ्यंतरे सुषुम्णामध्यमार्गेण नादसंस्पर्शात् त्रिबीजत्रिशिखरवर्त्तिनो नादस्य म
ज्जात ब्रह्मरंध्रांतमुच्चारतः संस्पर्शान्नाडीविषुवमुच्यते॥ तदुक्तं शैवतंत्रे स्थूलमंत्र

त्रिमूलेन नित्यायं ध्यानतु क्रमात्॥ नादनाडीसमायोगात् नाडीविषुवज्ञानमिति
॥ प्रज्ञांत विषुवज्ञानमाह॥ नादयोगः प्रज्ञांतस्तत् प्रज्ञांतेंद्रियगोचरं वह्निमायाच
कालं च चेतनाम इंदु कं॥ रोधिनी नादनादांतान् शक्तौ जीनान् विज्ञावयेत्॥ वह्निरे
फं मायामीकारं कालं तत्मध्यवर्त्तिसपरार्द्धकलासंबंधिरेखा चेतनाबिंदुः वेद्यस्य
संस्कारवेदनरूपत्वात् तदुक्तं परापंचाशिकायां बिंदुर्वेद्यस्य संस्कारो विसर्गस्य
सहत्यसाविति॥ अर्धचंद्ररोधिनी नादनादांतापूर्वोक्तलक्षणाः यनोयं प्रज्ञांतो
नादयोगो यथुस्तदतितशक्तिलययलक्षणः अतः प्रज्ञांतं द्रियगोचरं सकलेंद्रिया
तीतविषयं तस्य ज्ञानं तद्विषुवमित्यनुषंगतः तदुक्तं शैवतंत्रे॥ अकारोकारवर्णौ च
मकारं बिंदुमेव च॥ नादनादांतशक्तौ च सन्त्यक्त्वा ब्रह्मादिभिः क्रमात् सप्तमे शक्तिं
मध्ये तु त्रिष्वात्मानं विचिंतयेत्॥ प्रज्ञांतं तद्विजानीयात् प्रज्ञांतेंद्रियगोचरमिति

यो॰ वृ॰
१२८

॥ शाक्तिकालविषुवन्नावनामाह ॥ विषुवं क्लिसंज्ञं तु तदूर्द्धे नादचिंतनं ॥ तदूर्द्धे काल
विषुवन्मुन्मनांतमहेश्वरितदूर्द्धसमनांतनादस्यचिंतनं शाक्तिविषुवांतदूर्द्धसम
नामान्त्यपूर्द्ध नात्रकालकलाज्ञानमितिसच्छंदसंग्रहोक्तरीत्या कालानांतामन्मनां
तं नादस्यचिंतनं ॥ कालविषुवांतदुक्तं शैवतंत्रे ॥ शाक्तिमध्यगतोनादः समनांतप्रस
र्पति तच्छक्तिविषुवं प्रोक्तमुन्मन्यां कालसंज्ञितमिति ॥ ननुकियता कालेन नादस्य
त्ववेदयतीत्याह ॥ मुनिचंद्राष्टदशाभिःस्तुटिभिर्नदिनीवेदनं ॥ स्वछेनरेसमीसा
ने मावस्यंदति लोचनं ॥ तस्मात्रिंशात्तमो जागस्तत्परं परिकीर्तितं ॥ तत्परस्य शतां
शास्तु त्रुटिरित्यभिधीयते ॥ इतितत्रतरोक्तरीत्यानिमेषस्य त्रिसहस्रतमो भागस्त्रु १२८
टिः मुनयः सप्तचंद्र एकः अष्टदशसंख्येप्रसिद्धे तेन हकाराद्युन्मन्यंतानां विष्णा
वयवानां सप्तदशाधिकाष्टशतोत्तरदशसहस्रत्रु ॥ टिभिरुच्चारेणकुलेविषु

संज्ञे चेत्यत्रोक्तरीत्यात्तरे समतिनादस्यांते तत्वविषुवज्ञावनामाह ॥ चैतन्यव्यक्ति
हेतुश्च विषुवं तत्वसंज्ञकं ॥ चैतन्यस्य स्वात्मतत्वस्य व्यक्तेः प्रकाशस्य हेतुस्तत्ववि
षुवको र्थः उन्मनोर्द्ध नंतरोक्तसंख्यात्त्रुटिभिर्नादलयात् स्वात्मानुसंधानं तत्वविषु
वमित्यर्थः ॥ तदुक्तं शैवतंत्रेः ॥ स्वाधिकारे परे धाम्नि विषुवं तत्वसंज्ञकमिति परं स्था
नं महादेवि निसर्गानंदसुंदर ॥ परंम्यत्पष्ठावस्थापंचकसप्तविषुवकोजाहत्याती
तस्थानं विश्वविश्रांतिजत्त्वात् निसर्गानंदं सुंदरं सर्वविषयानंदसुमष्टिन्तः प
रमानंदोनिसर्गानंदः अतएवानित्यास्मुचिदुर्जगन्नेदप्रपंचपरिपंथिपराकरकपर
त्वात्परानंदलक्षणपरप्रेमास्पदपरमसुंदरपारवित्रिवरूपं निसर्गानंदसुंदरमित्य
र्थः ॥ पूर्वोक्तजावनामाफलमाह ॥ एवंचिंतयमानस्य जपकालेषु पार्वति ॥ सिद्धमाःस
कलास्तुर्णसिद्ध्यंति तत्समसारतः ॥ एवंपूक्तप्रकारेण जपकालेषु जपान्त्यां तं सक

यो० हृ०
१३०

नं॥ प्रोक्तमित्यादिपूर्वोक्तरीत्या सकलसकलनिष्कलकेवलनिष्कलरूपास्त्रि
विधास्तेषां कामादीपाकारो ईमात्रमित्यादिना पूर्वोक्तविधावसरानां उच्चारण
कालास्तेषु स्वस्वप्रकं विचिंत्य मानस्य सकला सिद्धयो णिमाद्याः पूर्वोक्तास्तस्य
स्यारतः सिध्यंति प्रकाशात्मनो मम विमर्शात्मकौलमिप्रसन्नामात्ततः॥ नत्वा हृ
मार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रत्योरिनि विज्ञानभैरवनदारकोक्तरीत्या सर्वप्रत्यय
मध्यतामुपगतायां तत्प्रसादात्स्वामृतानवंतीत्यर्थः एवं कृत्वा जपं देव्या वाम
हस्ते निवेदयेत्॥ एवमुक्तभावनापुरस्सरं जपमुक्त्वा तं गृहीत्वा प्रकाशविमर्श १३०
सामरस्यरूपाया वामहस्ते विश्वजाकारपरे विमर्शमये निवेदयेत्॥ पूजा
विधिमुक्त्वा तर्पणविधिमाह॥ अनामांगुष्ठयोगेन तर्पयेच्चक्रदेवताः अनामात्र
क्रिरं गुष्ठः शिवस्तयोर्योगेन मेलनेन शिवशक्तिमेलनमुद्रयेत्यर्थः॥ ॥ ॥

र्थः॥ चक्रदेवताश्चतुरस्रादिबैंदवांतनवचक्रनिवासिनीः प्रकाशविमर्शसमर
सीन्नताः नैरानैस्तर्पणैः सम्यग्विमुद्वैरमत्तात्मजिः महाहंताकरोमीदं विश्वं हव्यवपु
ईदं॥ इत्यनिमुक्तरीत्या परस्मिन्नूजमंजावमेदित्यर्थः॥ तर्पणसाधनानि वस्तुन्याह
॥ हज्यंहां सं तथ्याहस्म्रेदेवैतु विनिवेदयेत्॥ शिवशक्तिमेलनेन मुद्रयासमस्तह
ज्यंहां हस्यस्यचनि॥ वेदनमेव तर्पणमिति भावः॥ समयस्थेनैव सह पूजयेदित्या
ह॥ कौलाचारसुसंयुक्तैर्वीरैस्तु सह पूजयेत्॥ उक्तमुक्तलक्षणं तथाप्तेयं यैस्ते
कौलिकाः दक्षिणादिम्नोतः सुदात्रितास्तेषामाचारः॥ गुरुशक्तिस्वरूपांतिष्ठ पूजाम्प्र
कान्नमात्रतिरसादिस्वछंदसंग्रहादिरागस्त्रे विहितः नभुक्तैर्वीरैः॥ अहमित्रत्यं
कुर्वन्निरमत्यतियोगिनः परांकमपरोन्मुक्ते स्वभावमशिवापहमितिपरापंचा
शिकोक्तरीत्या नेदप्रतीतिसामरस्यदं तारिपोहमेमिरणां णेगेंप्रजन्यप्रतिपाद

यो॰ कृ॰ १३१ नपरैः सह पूजयेत्तंत्राचारपरिनिष्ठैः प्रपंचवंचनत्रासिभिः॥ प्रस्तुतिस्तुड्कर्मस्थैर्नंकु
र्याद्यन्नोजनमित्यादिवचनसिद्धैः सह न पूजयेदित्यर्थः॥ ननु कस्मिन्वारे कस्मिन्न
क्षत्रे कस्मिन्दिवसे पूजकार्यमस्ति तत्राह॥ नित्यं पुष्यदिने वारे सौरश्च परमेश्वरि॥ गुरो
र्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्दश्यष्टमीषु च चक्रपूजाविशेषेण योगिनीनां समाचरेत्॥ नित्यं संपू
जयेद्देवीं मासमासानां वृत्तिक्रमादितिस्वछंदसंग्रहादिग्रन्थेषु प्रतिदिनपूजाविहिता
तथापि॥ पुष्यनेन पुष्यनक्षत्रेण सह सौरवारे गुरुदयव्याप्तेर्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्द
श्यष्टमीषु तिथिषु चक्रपूजां चरस्मादिबिंदवांतचक्रगतानां देवतानां दैवपूजां विशेषेण
समाचरेत्॥ नित्यपूजा तु न भवति किंतु नैमित्तिकतस्य एकादियोगिनीनां॥ चतुःष १३१
ष्टियतः कोष्ट्या योगिनीनां महौजसां॥ चक्रमेतत्समाश्रित्य स्थिता वीरवंदिते॥ अ
ष्टकं तु कर्तव्यं वित्तशाठ्यविवर्जितं॥ त्रैलोक्यमोहनचक्रनिवासिनीनां ब्रह्मादी

नांशक्तीनामष्टौ स्या याश्चतुःषष्टियोगिन्यस्तासां मंत्रशक्तीनां कोटिकोटिसंख्याका
नां महौजसां महाप्रभावशालिनीनां योगिनीनां उक्तलक्षणानामित्युक्तत्वात् चतुःष
ष्टिकोट्याख्यतस्मिन्क्रमे चक्रसमाश्रित्य स्थिताः मध्यगृहात् चतुःषष्टिकोटियोगिनी
समष्टिभूतानामष्टोत्तरादिनामष्टाष्टकानां अष्टकं वित्तशाठ्यविवर्जितं स्वस्ववित्तवं
चनहीनं यथा भवति तथा कर्तव्यं॥ पूजितक्रियायोगेन्निमेत तत्तु तासां पूजनेक्रि
यायां तममेत्यत आह॥ त्वमेव नानारूपेण क्रीडसे विश्वमोहिनी इति प्रकारान्तरेणमम
विश्वबोधकसंज्ञाक्तताविमर्शरूपेण त्वमेव दैवं चक्रगता विश्वमोहिनी संसारा
त्वोपपादनकारिणी तासां बालादिनामष्टोत्तरशतानां च रूपेण क्रीडसे त्वं सतीत्व
गवती परमार्थतोपिमं दशपतेबहुविधानयुनर्त्तक्रीडापेत्यस्मिन्मुक्तो कृतस्यात तत्तद्रूपेण
परिमसे॥ अतस्त्वदं शक्तयोगिनीयजनेन त्वमेव प्रीणासीत्यर्थः॥ ननु वस्तुत्वेव

यो.हृ.
१३२

न्नादेवागमार्थमवगम्य तन्त्रेषु पूजादिषु प्रवर्त्तिमात् किं गुरूपदेशेनेत्याशंक्याह ॥
अज्ञानाद्वकुलाचारमभ्यस्य गुरुपादुकां यो स्मिन् शास्त्रे प्रवर्त्तेत तं त्वं पीडयसे ध्रुवं ॥ स्वप्र
काशशिववस्तुनि रेकिकात विमर्शान्तु रेकिकानयोः ॥ सामरस्यवपुषि प्स्यते परापादुकापर
शिवात्मनो गुरोः ॥ इत्यन्निमुक्तोक्तरीत्या त्रिधा गुरोरविदित्वा कुलाचारं कुलं कौलिकदर्श
नं तत्राचारः स्वच्छंदसंग्रहादिशास्त्रे विहितं गुरुमुखादविज्ञाय यो स्मिन् शास्त्रे प्रवर्त्तेत
यस्त्वास्मिन् शास्त्रे पूर्वोपरमहितपरदेवतायाजनपरमार्थं साधके प्रवर्त्तनतदुक्ताचा
रणपरो भवेत् ॥ तं त्वं वकसाधकं ॥ साधक मांसमजादिशोषणादिरूपेण पीडयसिगम्य
सिध्रुवं नात्र संशयः तो गुरुमुखादेवाखिलागमार्थान् वगम्यास्मिन् प्रवर्त्तितव्यं ॥ अ १३२
न्यथानिफलं स्यादित्यर्थः ॥ एवं ज्ञात्वा वरारोहे कौलाचारपरः सदा ॥ आवयोः शबला
कारं हव्यं तत्त्वं निवेद्य च तत्र यथा प्रसराकारात्वम्येव वरिपाच मेदं ॥ वरारोहे मन्त्रकारि

सुन्नंमावरवर्त्तिनितिनिर्घंदु ॥ एवमुक्तप्रकारेणात्मा त्वया गुरुमुः ॥ स्वादेवकौलाचा
रपरकौलापूर्वोक्तलक्षणा ॥ स्तेषां विहिताः स्वच्छंदसंग्रहादिशास्त्रेषु आचाराः सदात
दनुष्ठानपरः ॥ आवयोः प्रकाशविमर्शात्मनोः शबलाकारं सुराशक्तिशिवोमांस
मानेहो मोक्ष उच्यते ॥ इत्यन्निमुक्तोक्तरीत्या सामरस्यापारनरूपं तत्र वोक्तरीत्या
शोधितममतीकृतं निवेद्य आवयोरित्येव योज्यं तत्र यथा प्रसराकाराः तत्र विम
र्शांशाक्ते विलासजन्तायाकारमेत्या आवरणदेवतास्तत्रैव विलीना जावयेदित्य
र्थः ॥ मिछा विग्रहां देवीं गुरुरूपां विभावयेत् ॥ शेषं गुरोर्निवेद्य पिपन्त्वा शान्तनि
यो जयेत् ॥ देवी विमर्शरूपिणी विग्रहा तु जिघ्रत्यागृहीतविग्रहग्मीवा विग्रहा इत्यर्थ
ः ॥ तमेव गुरुरूपां विभावयेत् ॥ तद्रूपस्य गुरोर्निवेद्य शेषं देवतागुरुनिवेदितं
स्वात्मनि योजयेत् ॥ यावत्साधकस्तां मांसमसीरसात्तवति ॥ तावछेषं स्वयमु

यो॰ हृ॰ पशुंजीनेत्यर्थः॥ योगिनीनांमहादेवीबहुकायस्वरूपिणी॥ क्षेत्राणांमतमेमंस्वबलिं
१३३ कुर्वीतहेतुना॥ योगिनीनांपूर्वोक्तरीत्यामातृणांनमेयमरीचीनांज्ञात्वास्वरूपि
णीपरमात्मस्वरूपिणीबहुकायक्षेत्राणांपतयोक्षेत्रपालाःरागिणीतेषांपतिर्जी
वःअस्मैमयंतरहंतानाशाय॥ हेतुनाहठेनसहितांयेनबलिंकुर्वीत॥ श्वासह
यनिरोधेनकुंडलींचमयेजनात्॥ यज्ञोवह्निवयोरैक्यंतेनासामंतरोबलिरित्यस्य
दुष्करी॥ ततसहितांयंहठेस्वीकरणेत्वांसिमनसिअतएवप्राणापानयोःसंचा
रेत्वंगतिनिरस्तेचित्तमतत्त्वज्ञत्वेनदेहिवोहमस्मीतिस्वात्तरोबलिरित्यर्थः॥
ततस्वैराचारपरोऽस्मादित्याह॥ विषण्णिमंरमन्नखादन्नस्वेच्छाचारपरस्वयं॥ १३३
॥ अहंतेदंतयोरैक्यंज्ञात्वायन्नविहरेत्सुखं॥ निसंप्रत्सहंविषून्देवतानिदेहित
शेषहेतुरवादन्ततःशेषखापेवमन्तद्वयमपितीसामर्थ्यंजन्मसेच्छाचार

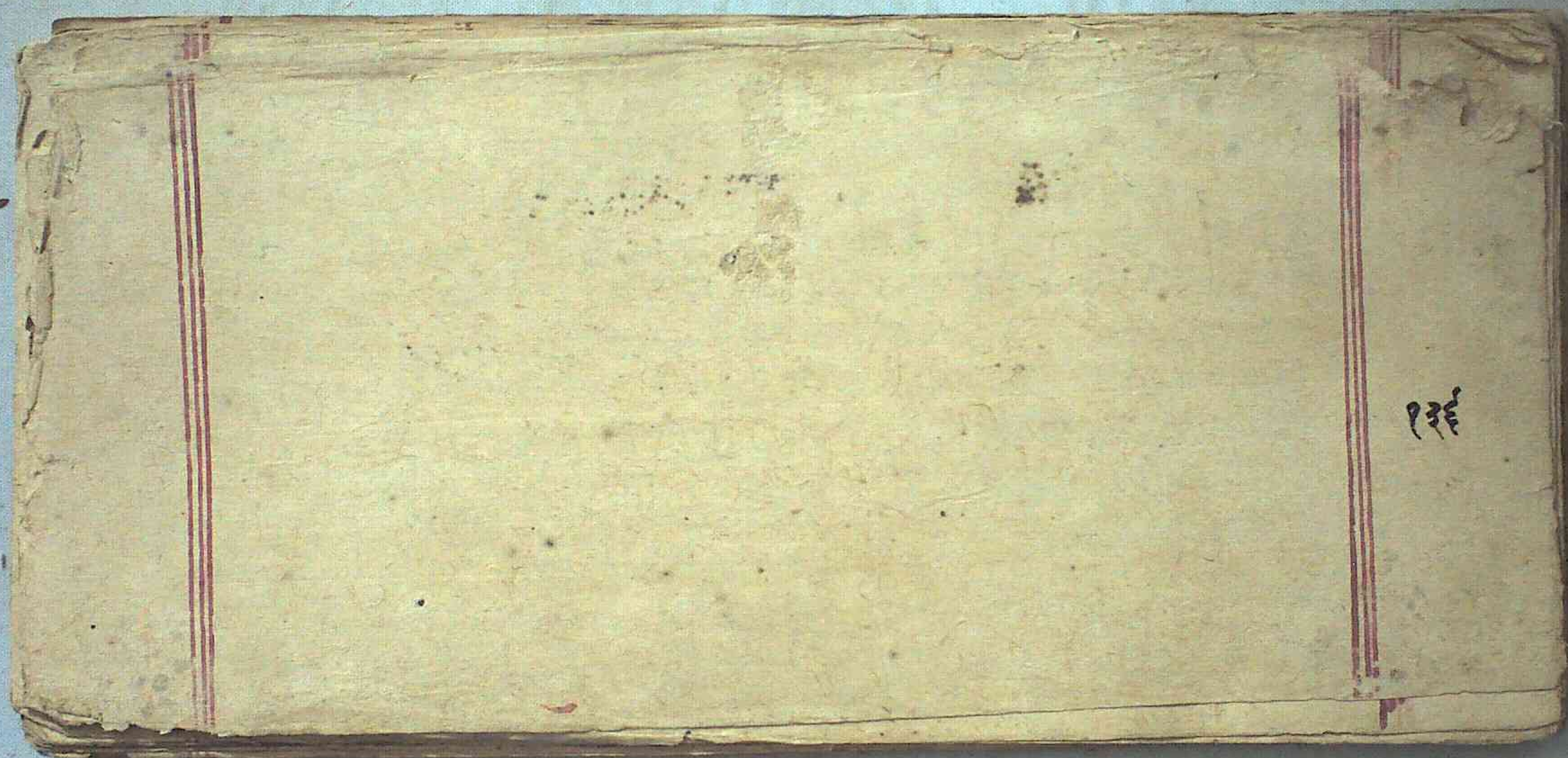
परः॥ यत्रयत्रमनस्तुष्टिर्मनस्तत्रैवधारयेत्॥ तत्रतत्रपरानंदस्वरूपंसंप्रकाश्य
ते॥ इतिविज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्यास्वस्यमत्रयत्रेच्छाजायतेतत्रदेवतात्मविहि
ते॥ यत्रयत्रस्वेच्छाजायतेतत्रदेवतात्मनिषिद्धमतःस्वेच्छानुकूलपदार्थान्नावमेत
॥ तत्प्रतिकूलपदार्थान्परित्यजेदित्यर्थः॥ अहंतेदंतयोरैक्यंज्ञात्वामतमहंज्ञाज्ञानध
र्मः॥ इदंताज्ञेयधर्मः॥ तयोरैक्यंयत्रयत्रमिलितामरीचयस्तत्रतत्रेत्यादिनापर्वप्र
तिपादितरीत्याज्ञातृज्ञेययैतन्मयोःसमरसीकरणंज्ञानंतदेवाहमितिज्ञात्वायमनस्सु
खंविहरेत्॥ परिपूर्णज्ञानानंदोऽजवेदित्यर्थः॥ तदुक्तंविज्ञानभैरवभट्टारकैः॥ जग्धि
पानकृतोल्लाससरसानंदजृंभणात्भावयेद्भरितावस्थांमहानंदस्ततोभवेदिति॥ परमप्र
कृतमुपसंहरति॥ एतत्तेकथितंदिव्यंसंकेतत्रयमुत्तमं॥ स्वप्रमेततत्॥ सर्वज्ञानो
त्तमत्वादत्यंतगोपनीयमित्याह॥ गोपनीयंप्रयत्नेनस्वगुह्यमिवसुव्रते॥ यथास्व

गो०कृ० गुह्यं यो निपरपुरुषं स्वो गोपयस्तित्रियमलेन तस्यै तदपि संकेतत्रयमनर्हे स्वो गोपनीयमिति
१२४ यं॥ ननु केऽत्र नर्हा ये स्वो गोपनीयमित्यत आह॥ चुंबके त्ता नत्तु ध्वे च न प्रकारं पंत्वयान
ये॥ न्नक्ति हीनो म्यत्रासक्तः॥ तन्नत्तत्रवरेषु विद्यामात्रपाव चुंबकत्ता नत्तुध्वो विद्यासाध
य॥ न्नक्ति हीनो म्यत्रासक्तः॥
रात्पांत॥ काव्यनाटकादि विद्यावरत्वापि ज्ञानं संपाद्यामिति मन्वानः न मोर्द मोरपादर
हसंत्वयानप्रकटीकरणीयमित्यर्थः॥ विध्यतिक्रमणाद न्यायो न करणीय इत्याह त्व
मायेन नरात त्वं नास्तिकानां महेश्वरि॥ विध्यतिक्रमणवान्यायः॥ स्तिपरलोक इति ये
मनुते वैाहार यस्ते नास्तिका॥ न तत्र कोऽपि विधिरित्यत आह॥ रावंत्वायाह मात्तप्रोय १२८
दिच्छारूपा मा प्रत्तो जगत्प्रवृत्तिनिमित्तमात॥ प्रचावशालिनि॥ अतरावृशान्त्या विना दि
वेस्तु त्वमन्यमधामनविद्यते॥ इति चतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्या त्वया विना हं किमपि
कर्तुं वक्तुं न समर्थः॥ तन्मदिच्छारूपमामरविलेश्वरस्याखिलागमशास्त्रवक्तुरिच्छा

रूपया अत्तमा प्रिनकलयाज्ञास्तत्त्वतः प्रेरितात्तानमेव मुक्तान्त्रत्तशं प्रोक्तवानस्मि
अतस्त्वरात्ता विधिमुह्रत्रध्य चुंबकादिस्त्रोयरातज्ञानं दद्यात् सपरितोजविष्यति॥ ग
तन्मरित्ता न फलमाह॥ संकेतं योनिजानाति योगिनीनां न वेत्त्रियः॥ ततसंकेतत्र
यं गुरुमुखादेव यो निजानाति योगिनीनां योगः॥ परशिवसमवायतत्त्वः परचिन्मरि
चिन्तताः शक्तयः तासां प्रियः परमशिवः तस्मानंतशक्तित्वात्॥ तदुक्तं शक्तयोऽस्य
जगत्सर्वं शक्तिमांस्तु महेश्वर इति॥ सर्वेप्सितफलप्राप्तिः सर्वकाम्यफलाश्रयः॥ स
तः सर्वेषां जनानां नाकाम्यानां काम्यमानानां फलानामाश्रयः॥ परमशिवः अतस
र्वेषां यानीप्सितानि स्फुरणीयानि फलानि तेषां प्राप्तिः परशिवतादात्म्यपरिज्ञानात्त्व
तिः॥ स एव परमपुरुषार्थ इत्यर्थः॥ ननु सकुत्र दृश्यत इत्यत आह॥ मनोपि दृश्यते
देवि॥ यतोऽपि यत्र क्वापि बहिरंतर्वा मनः प्रसरति॥ तत्र तदनुत्तवरूपेण स एव दृश्य

तेनस्य सर्वगतत्वात् तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः॥ यत्र यत्र मनो याति बाह्ये वाभ्यं
तरेपि च तत्र तत्र शिवावस्था व्यापकत्वात् क्व यास्यतीति॥ तत्र तत्रात्ममार्गेण चैतन्यं
व्यज्यते मन्त्रोरिति॥ ननु सर्वेषामपि शंकुतथात्वे रूपतः स्यात् तत्राह॥ कथंचिन्न विचिं
तयेत्॥ स त्वं रूपते तथापि न परूपति॥ न मां प्रपद्यते॥ कस्मान्न इत्यत पतिपदुक्तरीता
प्रत्यक्षगोचरं देवं लोकं चातिप्रमाथिनादृष्ट्वास्फूर्तिः शिवः स्वांशुमन्तु क्रोशन्ति दुःखि
ताइति॥ तं चांतरोन्मेषरीत्या दृष्टपमानं मष्पुपदेशहीना न परूपतिन्निः कल्पतं शिवेब
ध्वाइति निष्कलपरशिवताशात्मापरोक्षातुन वशात् गुरुकटाक्षवीक्षणत्रुटितमा
यानाजपरिस्फुरत्परमशिवाहंता विज्ञानः कथंचिन्न विचिंतयेदिति सर्वत्रक १३५
थंचित्पश्येदित्यर्थः॥ शिवेनातिरहस्यत्वात् अविस्पष्टतमोदितं॥ तद्रूपनाथ च
रणाश्रितं तमोहमक्तं॥ इति श्रीपरमहंसयोगींद्र पुण्यानंदनाथशिष्यामृतानंद

नाथयोगिप्रवरचितायां योगिनीहृदयदीपिकायां पूजासंकेतस्तृतीयः पटलः॥
॥३॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसयोगींद्र श्रीमुतामृतानंदनाथविरचितायां योगिनी
हृदयदीपिकायां समाप्तः॥ ॥श्रीरस्तु॥ शुभं भवतु॥ कल्याणमस्तु॥ ॥


१३६